

GODIŠNJAK
Decembar 2022.

ISSN 1820-6700

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

GODIŠNJAK 2022

Godina XVI / Broj 28 / Decembar 2022.

Beograd

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165
Telefon: 011/3092-999, Fax: 011/2491-501

E-mail: godisnjakfnp@fnp.bg.ac.rs

Internet prezentacija: <http://www.fnp.bg.ac.rs/node/588>

Za izdavača:

prof. dr Dragan R. Simić

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Dragan R. Simić

Izvršni urednik:

doc. dr Stevan Nedeljković

Redakcija:

prof. dr Dobrivoje Stanojević,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

prof. dr Jasna Veljković,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

prof. dr Saša Mišić,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Anita Burgund Isakov,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Jelena Lončar

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Goran Tepšić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Marko Dašić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Stefan Surlić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

Međunarodna redakcija:

prof. dr Svetozar Rajak,

London School of Economics (Velika Britanija)

prof. dr Lidija Kos Stanišić,

Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti (Hrvatska)

prof. dr Tihomir Cipek,

Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti (Hrvatska)

prof. dr Jelenka Avdagić-Vočkić,

Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka (Bosna i Hercegovina)

prof. dr Srđan Darmanović,

Univerzitet u Podgorici – Fakultet političkih nauka (Crna Gora)

Dizajn:

Stefan Ignjatović

Prelom:

Biljana Živojinović

Lektura i korektura:

Olivera Veličković

Tiraž:

50 primeraka

Priprema i štampa:

Čigoja štampa

SADRŽAJ

POLITIKOLOGIJA

- Sandra Bojić – Neoendogeni ruralni razvoj u Crnoj Gori 11
- Pavle Antonijević – Mogućnost radikalne alternative za 21. vek:
teorija demokratije Abdulaha Odžalana 35

MEĐUNARODNI ODNOSI

- Nebojša Raičević, Zoran Radivojević – Međunarodnopravni okvir za pružanje
strane humanitarne pomoći u doba mira 57
- Milan Varda – Prava domorodaca na resurse: zašto se (ne) mogu
opravdati? 79
- Горан Сандић – Улога ислама у изградњи држава Централне Азије:
пример Узбекистана 93

SOCIJALNA POLITIKA I SOCIJALNI RAD

- Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Maria Cristina de Oliveira
Salgado Nunes – Reperkusije o studijama izgradnje konsenzusa:
primer konsenzusa o veštinama podrške porodicama 111

- Uputstvo za autore** 131

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

- Sandra Bojić – Neo-endogenous Rural Development in Montenegro 11
- Pavle Antonijević - Building Alternatives for the 21st Century:
Abdullah Öcalan’s Theory of Democracy 35

INTERNATIONAL RELATIONS

- Nebojša Raičević, Zoran Radivojević – International Law Framework for Foreign
Humanitarian Aid in Times of Peace 57
- Milan Varda – Indigenous Peoples’ Rights to Resources:
Why They Can(not) be Justified? 79
- Goran Sandić – The Role of Islam in State-Building of Central Asian States:
A Case Study of Uzbekistan 93

SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK

- Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Maria Cristina de Oliveira
Salgado Nunes – Repercussions on Consensus Building Studies:
An Example of Consensus on Family Support Skills 111

- Instructions for the Authors** 131

Ovaj broj je publikovan sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog
rada NIO u 2021. godini, broj: 451-03-9/2021-14 od 14.01.2021. godine.

Sandra Bojić*

Neoendogeni ruralni razvoj u Crnoj Gori**

Apstrakt

Integracija egzogenog i endogenog pristupa, sinergija javnog, privatnog i civilnog sektora, oličena u neoendogenom razvoju, dominantna je praksa ruralnog razvoja u Evropskoj uniji. Cilj ovog rada je da sa aspekta neoendogenog pristupa analizira proces ruralnog razvoja i potencijalne posledice njegove implementacije u Crnoj Gori. Neoendogeni razvoj se bazira na teritorijalnom identitetu i kulturi. Nastoje da balansira lokalne potrebe i promoviše društvene inovacije, osiguravajući istovremeno spoljašnje ljudske i društvene resurse, vještine i kapital. Pitanja zajedničkog planiranja i kreiranja strategija, upravljanja finansijama i sprovođenja razvojnih projekata od presudnog su značaja za zaustavljanje eksternog planiranja ruralnog razvoja i podsticanje socijalne inkluzije u Crnoj Gori. U radu ćemo ukazati na značaj kreiranja lokalnih akcionih grupa kako bi se prepoznali i realizovali zajednički interesi i podstakla konkurentnost ruralnih teritorija. SWOT analizom daćemo dublji uvid u perspektive, mogućnosti i ograničenja implementacije neoendogenog modela ruralnog razvoja u Crnoj Gori.

Ključne riječi:

ruralni razvoj, neoendogeni razvoj, lokalne akcione grupe, društvene inovacije, Crna Gora

---

* sandra.bojic.74@gmail.com

** Autorka je studentkinja doktorskih studija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Tekst predstavlja dio istraživanja autorke za potrebe izrade doktorske disertacije.

UVOD

Konstantne društvene promjene ne dozvoljavaju da se koncept ruralnog razvoja uokviri, otuda i ne postoji konkretna definicija kojom bi se valjano precizirao ovaj proces. Ruralni razvoj je u posljednje dvije decenije čest predmet istraživanja i diskusije, ali da bismo se suočili sa složenošću procesa ruralnog razvoja, a istovremeno ukazali na njegov značaj, moramo se pomjeriti od prostorne dimenzije sela i njegove agrarne strukture, te ga analizirati sa političkog, društvenog, ekonomskog, kulturnog i ekološkog aspekta. Budući da je percepcija ruralnog razvoja višedimenzionalna, najbliži smo stavu Cifrića (1999), koji je prije dvije decenije ruralni razvoj okarakterisao kao proces planiranih, stvarnih promjena u ruralnom prostoru, koji podrazumijeva i svijest o njima.¹

Današnja koncepcija ruralnog razvoja u osnovi opovrgava sektorsku politiku i ekonomiju obima, dajući uvid u ruralni razvoj kao dugoročni društveni proces, koji se bavi pitanjima regionalnog razvoja i decentralizacije, pitanjima neoendogenog² i teritorijalnog razvoja, te pitanjima održivog razvoja, prije svega, u socio-ekonomskom i ekološkom smislu. Zapravo, današnja koncepcija ruralnog razvoja vuče korijene iz egzogenog i endogenog pristupa ruralnom razvoju i podrazumijeva mreže odnosa različitih aktera i institucija, strategije života i rada poljoprivrednih domaćinstava, ulogu civilnog društva (nivo i način participacije), socijalni kapital i borbu protiv siromaštva.³

Neoendogena perspektiva ruralnog razvoja pojavila se kao rešenje egzogeno-endogene problematike, tačnije, neoendogeni pristup je posljednja faza u dugoročnom procesu tumačenja ruralnog razvoja. NED se posmatra kao mehanizam koji olakšava razvoj zasnovan na principu odozdo nagore (*bottom-up*). Temelj razvojnog potencijala je u lokalnim resursima. Lokalni akteri uživaju podršku od strane širokih mreža, uz pomoć državnih institucija.⁴ Ciljevi neoendogenog razvoja usmjereni su na uključivanje vanekonomskih faktora u funkciju ekonomskog razvoja, kroz revalorizaciju lokalne tradicije, kulture i prirodnih resursa, u skladu sa novim društvenim tokovima u

---

1 Ivan Cifrić, „Globalizacija i ruralni razvoj”, *Sociologija sela*, Vol. 4, br. 146, str. 389.

2 *Neo-endogenous Development (NED)*.

3 Dejan Janković, „Ekološke dimenzije ruralnog razvoja”, *Teme*, Vol. 36, br. 2, str. 628.

4 Gary Bosworth, Liz Price, Ville Hakulinen and Susan Marango, “Rural Social Innovation and Neo-endogenous Rural Development” in: Eugenio Cejudo and Francisco Navarro (eds.), *Neoendogenous Development in European Rural Areas Results and Lessons*, Springer Geography, Cham, 2020, p. 21.

kojima su primarnu poziciju industrijskih, proizvodnih, gradova preuzeli gradovi potrošnje, kulture i turizma.⁵

O neoendogenom modelu ruralnog razvoja u Crnoj Gori gotovo da nije bilo riječi. O ruralnom razvoju govorili su domaći autori, koji su uglavnom sumirali postojeće strategije ruralnog i regionalnog razvoja i pisali o neusklađenosti tržišta rada i obrazovnog sistema.⁶ Istraživači su ukazali na to da druge zemlje uvoze *mozgove* koji su školovani u Crnoj Gori i upozoravali na tendenciju gašenja seoskih škola.⁷ Predmet analize bio je i položaj žena na sjeveru Crne Gore, koje najčešće obavljaju tradicionalnu ulogu domaćica, a čiji je preduzetnički potencijal neiskorišćen ili nedovoljno razvijen.⁸ Govorilo se o socijalnoj isključenosti i siromaštvu, koje ukazuje da su geografski najugroženiji stanovnici sjevera.⁹ U najvećem broju su to bila istraživanja u kojima su analizirane potencijalne razvojne mogućnosti i uzroci nerazvijenosti seoskog

---

⁵ Mina Petrović i Milena Toković, „Neoendogeni razvoj gradova i ekološki paradoks: studija slučaja šest gradova u Srbiji”, *SOCIOLOGIJA*, Vol. 58, posebno izdanje, str. 183.

⁶ Luka Mitrović i Sveto Živković, „Održivost ruralnih područja i dosadašnja strategija razvoja ruralnog turizma u manje razvijenim regijama Crne Gore”. Rad predstavljen na 4. međunarodnom kongresu o ruralnom turizmu, *Novo vrijeme – vrijeme za ruralni razvoj*, Supetar, Hrvatska, 2018. Dostupno preko: https://www.fthm.uniri.hr/images/kongres/ruralni_turizam/4/znanstveni/Mitrovic_Zivkovic.pdf (Pristupljeno 01. decembra 2022), str. 161–171; Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG), Milivoje Radović i Jovan Đurašković, *Izveštaj: Neusklađenost tržišta rada i obrazovnog sistema u Crnoj Gori – Stvaranje ambijenta za održivi razvoj preduzeća u Crnoj Gori*, UPCG, 2016. Dostupno preko: <https://www.poslodavci.org/biblioteka/publikacije/neusklađenost-tržišta-rada-i-obrazovanog-sistema-u-crnoj-gori-stvaranje-ambijenta-za-održivi-razvoj-preduzeća-u-crnoj> (Pristupljeno 01. decembra 2022).

⁷ Anđela Mićanović, Dimitrije Jovićević, Dorontine Berishaj i Marija Raspopović, *(Od)java iz Crne Gore: Mapiranje puta ka cirkulaciji mozgova u Crnoj Gori*, Organizacija crnogorskih studenata u inostranstvu (OCSI), 2022. Dostupno preko: <https://www.omsa.me/wp-content/uploads/2022/05/CG-Odjava-iz-Crne-Gore-Mapiranje-puta-ka-cirkulaciji-mozgova.pdf> (Pristupljeno 01. decembra 2022); Tufik Softić, *Prazne đачke klupe na sjeveru: Nekad škola sada kapele*, Monitor online, 2022. Dostupno preko: <https://www.monitor.co.me/prazne-djacke-klupe-na-sjeveru-nekad-skola-sada-kapele/> (Pristupljeno 01. decembra 2022).

⁸ Edita Dautović i Marija Janković, „Izazovi ženskog preduzetništva u Crnoj Gori”, *Economics & Economy*, Vol. 1, br. 4, str. 95–104; Aleksandra Despotović, Miljan Joksimović i Miomir Jovanović, “Contemporary and traditional in the life of a rural women”, *Agriculture & Forestry*, Vol. 65, No. 3, pp. 93–104.

⁹ Goran Čeranić, „Socijalna isključenost i karakter kompetitivnosti društvenog sistema Crne Gore”, *Sociološka luča*, Vol. 4, br. 2, str. 33.

turizma,¹⁰ ili, kako to Šarović (2012) simbolično kaže, istraživanja koja naglašavaju crnogorsku ruralnu dramu, kojoj se kraj ne nazire.¹¹

U ovom radu nastojimo da sa aspekta neoendogenog pristupa analiziramo proces ruralnog razvoja i potencijalne posledice njegove implementacije u Crnoj Gori. Smatramo da će ruralni razvoj, zasnovan na principima neoendogenog razvoja, za rezultat imati zadržavanje i povratak stanovništva na sjeveru, te unaprijediti kvalitet života u ruralnim predjelima, uključujući sve ekonomske aktivnosti, ne samo poljoprivredu. Naša namjera je da ukažemo na značaj lokalnog učešća u razvoju i planiranju ruralne ekonomije, otud zagovaramo mišljenje da je neophodno stvoriti određena tijela na lokalnom nivou, po uzoru na lokalne akcijske grupe¹², koja će podstaći lokalno stanovništvo da učestvuje u procesu ruralnog razvoja, povezati aktere na različitim nivoima vlasti, obezbijediti saradnju i kolektivno učenje, odnosno usmjeriti napore različitih aktera ka zajedničkom cilju.¹³ Ako se na centralnom nivou i dalje bude odlučivalo o potrebama lokalnog stanovništva, ne postoji mogućnost da se ostvare ciljevi neoendogenog ruralnog razvoja u Crnoj Gori.¹⁴

---

¹⁰ Ljiljana Pjerotić, *Upravljanje održivim razvojem turizma u kontekstu evropskih integracija*, doktorska disertacija, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet, 2019; Sandra Bojić, "Organic Agriculture Contribution to the Rural Tourism Development in the North of Montenegro", *Journal of Economics and Business*, Vol. 1, No. 4, pp. 222–233.

¹¹ Rade Šarović, „Migracije poljoprivrednika u Crnoj Gori (1948–2011)”, *Sociologija i prostor*, Vol. 194, br. 3, str. 379.

¹² *Local Action Groups (LAGs)*.

¹³ U Crnoj Gori postoji samo jedna LAG-a (Luštica LAG), formirana u aprilu 2022. godine. Čine je predstavnici civilnog društva, društvenih ustanova, akademske zajednice i partnera iz privrede. Antonela Stjepčević, *Lušticani osnovali LAG kao instrument za održivi razvoj područja*, Radio Tivat, 2022. Dostupno preko: <https://radiotivat.com/2022/04/11/lusticani-osnovali-lag-kao-instrument-za-odrzivi-razvoj-podrucja/> (Pristupljeno 01. decembra 2022).

¹⁴ S obzirom na to da u Crnoj Gori postoje značajne regionalne razlike, ovaj rad se u najvećoj mjeri koncentriše na uravnoteženje regionalnog razvoja, preciznije, na razvoj sjevera Crne Gore, koji predstavlja najnerazvijeniji dio ove zemlje, uprkos činjenici da su tu skoncentrisani ključni razvojni potencijali. Detaljnije o regionalnim razlikama u Crnoj Gori vidjeti u: Nikola Fabris, *Makroekonomski model razvoja Crne Gore: izazovi, zablude i ostvarenja*, Centralna banka Crne Gore, Podgorica. Dostupno preko: https://www.cbcbg.me/slike_i_fajlovi/fajlovi/fajlovi_publikacije/nase_knjige/nf_makroekonomski_model_cg.pdf (Pristupljeno 13. avgusta 2022), str. 135–144.

Najprije ćemo govoriti o nastajanju i osnovnim principima neoendogenog razvoja. Potom ćemo dati uvid u LEADER¹⁵, najznačajniji EU model (teritorijalni pristup) lokalnog razvoja. Osvrnućemo se na LAG-e (partnerstva javnog, privatnog i civilnog sektora), kao ključne mehanizme za sprovođenje LEADER pristupa. Razmotrićemo značaj društvenih inovacija i njihovu *promociju* kroz neoendogeni ruralni razvoj. SWOT analizi, koja će ukazati na potencijalne posledice primjene, mogućnosti i ograničenja implementacije neoendogenog modela ruralnog razvoja na sjeveru Crne Gore, prethodi dio rada koji pruža detaljniji uvid u karakteristike ruralnih područja i populacije u Crnoj Gori.

NEOENDOGENI RAZVOJ – NOVA PARADIGMA RURALNOG RAZVOJA

Do kraja sedamdesetih godina dvadesetog vijeka u Evropi je dominirao egzogeni model ruralnog razvoja, sa osnovnim principom ekonomije obima. U ovom periodu razvoj ruralnih područja zavisio je od urbanih centara, a njihova funkcija bila je svedena na obezbeđivanje hrane gradovima u ekspanziji. Niska produktivnost i udaljenost od glavnih centara smatrane su glavnim preprekama ruralnog razvoja. Ovaj model okarakterisan je kao zavisian, iskripljeni, destruktivni i diktirani razvoj, budući da je zavisio od subvencija, podržavao određene sektore, naselja i vrste poslovanja (najčešće poljoprivrednu proizvodnju) i utirao kulturne i ekološke razlike ruralnih predjela, pod uticajem stručnjaka i planera izvan lokalnih ruralnih područja.¹⁶

Usled sve veće zabrinutosti povodom neefikasnosti egzogenog modela, počelo se govoriti o endogenom pristupu ruralnom razvoju, vođenom iznutra. Zastupnici endogenog modela vjerovali su da osnova dugoročnog ruralnog razvoja leži u unutrašnjim prirodnim potencijalima, ljudskom i kulturnom kapitalu. Ovaj model bio je usmjeren na poboljšanje lokalnih ekonomskih i društvenih okolnosti, isključivo kroz mobilizaciju unutrašnjih resursa. Lokalna preduzetništva i lokalne inicijative posmatrane su kao ključne pokretačke snage ruralnog razvoja, što je u stvari bila slabost ovog pristupa,

---

¹⁵ Skraćenica LEADER potiče od francuske fraze "*Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*" (*Links between activities for the development of rural economy*).

¹⁶ Neil Ward, Jane Atterton, Tae-Yeon Kim, Philip Lowe, Jeremy Phillipson and Nicola Thompson, *Universities, the Knowledge Economy and Neo-Endogenous Rural Development*, Centre for Rural Economy University of Newcastle upon Tyne, Newcastle, 2005. Available from: <https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/centre-for-ruraleconomy/files/discussion-paper-01.pdf> (Accessed August 16, 2022), p. 4.

s obzirom na ograničeni kapacitet oblasti i grupa za učešće u ekonomskim aktivnostima.¹⁷

Nikad završena debata o ruralnom razvoju iznjedrila je najnoviji pristup, neoendogeni ruralni razvoj, koji predstavlja kombinaciju egzogenog i endogenog pristupa, odnosno kombinaciju lokalnih i spoljašnjih resursa. Termin neoendogeni razvoj utemeljio je Rej (Christopher Ray, 2001), objašnjavajući novi vid ruralnog razvoja, koji je lokalno ukorijenjen, ali okrenut ka spolja. To znači da je njegova manifestacija rezultat različitih kombinacija izvora sa gornjeg i srednjeg nivoa, u interakciji sa lokalnim nivoom. Kako on preciznije objašnjava, razvoj zasnovan na lokalnim resursima i lokalnom učešću može se sprovesti u tri pravca, odvojeno ili zajedno. Mogu ga sprovesti akteri na lokalnom nivou, može se sprovesti odozgo, od strane nacionalnih vlada ili EU, odnosno sa srednjeg nivoa, od strane nevladinih organizacija.¹⁸

Osnovne karakteristike neoendogenog razvoja (tabela 1) odnose se na stvaranje mreža lokaliteta, tj. internih i eksternih mreža, sa različitim recipročnim resursima. Fokus je na ruralnom, glavni razvojni potencijal je u lokalnim resursima, ali pokretačka sila razvoja zahtijeva uzajamno dejstvo unutrašnjih i spoljašnjih resursa. Ruralne oblasti posmatraju se kao područja koja će osigurati kvalitetne proizvodne i uslužne djelatnosti, zahvaljujući lokalnim ljudskim potencijalima, budući da je fokus ruralnog razvoja na osposobljavanju lokalnih aktera u pogledu različitih vještina, čime bi se prevazišao problem socijalne isključenosti. Neoendogeni razvoj promoviše društvene inovacije, pružajući lokalnim akterima mogućnost da grade projekte na jedinstvenom ekološkom i kulturnom nasleđu regiona, te doprinosi njihovoj realizaciji, obezbjeđujući saradnju na više nivoa (što uključuje različite sektore) i lokacija. Među glavnim problemima neoendogenog ruralnog razvoja su neusklađenost i neefikasnost lokalnih mreža u pogledu njihove moći djelovanja, te neadekvatne sposobnosti i vještine njihovih članova. Podjednako važan problem je i nepostojanje ravnoteže u pogledu kontrole spoljašnjih i unutrašnjih resursa neoendogenog razvoja, jer kada bi lokalni akteri bili sposobni da kontrolišu lokalne i spoljašnje razvojne resurse u svrhu sopstvenog razvoja, onda bi se ruralni razvoj sprovodio po principima endogenog modela. Po istom principu bi funkcionisao i egzogeni model, kada bi centralna vlast bila dovoljno efikasna da kontroliše lokalne resurse.¹⁹

---

¹⁷ *Ibidem*, pp. 4–5.

¹⁸ Ray Christopher, *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*, Centre for Rural Economy Newcastle University, Newcastle, 2001, pp. 8–9.

¹⁹ Tae-Yeon Kim, "The Turning towards Neo-Endogenous Rural Development of the Farmers Network: The case of the Regional Agricultural Cluster Scheme in Asan

Tabela 1. Karakteristike neoendogenog ruralnog razvoja

Ključni principi	<ul style="list-style-type: none"> – Umrežavanje – Različiti pokretači razvoja – Konkurentnost zasnovana na lokalnim resursima
Pokretačka sila	– Uzajamno dejstvo unutrašnjih i spoljašnjih resursa
Funkcija ruralnih oblasti	– Različite proizvodne i uslužne ekonomije
Glavni problemi ruralnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> – Nejednakosti i asimetrije unutar mreža – Neuravnoteženost lokalne i spoljašnje kontrole – Slabe mreže (u pogledu moći, znanja i kapitala)
Fokus ruralnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> – Decentralizacija – Izgradnja kapaciteta (osposobljavanje lokalnih aktera za upravljanje većim procesima i aktivnostima) – Vrednovanje ruralnih područja i resursa u okviru šireg ekonomskog razvoja (katalizatori rasta) – Promovisanje društvenih inovacija

Izvor: Prilagođeno od strane autorke na osnovu prethodnog rezimea neoendogenog razvoja, odnosno međuodnosa društvenih inovacija i NED-a u istraživanjima Tae-Yeon Kim, 2014, p. 905 i Marina Novikova, 2021, pp. 11–12

LEADER INICIJATIVA – PRETEČA NEOENDOGENOM RAZVOJU

Činjenica da je Rej (2001), kao utemeljivač termina neoendogeni razvoj, identifikovao LEADER inicijativu kao važno empirijsko leglo ideja njegovog istraživanja²⁰ govori nam o važnosti ovog pristupa u izučavanju neoendogenog ruralnog razvoja. LEADER inicijativa predložena je 1990. godine, od strane grupe zvaničnika Evropske komisije, kao reakcija na neuspjeh tradicionalnih *top down* politika da odgovore na potrebe i probleme ruralnih područja u Evropi. Energija i resursi ljudi i lokalnih organizacija viđeni su, ne kao korisnici, već kao razvojni akteri, osnaženi formiranjem LAG-a da doprinesu

---

City”, *Journal of the Korea Academia-Industrial cooperation Society*, Vol. 15, No. 2, p. 905.

Marina Novikova, “Promoting Social Innovation Through Neo-Endogenous Development: The Case of the Austrian Region of Muehlviertel”, *Revista Portuguesa de Estudos Regionais*, No. 59, pp. 11–12.

²⁰ Ray Christopher, *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*, op. cit., p. 2.

budućem razvoju u svojim ruralnim područjima.²¹ Ovaj program naglašava potrebu za teritorijalnim *bottom up* pristupom u toku sprovođenja politika ruralnog razvoja, kako bi se ove politike prilagodile stvarnim potrebama lokalnih zajednica. Glavna briga LEADER pristupa je da se na najproduktivniji način iskoriste unutrašnji resursi ruralnih područja u procesu socio-ekonomskog razvoja. Međutim, LEADER program po svom karakteru ne funkcionira isključivo po *bottom up* principu, budući da su ključna pravila o funkcionisanju ovog pristupa definisana na evropskom nivou. Sa druge strane, spoljašnji podsticaji rasta, misli se na finansijska sredstva namijenjena budžetu Zajednice, od ključne su važnosti u njegovom sprovođenju. U implementaciji LEADER pristupa važnu ulogu imaju i javne vlasti, samim tim, LEADER mehanizam je metod lokalnog razvoja, koji nastoji da iskoristi spoljašnje razvojne podsticaje, kako bi se ojačali unutrašnji potencijali ruralnih područja i efikasno iskoristili specifični resursi u procesu razvoja.²² Od svog nastanka do danas LEADER je značajno evoluirao, ali su njegovi osnovni ciljevi i principi implementacije ostali nepromijenjeni, a to su:²³

- lokalno zasnovan pristup;
- *bottom up* pristup;
- javno-privatna partnerstva (LAG-e);
- inovacije;
- multi-sektorski pristup;
- umrežavanje i saradnja i
- lokalno finansiranje i upravljanje.

Uspostavljanje lokalnih partnerstava (LAG-a) od izuzetne je važnosti u funkcionisanju LEADER pristupa. LAG-e imaju ulogu u identifikaciji i sprovođenju strategija lokalnog razvoja i donose odluke o različitim projektima koji će se finansirati u okviru njih. Stvarne isplate najčešće vrši organ plaćanja, koji se bavi javnim finansiranjem. LAG-e imaju potencijal da efikasno stimulišu održivi razvoj jer agregiraju i kombinuju raspoložive ljudske i finansijske resurse

---

²¹ European Network for Rural Development, *The LEADER approach*. Available from: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained_en (Accessed August 19, 2022).

²² Lukasz Sykala, "Basic principles and features of the LEADER approach" in: Lukasz Sykala, Magdalena Dej and Oskar Wolski (eds.), *The LEADER Method Transferring Experience of the Visegrad Group Countries to Georgia*, Institute of Urban Development, Krakow, 2015, pp. 41–44.

²³ Frank Vanclay, "Endogenous rural development from a sociological perspective" in: Robert Stimson, Roger R. Stough and Peter Nijkamp (eds.), *Endogenous Regional Development, Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 2011, pp. 64–65.

iz više sektora (javnog, privatnog, civilnog i dobrovoljnog). LAG-e spajaju lokalne aktere oko kolektivnih projekata i multisektorskih akcija u cilju podsticanja zajedničkog vlasništva i osiguravanja kritične mase, sa krajnjim ciljem poboljšanja ekonomske konkurentnosti područja. Na taj način jačaju dijalog i saradnju između različitih ruralnih aktera, olakšavaju i podstiču diverzifikaciju ruralne ekonomije i unapređuju kvalitet života. Struktura LAG-a je veoma heterogena i najčešće je čine: sindikati, građani, stanovnici i njihove lokalne organizacije, udruženja za zaštitu životne sredine, lokalne institucije i uprave, pružaoci usluga u oblasti kulture, uključujući i medije, te udruženja žena i mladih. Od LAG-a se, između ostalog, očekuje da imaju autonomiju u donošenju odluka, da su sposobne da iskoriste mogućnosti lokalnih resursa i da su otvorene za inovativne ideje.²⁴

DRUŠTVENE INOVACIJE I NEOENDOGENI RURALNI RAZVOJ

Društvene inovacije interpretiraju se kao nove ideje (proizvodi, usluge i modeli), koje efikasnije od alternativa zadovoljavaju društvene potrebe, istovremeno stvarajući nove društvene odnose i saradnju. Inovacije nisu samo korisne za društvo, već i poboljšavaju sposobnost društva da djeluje. Proces društvenih interakcija među pojedincima je participativan, uključuje skup aktera i drugih zainteresovanih strana, koje imaju sopstveni interes u rješavanju društvenog problema i osnažuje korisnike.²⁵

Podsjetimo, u neoendogenom pristupu ruralnom razvoju razvojni potencijal predstavljaju lokalni resursi i akteri, koji su podržani od strane spoljašnjih mreža, što znači da se društvene inovacije i neoendogeni razvoj zasnivaju na sličnim principima. Društvene inovacije su, zapravo, ukorijenjene u neoendogenom razvoju. Iz perspektive neoendogenog razvoja, društvena inovacija se definiše kao promjena, koja je modifikovala postojeću organizacionu praksu i strategije u cilju efikasnog zadovoljavanja starih ili novih potreba. Na taj način, društvene inovacije se šire, *puštaju korijene* na datoj teritoriji i bivaju prihvaćene kao uobičajena praksa. Promjene koje izazivaju društvene inovacije nekada mogu biti toliko radikalne da uslovljavaju i pro-

---

²⁴ European Commission, *The Leader Approach: a basic guide*. Available from: https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/leader_approach_en.pdf (Accessed August 19, 2022), pp. 9–10.

²⁵ Agnes Hubert, *Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union*, BEPA, European Commission. Available from: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/empowering-people-driving-change-social-innovation-european-union_en (Accessed September 5, 2022), pp. 7–8.

mjene u razvojnim ciljevima kojima stanovništvo teži. Shodno tome, društvena inovacija podrazumijeva novi način na koji se teritorijalni kapital percipira i predstavlja lokalno.²⁶

KARAKTERISTIKE RURALNIH OBLASTI I POPULACIJE (DOSADAŠNJI PRISTUP RAZVOJU RURALNE PRIVREDE U CRNOJ GORI)

Mjerenom BDP-om po paritetu kupovnih snaga, Crna Gora prema stepenu razvijenosti čini (41%) prosjeka EU-28.²⁷ Glavni razlog znatno nižeg stepena razvijenosti Crne Gore u odnosu na EU zemlje je neujednačen razvoj njena tri geografska regiona, Sjevernog, Središnjeg i Primorskog. Sjeverni region, koji obuhvata više od polovine teritorije Crne Gore (52,8%), raspolaže najvećim dijelom prirodnih resursa, a naseljava ga svega (28%) njenog stanovništva, najmanje je razvijen region u zemlji. Preciznije, čini (51%) prosjeka razvijenosti Crne Gore. Poređenja radi, stepen razvijenosti Primorskog regiona iznosi (62%), a Srednjeg (23%) iznad prosjeka razvijenosti Crne Gore (podaci se odnose na period 2010–2012). Zaostalost Sjevernog regiona u odnosu na Primorski i Srednji region posledica je činjenice da se raspoloživi razvojni resursi na sjeveru već decenijama ne koriste na najadekvatniji način, što za rezultat ima odliv stanovništva i rast nezaposlenosti.²⁸ Prema podacima za 2019. godinu, stopa nezaposlenosti najveća je u Sjevernom regionu (36,3%), u poređenju sa Središnjim regionom (9,1%) i Primorskim (5,5%).²⁹ Podaci za 2021. godinu pokazali su da je negativni migracioni saldo zabilježen isključivo u Sjevernom regionu, (-1267) lica.³⁰

---

²⁶ Marilena Labianca, Stefano De Rubertis, Angelo Belliggiano, Angelo Salento and Francisco Navarro, "Social Innovation, Territorial Capital and LEADER Experiences in Andalusia (Spain) and in Molise (Italy)" in: Eugenio Cejudo and Francisco Navarro (eds.), *Neoendogenous Development in European Rural Areas Results and Lessons*, Springer Geography, Cham, 2020, p. 128.

²⁷ Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014–2020. godina*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014. Dostupno preko: <https://www.gov.me/dokumenta/90196ce9-308d-4f8a-851a-8ec5a2d68f30> (Pristupljeno 05. septembra 2022), str. 3.

²⁸ *Isto*, str. 3.

²⁹ MONSTAT, *Crna Gora u brojkama 2022*, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: <http://monstat.org/uploads/files/publikacije/CG%20u%20brojkama%202020%20MNE.pdf> (Pristupljeno 05. septembra 2022), str. 11.

³⁰ MONSTAT, *Migracije unutar Crne Gore 2021. godina*, saopštenje 35/2022, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: <https://www.monstat.org/uploads/files/>

Prema posljednjem popisu poljoprivrede 2010. godine, u Crnoj Gori bilo je ukupno 48.870 poljoprivrednih gazdinstava. Od toga su 48.824 porodična poljoprivredna gazdinstva. Ukupno je na porodičnim gazdinstvima radno angažovano 98.341 lice, od toga 49.405 muškaraca, tj. (60,40%), odnosno 38.936 žena, ili (39,60%). Od ukupnog broja radno angažovanih lica na ovim gazdinstvima 23.198 lica je staro 65 godina i više, što čini (23,58%) ukupne radne snage, dok je samo 6.717 radno angažovanih lica staro ispod 24 godine, odnosno (6,83%). Broj žena, vlasnica porodičnih poljoprivrednih gazdinstava je 6.286, ili (12,7%), dok ostatak čine muškarci, ukupno njih 42.538, tj. (87,13%).³¹

U Crnoj Gori i dalje egzistira centralistički koncept (model) razvoja poljoprivrede i ruralne privrede, što znači da je potrebna saglasnost vrha agrarne vlasti da bi bilo koji predlog ušao u fazu pripreme i realizacije.³² Brojni su faktori koji onemogućavaju održivi poljoprivredni rast na duži rok u Crnoj Gori, počevši od centralizovane agrarne vlasti u kojoj se, kako smo već pomenuli, odluke donose zavisno od propusne moći samog vrha. Univalentan koncept razvoja bazične poljoprivredne proizvodnje, koji se manje-više vezuje samo za seosku farmu, ne prepoznaje značaj farmerstva, privatnih preduzeća, preduzeća sa mješovitim kapitalom, seoskih kooperativa itd. Crna Gora je veliki uvoznik poljoprivrednih proizvoda. U periodu od 2006. do 2019. godine pokrivenost uvoza izvozom iznosila je svega (7,5%).³³ O komasaciji u poljoprivredi se gotovo i ne diskutuje. Agrarna politika ne uvažava regionalnu raznolikost crnogorskog agrarnog prostora u odnosu na klimatske, zemljišne i tržišne prilike. Iako su poljoprivreda i turizam razvojni prioriteti Crne Gore, nikako da zažive projekti od zajedničkog interesa ove dvije privredne grane. Ruralni turizam u Crnoj Gori više je *na glasu*, nego što je zaista razvijen. Crna Gora je godinama *sun&sea* turistička destinacija. To potvrđuju podaci MONSTAT-a za 2021. godinu, prema kojima je najveći broj noćenja u individualnom smještaju ostvaren u primorskim mjestima (97,3%), dok je u

---

demografija/migracije/2021/Migracije%20unutar%20Crne%20Gore%20u%202021.%20godini.pdf (Pristupljeno 05. septembra 2022), str. 3.

³¹ MONSTAT, *Popis poljoprivrede 2010. Struktura poljoprivrednih gazdinstava. Znamo šta imamo*, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis%20poljoprivrede/VI%20knjiga%20CG%20v3.pdf> (Pristupljeno 05. septembra 2022), str. 17–21.

³² O neuspjelom procesu crnogorske tranzicije u poljoprivredi i selu pogledati u: Čedomir Marović, „Strukturne promjene u poljoprivredi i ruralnoj privredi Crne Gore”, *MATICA*, br. 65, str. 54–56.

³³ Nikola Fabris, *Makroekonomski model razvoja Crne Gore: izazovi, zablude i ostvarenja*, nav. djelo, str. 223.

planinskim predjelima taj procenat minimalnih (1,6%).³⁴ Nedostaju projekti integrisanog razvoja gazdinstava, u kojima bi proizvodnja hrane bila primarno zanimanje, a turizam pomoćna djelatnost, koja je od neprocjenjive važnosti za ekonomiju poljoprivrede, odnosno revitalizaciju crnogorskih sela na sjeveru. Najznačajniji oblik državne podrške razvoju poljoprivrede i sela je realizovan kroz oskudni Agrobudžet, u kojem je budžetsko planiranje sredstava veoma precizno i gotovo da ne dozvoljava odstupanja u sprovođenju pojedinih mjera. Pozitivno je to što se Agrobudžet povećava, ali je u pitanju nedovoljan iznos. Kada je na globalnom nivou poljoprivreda visoko subvencionisana djelatnost, to automatski podrazumijeva više cijene i nižu konkurentnost domaćih proizvođača.³⁵

NEOENDOGENI RAZVOJ: PREKRETNICA KA UBLAŽAVANJU RURALNOG EGZODUSA U CRNOJ GORI

Ovo poglavlje započinjemo SWOT analizom, kako bismo identifikovali snage, slabosti, šanse i prijetnje neoendogenog (modela) ruralnog razvoja u Crnoj Gori. SWOT analizom nastojimo da minimiziramo slabosti i prijetnje koje ometaju implementaciju i umanjuju efikasnost, a da istovremeno iskoristimo snage i šanse ovog modela u pogledu unapređenja socio-ekonomskog razvoja ruralnih oblasti na sjeveru Crne Gore, odnosno smanjenja regionalnih dispariteta, kao krajnjeg cilja. Osnovu ove SWOT analize čini analiza o regionalnom razvoju u Crnoj Gori (na nivou Sjevernog regiona), data u okviru Strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014–2020. godine.³⁶ Autorka je uobličila SWOT analizu na osnovu sopstvenih zapažanja prilikom razmatranja drugih istraživanja u ovom radu.

---

³⁴ MONSTAT, *Dolasci i noćenja turista u individualnom smještaju 2021. godina*, saopštenje 20/2022, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: https://monstat.org/uploads/files/TURIZAM/ind/2021/Dolasci%20i%20no%C4%87enja%20turista%20u%20individualnom%20smje%C5%A1taju%202021_.pdf (Pristupljeno 05. septembra 2022), str. 1.

³⁵ Čedomir Marković, *Strukturne promjene u poljoprivredi i ruralnoj privredi Crne Gore*, nav. djelo, str. 58–62.
Nikola Fabris, *Makroekonomski model razvoja Crne Gore: izazovi, zablude i ostvarenja*, nav. djelo, str. 218–223.

³⁶ Detaljnije o ovoj analizi pogledati u: Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014–2020. godina*, nav. djelo, str. 35.

Tabela 2. SWOT analiza neoendogenog ruralnog razvoja na sjeveru Crne Gore

SNAGE	SLABOSTI	ŠANSE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> – Progres u pripremi razvojnih strategija (usklađivanje Strategije ruralnog razvoja sa LEADER pristupom) – Značajni prirodni resursi (mineralne sirovine, šume, poljoprivredno zemljište, zaštićena područja) – Dobri uslovi za razvoj održivog ruralnog turizma – Bogato kulturno nasleđe – Dobra infrastrukturna povezanost sjevera sa Središnjim i Primorskim regionom (novozgrađeni autoput) 	<ul style="list-style-type: none"> – Konstantne migracije iz Sjevernog regiona – Starenje ruralne populacije (neadekvatna radna snaga) – Socijalna isključenost (izolovanost ruralne populacije u procesu kreiranja strategija i donošenja odluka) – Nizak nivo međusobne saradnje – Jedinica lokalne samouprave (JLS) i nedostatak integrativnih aktivnosti na regionalnom nivou – Nizak nivo edukacije u oblasti poljoprivrede, turizma i preduzetništva – Nedovoljno razvijena svijest o potencijalima i benefitima ruralnih oblasti – Nedostatak kritične mase – Neadekvatno upravljanje prirodnim resursima – Nizak nivo investicija – Nedovoljan nivo konkurentnosti, inovativnosti privrede i promocije raspoloživih resursa 	<ul style="list-style-type: none"> – Kreiranje LAG-a (jačanje privatno javnih partnerstava) – Čvršća saradnja među JLS, na regionalnom nivou, transnacionalna saradnja – Decentralizacija u kreiranju politika ruralnog razvoja i donošenju odluka – Učešće stanovništva u pripremi strategija lokalnog razvoja – Adekvatna procjena lokalnih prednosti i nedostataka – Bolja iskorišćenost sredstava EU fondova i podrške Vlade Crne Gore – Prepoznavanje prirodnih resursa i njihova valorizacija – Unapređenje upravljanja prirodnim resursima i povećanje stepena iskorišćenosti – Osposobljavanje stanovništva u pogledu razvoja preduzetništva sa posebnim naglaskom na ranjivu grupu ljudi (mladi i žene) – Integrirani održivi razvoj – Razvoj novih trendova u turizmu – Revitalizacija starih zanata i domaće radinosti – Proširenje tržišta poljoprivrednih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> – Nezainteresovanost populacije za ostanak i život na sjeveru – Dalja depopulacija regiona – Dominacija nacionalnog nivoa u kreiranju lokalnih razvojnih politika (neadekvatna procjena potreba i mogućnosti na lokalnom nivou) – Neadekvatna struktura LAG-a – Nedovoljno razvijeni kapaciteti za pripremu i realizaciju EU projekata – Nedostatak finansijskih sredstava za podsticanje ekonomskih aktivnosti – Potreba državnih i EU sredstava za potrebe elite (u privatne svrhe) – Nelegalna eksploatacija prirodnih resursa – Otpor prema inovacijama – Konflikt među spoljašnjim i unutrašnjim akterima

Izvor: Prilagođeno od strane autorke

Prirodni potencijali sjevera Crne Gore, bogato kulturno nasleđe, istorija i specifična tradicija predstavljaju snažnu osnovu za neoendogeni razvoj i pružaju mogućnosti za pokretanje privatnog biznisa u ruralnim područjima. U ovom istraživanju kao osnovne probleme neoendogenog ruralnog razvoja na sjeveru Crne Gore identifikovali smo socijalnu isključenost (zanemarivanje lokalnog stanovništva) i neadekvatno obrazovanje stanovništva u oblasti poljoprivrede, turizma i preduzetništva. Čini se da pitanja neadekvatnog obrazovanja i proizlaze iz problema socijalne isključenosti, pa kao rešenje oba problema predlažemo i smatramo neophodnim stvaranje lokalnih tijela po uzoru na LAG-e. Ova tijela podstiču aktiviranje lokalnog stanovništva u procesu ruralnog razvoja i, slobodno možemo reći, vraćaju značaj i ulogu stanovništvu, koja mu je bila oduzeta decenijskim upravljanjem i odlučivanjem o ruralnom razvoju iz perspektive vrha agrarne vlasti.

Aktiviranjem, povezivanjem lokalnog stanovništva i drugih aktera na lokalnom nivou, LAG-e doprinose boljoj procjeni lokalnih potencijala. Na prvi pogled čini se suvišnim govoriti o tome da lokalni akteri najbolje poznaju date teritorije, njihove prirodne potencijale, kao i sopstvene potencijalne mogućnosti i ograničenja za razvoj privatnog biznisa. Međutim, neuspjeh dugogodišnje ustaljene prakse donošenja odluka i kreiranja politika na centralnom nivou iziskuje potrebu da se lokalnom nivou *da* posebna pažnja u izučavanju ruralnog razvoja u Crnoj Gori. Dominantnost pristupa odozgo nadalje u planiranju i upravljanju ruralnim razvojem, pod pravilima i birokracijom, uskraćuje pažnju koja se posvećuje ruralnoj populaciji. Zapravo, ovaj vid upravljanja ruralnim razvojem negativno se odražava na prilagođavanje strategija lokalnog razvoja lokalnim specifičnostima i problematikama.³⁷ Kako to i Janković (2020) objašnjava, u novije vrijeme decentralizacija je prepoznata kao neizbježan preduslov razvoja ruralnih oblasti. Pridaje značaj lokalnom nivou, napominjući da heterogenost ruralnih područja u odnosu na njihove karakteristike, na prednosti i nedostatke, treba da bude važan faktor analize njihovog mogućeg razvoja u budućnosti, osnov transformacije politike ruralnog razvoja i sprečavanja dominacije agrarne nad ruralnom politikom.³⁸ Dorđević (2016) na primjeru Srbije, takođe, naglašava značaj lokalnih vlasti

---

³⁷ Francisco Navarro-Valverde, Eugenio Cejudo-Garcia and Jose Antonio Canete Perez, "The Lack of Attention Given by Neo-endogenous Rural Development Practice to Areas Highly Affected by Depopulation. The Case of Andalusia (Spain) in 2015–2020 Period", *European Countryside*, Vol. 13, No. 2, p. 363.

³⁸ Dejan Janković, *Društvene promene i ruralni razvoj: značaj socijalnog kapitala, participacije i društvenih mreža*, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2020, str. 80.

u procesu lokalnog ekonomskog razvoja, praćenog autoritarnom i centralističkom političkom kulturom.³⁹

Neefikasno bi bilo govoriti o neoendogenom razvoju a ne sagledati značaj društvenih inovacija u procesu ruralnog razvoja. Novikova (Marina Novikova, 2021) smatra da neoendogeni razvoj pokreće društvene inovacije, a društvene inovacije jačaju neoendogeni razvoj. Naglašava značaj LAG-a kao posrednika u procesu regionalnog razvoja, budući da lokalne zajednice najčešće ne posjeduju vještine, znanje i novčana sredstva za osmišljavanje i realizaciju projekata. U tom slučaju, LAG-e kao posrednici povezuju nedostajuće resurse sa lokalnim akterima, tj. služe kao mehanizam koji omogućava pojedincima da realizuju svoje ideje. Udaljavanjem od sektorskog pristupa razvoju LAG-e promovišu integrisani održivi razvoj, obuhvatajući različite grupe ljudi (sa naglaskom na žene, omladinu i stariju populaciju) istovremeno, fokusirajući se na različite projekte, sektore obrazovanja i istraživanja.⁴⁰ Nastojimo da ukažemo da se efikasne promjene, koje bi zaista mogle da ublaže ruralni egzodus na sjeveru Crne Gore, mogu ostvariti jedino ukoliko se čuje *glas naroda*, budući da je ljudstvo temelj opstanka, razvoja i napretka svake oblasti. Pod glasom naroda podrazumijevamo lokalno stanovništvo, kao kritičnu masu, koja će iskazati svoje potrebe i predloge, a koje će najbolje i u najkraćem roku uvažiti tijela na lokalnom nivou.

Kako smo prethodno pomenuli, u neoendogenom razvoju fokus je na vanlokalnoj saradnji, a uspješnu vanlokalnu saradnju u procesu ruralnog razvoja mogu jedino obezbijediti efikasne LAG-e, koje ne smiju pasti pod uticaj određene grupe ljudi.⁴¹ Zašto insistiramo na LAG-ama i upozoravamo na njihovu strukturu i nezavisnost? Zato što nijedna politika, nijedan pristup ni tijelo nije i ne može biti 100% efikasno u pogledu rešavanja problema ruralnog razvoja, s obzirom na broj aktera i kompleksnost ovog procesa. Sa druge

³⁹ Suzana Đorđević, „Kako vlasti u Srbiji podstiču lokalni ekonomski razvoj?“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 10, br. 15, str. 101.

⁴⁰ Marina Novikova, *Promoting Social Innovation Through Neo-Endogenous Development: The Case of the Austrian Region of Muehlviertel*, op. cit., pp. 14–15.

⁴¹ Primjera radi, u Sloveniji su do 2013. godine formirane 33 LAG-e, obuhvatajući (95%) teritorije. Uspješno funkcionisanje LAG-a rezultat je heterogene strukture partnerstava. Javni sektor čine opštine, poljoprivredna savjetodavna služba, razvojne agencije, škole i centri za socijalni rad. U privrednom sektoru najzastupljenija su poljoprivredna preduzeća i gazdinstva (40%). Privatni sektor je najheterogeniji, ima najmanje (50%) glasova na nivou odlučivanja. Čine ga pojedinci, udruženja (žene na farmi, seoska omladina, te turistička i kulturna udruženja) i nevladine organizacije. Detaljnije o postupku raspoređivanja resursa za implementaciju projekata u okviru slovenačkih LAG-a pogledati u: Tomaž Cunder and Matej Bedrač, „The 'LEADER Approach' – New Development Opportunity for Rural Areas in Slovenia“, *Journal for Geography*, Vol. 5, No. 2, pp. 58–62.

strane, nezavisno o strategijama, kapacitetima i lokalnim razvojnim potencijalima, ako LAG-e (u konkretnom slučaju) nijesu usmjerene i ne služe isključivo lokalnim stanovnicima, ako se *ogluše* o njihove potrebe zarad ostvarivanja interesa elite, ostaće upamćene kao neefikasne, što nije bio rijedak slučaj u EU. Istraživanja su pokazala da, uprkos značajnom budžetu namijenjenom za lokalni razvoj, u Grčkoj nijesu postignuti očekivani rezultati razvoja seoskog turizma. Uzroci neuspjeha pronalaze se u: zakonodavstvu, birokratiji, poslovanju lokalnih samouprava, odnosno zloupotrebama sredstava iz EU fondova. LAG-e su u Grčkoj izgubile svoj legitimitet i služe interesima određenih grupa.⁴² Liping (Kaidi-Mari Liping, 2016) smatra da stepen autonomije LAG-a nije isključivo njihov ne(uspjeh), već zavisi od uključenosti svih nivoa upravljanja u sprovođenju politike ruralnog razvoja. U slučaju Estonije, konstatovala je da subnacionalni nivo (LAG-e) ima manju autonomiju u implementaciji LEADER programa nego što je to na nivou EU planirano. Uzrok tome je dominacija nacionalnog nivoa (državni službenici) u određivanju procesa upravljanja, koji svoje odluke opravdavaju kao obavezne, objašnjavajući ih „direktivama” sa EU nivoa koje ne treba dovoditi u pitanje.⁴³

S obzirom na to da neoendogeni pristup ruralnom razvoju podrazumijeva integrisani razvoj, a kako proizvodnja hrane nije garancija dovoljnog prihoda, potrebno je obezbijediti alternativne izvore. Pored stranih direktnih investicija, seoski turizam je najpopularnija prilika za zapošljavanje u ruralnim područjima.⁴⁴ Cilj razvoja turizma u ruralnim područjima je da poboljša uslove života seoskog stanovništva, zaštiti životnu sredinu, omogući obavljanje drugih privrednih aktivnosti, osigura radno sposobno stanovništvo i migracije, ali u suprotnom smjeru, od urbanih ka ruralnim sredinama.⁴⁵ Ruralni prostor Crne Gore predstavlja bogatu i kvalitetnu osnovu za razvoj seoskog turizma,

---

⁴² Nikolaos Apostolopoulos, Panagiotis Liargovas, Stavros Stavroyiannis, Ilias Makris, Sotiris Apostolopoulos, Dimitrios Petropoulos and Eleni Anastasopoulou, “Sustaining Rural Areas, Rural Tourism Enterprises and EU Development Policies: A Multi-Layer Conceptualisation of the Obstacles in Greece”, *Sustainability*, Vol. 12, No. 7686, pp. 9–12.

⁴³ Kaidi-Mari Liping, *Multi-level governance in rural development – experiences from the LEADER programme*, MA Thesis, University of Tartu Faculty of Social Sciences Johan Skytte Institute of Political Studies, 2016, pp. 10–11, 16.

⁴⁴ Martin Petrick and Peter Weingarten, “The role of agriculture in Central and Eastern European rural development: an overview” in: Martin Petrick and Peter Weingarten (eds.), *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, Halle, 2004, p. 13.

⁴⁵ Marko Gašić, Jasmina Madžgalj, Vladan Ivanović i Goran Perić, „Uticaj ruralnog turizma na lokalni ekonomski razvoj”, *Ecologica*, Vol. 22, br. 77, str. 33.

ali je, kako naglašavaju Babović i sar. (2015), potrebno ohrabriti lokalno stanovništvo da se aktivno bavi valorizacijom turizma u ovom obliku, odnosno razvojem ruralnih područja.⁴⁶ LAG-e će najefikasnije motivisati lokalno stanovništvo da se uključi u proces ruralnog razvoja, tako što će osigurati realizaciju edukativnih radionica i obuka i na taj način *podići* svijest stanovništva o potencijalima i benefitima ruralnih predjela, tj. osloboditi stanovništvo osjećaja tereta *seljačkog* života. To znači da će LAG-e prvenstveno podstaći demografsku revitalizaciju ruralnih područja. Međuopštinska i regionalna saradnja, kao i realizacija transnacionalnih projekata će pružiti priliku novim ili potencijalnim preduzetnicima da nauče i prošire svoja znanja u pogledu pokretanja i vođenja biznisa. Seosko preduzetništvo je presudan faktor opstanka ljudi na sjeveru Crne Gore, posebno omladine i žena.⁴⁷ Sasvim je logično da bez posla na selu i redovnih prihoda odlazi najvitalnije stanovništvo. U tom slučaju uzaludno je diskutovati o ruralnom razvoju.

Najzad, svjesni činjenice da neoendogeni razvoj podrazumijeva teritorijalni pristup, nastojimo da samu teritoriju, ne isključivo kao administrativno razgraničenje, već u smislu njene funkcije, lokalnih resursa i socio-kulturnog identiteta, iskoristimo kao okvir za osiguravanje teritorijalne konkurentnosti ruralnih područja na sjeveru Crne Gore. U ovom slučaju mislimo na teritorijalnu konkurentnost po uzoru na LEADER pristup, koja obuhvata socijalnu, ekološku i ekonomsku konkurentnost, kao i pozicioniranje u globalnom kontekstu. To zahtijeva sposobnost aktera da na bazi zajedničkih vizija uspješno djeluju u pogledu razvojnih projekata, uz pomoć saradnje na različitim institucionalnim nivoima. Potom, njihovu sposobnost da najefikasnije iskoriste svoje okruženje, čineći ga na taj način distinktivnim elementom svog područja. Od aktera se očekuje da kreiraju i zadrže maksimum dodate vrijednosti integracijom različitih sektora i kombinovanjem resursa u sredstva, sa krajnjim ciljem promovisanja svojih lokalnih proizvoda i usluga. Akteri se smatraju kompetentnim da osiguraju vitalnost svojih područja u odnosu na spoljašnji svijet, na bazi kvalitetnog plana razvoja date oblasti.⁴⁸ U prilog tome, treba napomenuti da LAG-e, u saradnji sa lokalnim stanovnicima i upravom, preduzetnicima i drugim udruženjima doprinose njegovanju teritorijalnog

---

⁴⁶ Andrija Babović, Andrijana Babović i Aleksandra Babović, „Razvoj ruralnog turizma u Crnoj Gori”, *Časopis Biz Info*, Vol. 6, br. 1, str. 80–81.

⁴⁷ Ruralni turizam ima posebnu ulogu u životu seoskih žena, čini ih nezavisnim, budući da ostvaruju vlastite prihode, samim tim, one osjećaju da stiču društveni značaj. Gemma Canoves, Montserrat Villarino, Gerda K. Priestley and Asuncion Blanco, “Rural tourism in Spain: an analysis of recent evolution”, *Geoforum*, Vol. 35, pp. 763–766.

⁴⁸ Dejan Janković, “Territorial Approach to Regional Rural Development”, *Economics of Agriculture*, Vol. 4, No. 59, pp. 677.

identiteta i kvalitetnoj valorizaciji lokalnih resursa i na taj način unapređuju socio-ekonomski razvoj ruralnih područja, odnosno podstiču konkurentnost ruralnih teritorija.

ZAKLJUČAK

Dugogodišnja praksa zasnovana na centralističkom modelu razvoja ruralne privrede u Crnoj Gori prouzrokovala je nepovoljne demografske trendove na sjeveru zemlje, depopulaciju, starenje stanovništva, te neadekvatnu radnu snagu. Ova praksa generisala je i brojne druge socio-ekonomske probleme kao što su loša infrastruktura, smanjenje broja poljoprivrednih gazdinstava (njihova usitnjenost), nizak nivo diverzifikacije poljoprivrede i investicija itd. Stoga, trenutna situacija na sjeveru Crne Gore, sama po sebi, nameće potrebu da se okonča centralizovano planiranje ruralnog razvoja, tj. da u ovom procesu polazna tačka bude lokalni nivo. To ne podrazumijeva da donošenje odluka treba da bude prepušteno isključivo lokalnim liderima, već zahtijeva učešće najšireg spektra aktera. U vezi sa tim, smatramo da je neophodno kreirati lokalne akcione grupe i da su ta tijela najbolja šansa i realna opcija za postizanje pozitivne dinamike u ruralnim područjima. U tom slučaju, prevashodno treba voditi računa da su LAG-e fleksibilne da odgovore potrebama na lokalnom nivou. Zapravo, LAG-e treba da budu u potpunosti nezavisne u kreiranju strategija lokalnog razvoja i njihovoj realizaciji, kako bi distribucija resursa za razvoj ruralnih oblasti bila zaista produktivna i kako bi lokalno stanovništvo u svojim zajednicama moglo da realizuje nove ideje i inovativna rešenja, bez obzira što ona najčešće zahtijevaju radikalne promjene u postojećoj društvenoj praksi. Iako Crna Gora nije država članica EU, ona ima značajnu podršku, koja se implementira kroz poznati Instrument pretprijetne pomoći (*Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA*) i podršku u okviru drugih EU projekata. Važno je da se ova podrška, kao i podrška Vlade Crne Gore, nevladinih organizacija i drugih tijela iskoristi u potpunosti i prevashodno za dobrobit lokalnog stanovništva, jer nepotrošeni novac (misli se na neiskorišćenost dobijenih sredstava) predstavlja isti neuspjeh kao i novac potrošen u druge svrhe. U najkraćim crtama, LAG-e imaju fundamentalnu ulogu u zaustavljanju dugoročnog trenda depopulacije i deagrarizacije ruralnih područja na sjeveru Crne Gore, jer uspješnom razvoju na lokalnom nivou najbolje doprinose i o istom svjedoče oni koji su *na terenu*.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Apostolopoulos Nikolaos, Liargovas Panagiotis, Stavroyiannis Stavros, Makris Ilias, Apostolopoulos Sotiris, Petropoulos Dimitrios and Anastasopoulou Eleni, "Sustaining Rural Areas, Rural Tourism Enterprises and EU Development Policies: A Multi-Layer Conceptualisation of the Obstacles in Greece", *Sustainability*, Vol. 12, No. 7686, pp. 1–19.
- [2] Bosworth Gary, Price Liz, Hakulinen Ville and Marango Susan, "Rural Social Innovation and Neo-endogenous Rural Development" in: Eugenio Cejudo and Francisco Navarro (eds.), *Neoendogenous Development in European Rural Areas Results and Lessons*, Springer Geography, Cham, 2020, pp. 21–32.
- [3] Bojić Sandra, "Organic Agriculture Contribution to the Rural Tourism Development in the North of Montenegro", *Journal of Economics and Business*, Vol. 1, No. 4, pp. 222–233.
- [4] Babović Andrija, Babović Andrijana i Babović Aleksandra, „Razvoj ruralnog turizma u Crnoj Gori”, *Časopis Biz Info*, Vol. 6, br. 1, str. 79–90.
- [5] Cifrić Ivan, „Globalizacija i ruralni razvoj”, *Sociologija sela*, Vol. 4, br. 146, str. 387–405.
- [6] Cunder Tomaž and Bedrač Matej, "The 'LEADER Approach' – New Development Opportunity for Rural Areas in Slovenia", *Journal for Geography*, Vol. 5, No. 2, pp. 55–65.
- [7] Christopher Ray, *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*, Centre for Rural Economy Newcastle University, Newcastle, 2001, pp. 1–151.
- [8] Canoves Gemma, Villarino Montserrat, Priestley K. Gerda and Blanco Asuncion, "Rural tourism in Spain: an analysis of recent evolution", *Geoforum*, Vol. 35, pp. 755–769.
- [9] Čeranić Goran, „Socijalna isključenost i karakter kompetitivnosti društvenog sistema Crne Gore”, *Sociološka luča*, Vol. 4, br. 2, str. 21–37.
- [10] Dautović Edita i Janković Marija, „Izazovi ženskog preduzetništva u Crnoj Gori”, *Economics & Economy*, Vol. 1, br. 4, str. 95–104.
- [11] Despotović Aleksandra, Joksimović Miljan i Jovanović Miomir, "Contemporary and traditional in the life of a rural women", *Agriculture & Forestry*, Vol. 65, No. 3, pp. 93–104.
- [12] Đorđević Suzana, „Kako vlasti u Srbiji podstiču lokalni ekonomski razvoj?”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 10, br. 15, str. 81–103.
- [13] European Network for Rural Development, *The LEADER approach*. Available from: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained_en (Accessed August 19, 2022).
- [14] European Commission, *The Leader Approach: a basic guide*. Available from: https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/leader_approach_en.pdf (Accessed August 19, 2022).

- [15] Fabris Nikola, *Makroekonomski model razvoja Crne Gore: izazovi, zablude i ostvarenja*, Centralna banka Crne Gore, Podgorica. Dostupno preko: https://www.cbcg.me/slike_i_fajlovi/fajlovi/fajlovi_publikacije/nase_knjige/nf_makroekonomski_model_cg.pdf (Pristupljeno 13. avgusta 2022).
- [16] Gašić Marko, Madžgalj Jasmina, Ivanović Vladan i Perić Goran, „Uticaj ruralnog turizma na lokalni ekonomski razvoj”, *Ecologica*, Vol. 22, br. 77. str. 32–36.
- [17] Hubert Agnes, Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union, BEPA, European Commission. Available from: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/empowering-people-driving-change-social-innovation-european-union_en (Accessed September 05, 2022), pp. 7–8.
- [18] Janković Dejan, „Ekološke dimenzije ruralnog razvoja”, *Teme*, Vol. 36, br. 2, str. 627–642.
- [19] Janković Dejan, *Društvene promene i ruralni razvoj: značaj socijalnog kapitala, participacije i društvenih mreža*, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2020, str. 1–214.
- [20] Janković Dejan, “Territorial Approach to Regional Rural Development”, *Economics of Agriculture*, Vol. 4, No. 59, pp. 675–686.
- [21] Kim Tae-Yeon, “The Turning towards Neo-Endogenous Rural Development of the Farmers Network: The case of the Regional Agricultural Cluster Scheme in Asan City”, *Journal of the Korea Academia-Industrial cooperation Society*, Vol. 15, No. 2, pp. 902–913.
- [22] Labianca Marilena, De Rubertis Stefano, Belliggiano Angelo, Salento Angelo and Navarro Francisco, “Social Innovation, Territorial Capital and LEADER Experiences in Andalusia (Spain) and in Molise (Italy)” in: Eugenio Cejudo and Francisco Navarro (eds.), *Neoendogenous Development in European Rural Areas Results and Lessons*, Springer Geography, Cham, 2020, pp. 111–131.
- [23] Liping Kaidi-Mari, *Multi-level governance in rural development – experiences from the LEADER programme*, MA Thesis, University of Tartu Faculty of Social Sciences Johan Skytte Institute of Political Studies, 2016.
- [24] Mićanović Anđela, Jovičević Dimitrije, Berishaj Dorontine i Raspopović Marija, *(Od)java iz Crne Gore: Mapiranje puta ka cirkulaciji mozгова u Crnoj Gori*, Organizacija crnogorskih studenata u inostranstvu (OCSI), 2022. Dostupno preko: <https://www.omsa.me/wp-content/uploads/2022/05/CG-Odjava-iz-Crne-Gore-Mapiranje-puta-ka-cirkulaciji-mozgova.pdf> (Pristupljeno 01. decembra 2022).
- [25] MONSTAT, *Migracije unutar Crne Gore 2021. godina*, saopštenje 35/2022, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: <https://www.monstat.org/uploads/files/demografija/migracije/2021/Migracije%20unutar%20Crne%20Gore%20u%202021.%20godini.pdf> (Pristupljeno 05. septembra 2022).
- [26] MONSTAT, *Crna Gora u brojkama 2022*, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: <http://monstat.org/uploads/files/publikacije/CG%20u%20brojkama%202020%20MNE.pdf> (Pristupljeno 05. septembra 2022).

- [27] MONSTAT, *Popis poljoprivrede 2010. Struktura poljoprivrednih gazdinstava Znamo šta imamo*, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis%20poljoprivrede/VI%20knjiga%20CG%20v3.pdf> (Pristupljeno 05. septembra 2022).
- [28] MONSTAT, *Dolasci i noćenja turista u individualnom smještaju 2021. godina*, saopštenje 20/2022, MONSTAT, Podgorica. Dostupno preko: https://monstat.org/uploads/files/TURIZAM/ind/2021/Dolasci%20i%20no%20C4%87enja%20turista%20u%20individualnom%20smje%20A1taju%202021_.pdf (Pristupljeno 05. septembra 2022).
- [29] Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014–2020. godina*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014. Dostupno preko: <https://www.gov.me/dokumenta/90196ce9-308d-4f8a-851a-8ec5a2d68f30> (Pristupljeno 05. septembra 2022).
- [30] Marović Čedomir, „Strukturne promjene u poljoprivredi i ruralnoj privredi Crne Gore”, *MATICA*, br.65, str. 51–66.
- [31] Mitrović Luka i Živković Sveto, „Održivost ruralnih područja i dosadašnja strategija razvoja ruralnog turizma u manje razvijenim regijama Crne Gore”, Rad predstavljen na 4. međunarodnom kongresu o ruralnom turizmu, *Novo vrijeme – vrijeme za ruralni razvoj*, Supetar, Hrvatska, 2018. Dostupno preko: https://www.ftm.uniri.hr/images/kongres/ruralni_turizam/4/znanstveni/Mitrovic_Zivkovic.pdf (Pristupljeno 01. decembra 2022), str. 161–171.
- [32] Novikova Marina, “Promoting Social Innovation Through Neo-Endogenous Development: The Case of the Austrian Region of Muehlviertel”, *Revista Portuguesa de Estudos Regionais*, No. 59, pp. 7–21.
- [33] Navarro-Valverde Francisco, Cejudo-Garcia Eugenio and Canete Perez Jose Antonio, “The Lack of Attention Given by Neo-endogenous Rural Development Practice to Areas Highly Affected by Depopulation. The Case of Andalusia (Spain) in 2015–2020 Period”, *European Countryside*, Vol. 13, No. 2, pp. 352–367.
- [34] Petrović Mina i Toković Milena, „Neoendogeni razvoj gradova i ekološki paradoks: studija slučaja šest gradova u Srbiji”, *SOCIOLOGIJA*, Vol. 58, posebno izdanje, str. 181–209.
- [35] Pjerotić Ljiljana, *Upravljanje održivim razvojem turizma u kontekstu evropskih integracija*, doktorska disertacija, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet, 2019.
- [36] Petrick Martin and Weingarten Peter, “The role of agriculture in Central and Eastern European rural development: an overview” in: Martin Petrick and Peter Weingarten (eds.), *The Role of Agriculture in Central and Eastern European Rural Development: Engine of Change or Social Buffer?*, Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, Halle, 2004.
- [37] Softić Tufik, *Prazne đlačke klupe na sjeveru: Nekad škola sada kapele*, Monitor online, 2022. Dostupno preko: <https://www.monitor.co.me/prazne-djacke-klupe-na-sjeveru-nekad-skola-sada-kapele/> (Pristupljeno 01. decembra 2022).
- [38] Sykala Lukasz, “Basic principles and features of the LEADER approach” in: Lukasz Sykala, Magdalena Dej and Oskar Wolski (eds.), *The LEADER Method*

- Transferring Experience of the Visegrad Group Countries to Georgia*, Institute of Urban Development, Krakow, 2015, pp. 41–54.
- [39] Stjepčević Antonela, *Lušičani osnovali LAG kao instrument za održivi razvoj područja*, Radio Tivat, 2022. Dostupno preko: <https://radiotivat.com/2022/04/11/lusticani-osnovali-lag-kao-instrument-za-odrzivi-razvoj-podrucja/> (Pristupljeno 01. decembra 2022).
- [40] Šarović Rade, „Migracije poljoprivrednika u Crnoj Gori (1948–2011)”, *Sociologija i prostor*, Vol. 194, br. 3, str. 379–393.
- [41] Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG), Radović Milivoje i Đurašković Jovan, *Izveštaj: Neusklađenost tržišta rada i obrazovnog sistema u Crnoj Gori – Stvaranje ambijenta za održivi razvoj preduzeća u Crnoj Gori*, UPCG, 2016. Dostupno preko: <https://www.poslodavci.org/biblioteka/publikacije/neuskladjenost-trzista-rada-i-obrazovanog-sistema-u-crnoj-gori-stvaranje-ambijenta-za-odrzivi-razvoj-preduzeca-u-crnoj> (Pristupljeno 01. decembra 2022).
- [42] Vanclay Frank, “Endogenous rural development from a sociological perspective” in: Robert Stimson, Roger R. Stough and Peter Nijkamp (eds.), *Endogenous Regional Development, Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 2011, pp. 59–72.
- [43] Ward Neil, Atterton Jane, Kim Tae-Yeon, Lowe Philip, Phillipson Jeremy and Thompson Nicola, *Universities, the Knowledge Economy and Neo-Endogenous Rural Development*, Centre for Rural Economy University of Newcastle upon Tyne, Newcastle, 2005. Available from: <https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/centreforruraleconomy/files/discussion-paper-01.pdf> (Accessed August 16, 2022).

Sandra Bojić

NEO-ENDOGENOUS RURAL DEVELOPMENT IN MONTENEGRO

Abstract

The integration of exogenous and endogenous approaches, the synergy of the public, private and civil sectors, embodied in neo-endogenous development, is the dominant practice of rural development in the European Union. This paper aims to analyze the process of rural development and the potential consequences of its implementation in Montenegro from the perspective of a neo-endogenous approach. Neo-endogenous development is based on territorial identity and culture. It seeks to balance local needs and promote social innovation while securing external human and social resources, skills, and capital. Issues of joint planning and creation of strategies, financial management, and implementation of development projects are of crucial importance for stopping external planning of rural development and encouraging social inclusion in Montenegro. In the paper, we will point out

the importance of creating local action groups to recognize and realize common interests and encourage the competitiveness of rural territories. SWOT analysis will give a deeper insight into the perspectives, opportunities and limitations of the implementation of the neo-endogenous model of rural development in Montenegro.

Key words:

Rural development, neo-endogenous development, local action groups, social innovations, Montenegro.

Pavle Antonijević*

International University College of Turin

Mogućnost radikalne alternativa za 21. vek: teorija demokratije Abdulaha Odžalana

Apstrakt

U radu se analizira teorija demokratije višegodišnjeg lidera Radničke partije Kurdistan (PKK), Abdulaha Odžalana. Trenutna široka primena participativnih metoda odlučivanja u lokalnim skupštinama i većima u severnoj Siriji ovu temu čini posebno aktuelnom. Cilj je ispitati osnove teorijskih gledišta Abdulaha Odžalana u razumevanju demokratije, politike i države. Kao polazna tačka u istraživanju, posebno je predstavljen Odžalanov koncept „demokratske civilizacije“. Drugi deo rada zalazi u pitanje demokratskog konfederalizma i kritike države. Zaključna teza je da je Odžalan u značajnoj meri uspešno razradio zaokruženi sistem demokratske civilizacije, omogućivši svom modelu demokratskog konfederalizma prostor lišen kapitalizma, predstavništva i države. Sa druge strane, slabost njegove teorije se ogleda u ambivalentnom odnosu prema postojećim strukturama države sa nedovoljno razrađenom idejom o „međusobnoj koegzistenciji države i demokratije“.

Ključne reči:

Abdulah Odžalan, radikalna demokratija, demokratski konfederalizam, demokratska civilizacija

---

* antonijevic.pavle@gmail.com

UVOD

Još od velikih revolucija 18. veka, smisao i razumevanje demokratije izazivalo je snažnu debatu među brojnim političkim teoretičarima. Različita razumevanja su usmeravala različite tokove političke prakse, a podjednako je i društvena stvarnost oblikovala teoriju po svojoj potrebi. Na prvi pogled deluje da ovaj vek, za razliku od onog prethodnog, u smislu praktikovanja demokratije ostaje zarobljen u okvirima dominantnog narativa liberalne države.

Tokom poslednjih desetak godina, na dalekoj periferiji globalnog kapitala, u posebnim ratnim uslovima, dolazi do zanimljivog eksperimentisanja sa jednom radikalnom vizijom demokratije. U pitanju je prostor severne Sirije sa sirijskim Kurdima kao glavnim akterima zbivanja. Nakon izbijanja Sirijskog građanskog rata 2011. godine, Kurdi, koje je predvodila Partija demokratskog jedinstva (PYD), započeli su proces osnivanja niza lokalnih veća na kojima su građani direktno donosili odluke, mimo državnih ili partijskih struktura.¹ Tokom 2012. godine Kurdi su zauzeli značajne gradove na severu Sirije: Kobani, Amuda i Afrin.² Nakon povlačenja sirijske vojske, kurdske snage (*Yekîneyên Parastina Gel* – YPG) su uspostavile efektivnu kontrolu nad čitavim prostorom severa i istoka Sirije. U januaru 2014. godine tri regiona su proglasila autonomiju (Afrin, Džizre i Euftrat) i donela Ustav (*Povelja društvenog ugovora*).³ Pomenuti regionu su u martu 2016. godine zajedno obrazovali *Demokratsku federaciju Rožave*, koju su krajem iste godine preimenovali u *Demokratska federacija severne Sirije*, kada je usvojena i nova *Povelja društvenog ugovora*. Veća, koja su spontano počela da se formiraju tokom 2011. godine, nastavila su svoj razvoj izgradnjom složene strukture u kojoj svi učesnici na raznim forumima, skupštinama i klubovima učestvuju u procesu donošenja značajnih odluka.⁴

Odakle sirijskim Kurdima ideja za ovakav vid organizacije? U pitanju je implementacija projekta demokratskog konfederalizma, koji je početkom 21. veka počeo da razvija dugogodišnji lider Radničke partije Kurdistana (PKK),

---

¹ Michael Knapp, Anja Flach, Ercan Ayboğa, *Revolution in Rojava. Democratic Autonomy and Women's Liberation in Syrian Kurdistan*, Pluto Press, 2016, pp. 49–51, 84.

² *Ibidem*, pp. 54–59.

³ Yasin Duman, "Peacebuilding in a conflict setting: Peace and reconciliation committees in de facto Rojava Autonomy in Syria", *Journal of Peacebuilding & Development*, 12/1 (2017), p. 85.

⁴ O *Povelji društvenog ugovora* i konfederalizmu koji se trenutno praktikuje na severu Sirije vidi: Michael Knapp, Joost Jongerden, "Communal Democracy: The Social Contract and Confederalism in Rojava", *Comparative Islamic Studies*, 10/1 (2016), pp. 87–109.

Abdulah Odžalan (Abdullah Öcalan).⁵ Nakon što je 1999. godine uhapšen od strane turske obavještajne službe u Keniji, Odžalan je osuđen na doživotnu kaznu zatvora u Turskoj, koju i danas izdržava na ostrvu Imrali u Mramornom moru. Izolacija u zatvoru mu je pružila priliku da preispita strategiju kurdskog pokreta i da, čitajući raznovrsnu literaturu, otkrije brojne alternative. Tako je, tokom 2002. godine, počeo intenzivno da se upoznaje sa delom američkog teoretičara Marija Bukčina (Murray Bookchin), čitajući njegove knjige *Ekologija slobode (Ecology of Freedom)* i *Urbanizacija bez gradova (Urbanization Without Cities)*.⁶ Odžalan je tih dana počeo da napušta politiku koja je imala za cilj stvaranje nezavisne i centralizovane kurdske države, preorijentišući se na politiku demokratskog konfederalizma.

Umesto nezavisnog Kurdistan, cilj PKK postaje komunalizam, demokratska participacija, samoopredeljenje i samoorganizacija u granicama Turske. Lenjinistička strategija državnog udara, koji inicira disciplinovana partija, zamenjena je Bukčinovim komunalizmom, koji se odnosi na stvaranje poluautonomnih regionalnih kantona sa sistemom direktne demokratije, ujedinjenih u konfederalnu strukturu sačinjenu od narodnih delegata sa mogućnošću opoziva.⁷ Odžalan je shvatio da je umesto nezavisnog Kurdistan, koji jedne odnose moći zamenjuje drugim, bolje promovisati i izgraditi „autonomiju, feminizam, ekološko upravljanje, kooperativnu ekonomiju i etnički, lingvistički i verski pluralizam u okviru istih granica”.⁸ Ovim zaokretom, u teorijskom smislu, kurdski projekat je izrastao u turski, pošto je njegov cilj postala celokupna demokratizacija Turske republike, koja bi se transformisala u savez „dobrovoljnih asocijacija” sa izuzetno visokom autonomijom manjina.⁹ Traumatično iskustvo života Kurda u četiri različite države, koje su se, uz poricanje njihovog identiteta, uglavnom odnosile represivno prema njima, inspirisalo je Odžalana da promisli o samoj suštini države. On se zapitao da li

---

⁵ Za kratak pregled Odžalanove biografije i spisak njegovih publikacija: *Freedom Shall Prevail. A Short Political Biography of Abdullah Öcalan*, International Initiative “Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan”, 2021 (dostupno na: <https://öcalanbooks.com/#/book/freedom-shall-prevail>)

⁶ Janet Biehl, “Bookchin, Öcalan, and the Dialectics of Democracy” in: Network for Alternative Quest (ed.), *Challenging Capitalist Modernity. Alternative Concepts and the Kurdish Quest. Documentation of the 2012 Conference*, p. 180.

⁷ Damian Gerber, Shannon Brincat, “When Öcalan met Bookchin: The Kurdish Freedom Movement and the Political Theory of Democratic Confederalism” in: Davide Graeber et al. (eds.), *Building Free Life. Dialogues with Öcalan*, PM Press, 2020, p. 201.

⁸ *Ibidem*, p. 202.

⁹ *Ibidem*, p. 206.

je ispravno zahtevati još jednu državu, ako su se sve dotadašnje države pokazale isključivo kao centri dominacije i opresije.¹⁰

Predmet ovog rada nije praktična primena Odžalanove teorije, o kojoj je, usled prirodnih ograničenja (ratno stanje i nedostupnost literature i izvora), još uvek teško dati dovoljno jasnu ocenu. Umesto toga, analiziraju se Odžalanovi teorijski radovi. Cilj je predstaviti osnovne postavke njegove teorije i dati odgovor na koji način on definiše i razume demokratiju, kakva institucionalna rešenja u borbi za njeno ostvarivanje vidi, kao i na kakav način se sve to uklapa u širi okvir njegovog koncepta demokratske civilizacije. Američki antropolog anarhističkih ubeđenja Dejvid Greber (David Graeber) sa pravom skreće pažnju na zanimljivu činjenicu da Odžalanova teorija nije bila predmet ozbiljnijih istraživanja.¹¹ Uglavnom su se Odžalanovim likom i delom bavili iz ugla istorije Radničke partije Kurdistan (PKK). Iz tog razloga, rad će skoro u potpunosti biti baziran na najznačajnijim Odžalanovim radovima, uz povremeno dopunjavanje radovima njegovog glavnog uzora, Marija Bukčina. Uz kritički otklon, biće korišćeni i poluistraživački, kao i publicistički tekstovi, objavljeni na raznim konferencijama i susretima aktivista koji podržavaju konfederalni pokret u Rožavi.

Rad je sačinjen od dva poglavlja. Prvo poglavlje otvara pitanje demokratske civilizacije i posebnog shvatanja etike i politike koje je prisutno kod Odžalana. Drugo poglavlje je posvećeno Odžalanovom konceptu demokratskog konfederalizma i kritici države, kao i pitanju odnosa demokratije i socijalizma u njegovoj teoriji. U završnim razmatranjima raspravlja se o radikalnosti i dometima Odžalanove teorije, uz nastojanje da se da opšta ocena o argumentaciji kojom se on služi, kao i da se propitaju nedostaci.

DEMOKRATSKA CIVILIZACIJA

Koncept dve civilizacije

Pitanje demokratije čini srž Odžalanove teorije. Premda, ono je samo deo mnogo šireg koncepta sukoba dve civilizacije u okviru kojeg se i bitka za demokratiju vodi. Čitava istorija čovečanstva, počev od nastanka prvih gradova-država u Sumeru, može se sagledati kao proces dugog trajanja dve,

---

¹⁰ Can Cemgil, Clemens Hoffmann, "The 'Rojava Revolution' in Syrian Kurdistan: A Model of Development for the Middle East?", *IDS Bulletin*, 47/3 (2016), p. 58.

¹¹ David Graeber, "Öcalan as Thinker: On the Unity of Theory and Practice as Form of Writing" in: David Graeber et al. (eds.), *Building Free Life. Dialogues with Öcalan*, PM Press, 2020, p. 168.

antagonistički postavljene, civilizacije.¹² U tom smislu, Odžalanov koncept predstavlja pokušaj totalnog, zaokruženog pogleda na sve društvene, ekonomske i političke fenomene u istoriji čovečanstva.

Sistemi civilizacija čine totalitete. Prvo, postoji dominantna, kapitalistička civilizacija, koja se direktno ispoljava i koje smo najsvesniji, a koja se upravo rodila u Sumeru nastankom prvih gradova-država. Tri dimenzije društva karakterišu ovu civilizaciju: društvo kapitalističke proizvodnje, industrijsko društvo i države-nacije. Korene društva kapitalističke proizvodnje Odžalan locira još u Sumeru, pa tako, na krajnje neobičan način, nudi ideju o kapitalizmu koji se javlja sa prvom akumulacijom resursa u sumerskim gradovima-državama. Za razliku od kapitalističke civilizacije, koja je nov fenomen (u perspektivi dugog trajanja) i koja se javlja sa pojavom prvih zigurata, demokratska civilizacija je prirodno (organsko) stanje društva, pa, kao takva, ona postoji od prvobitnih ljudskih zajednica.¹³ Odžalan definiše demokratsku civilizaciju kao „sistem ideja, akumulaciju ideja, kao i totalitet moralnih pravila i političkih organa vladavine”.¹⁴ Demokratska civilizacija, koja je bila dominantna do sumerskih civilizacija, nastavila je da postoji i kasnije, iza zvanične istorije civilizacije.¹⁵ Bez obzira na sve monopole, opresiju i eksploataciju koju zvanična civilizacija vrši, ona nikada ne može da uništi tu „drugu stranu novčića” pošto ona ne može ni da postoji bez nje.¹⁶ Mihil Lezenberg (Michiel Leezenberg) tvrdi da takav pristup pokazuje Odžalanovu sklonost da „deistorizuje istorijski i dijalektički materijalizam”, i to zaokretom od marksističke

---

¹² Odžalan je pisao pod snažnim uticajem francuskog istoričara škole Anala, Fernana Brodela (Fernand Braudel). On je usvojio Brodelovo razumevanje istorijskog vremena na tri nivoa (kratko, srednje i dugo trajanje – *longue durée*) i primenio ga na koncept civilizacije i posmatranje društvenih, ekonomskih i socijalnih fenomena u hiljadugodišnjoj perspektivi. Фернан Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2002, стр. 45–109.

¹³ Odžalan navodi da je „istorija demokratske civilizacije 98% istorije čovečanstva” (Abdullah Öcalan, *Sociology of Freedom. Manifesto of the Democratic Civilization Volume III*, PM Press, 2020, p. 156).

¹⁴ *Ibidem*, p. 143.

¹⁵ U tom smislu ona nije apstraktna ideja ili projekat, već nešto što oduvek postoji. Pitanje je samo u kojoj meri su elementi demokratske civilizacije na snazi kao principi organizovanja društva, a u kojoj meri su potisnuti kontraprojektom „zvanične civilizacije” (Abdullah Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume I: Civilization. The Age of Masked Gods and Disguised Kings*, New Compass Press, 2015, pp. 197–98)

¹⁶ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 143.

dijalektičke kritike ekonomije „ka opštoj, i većim delom idealističkoj, raspravi o slobodi i dominaciji, fokusirajući se na državu i rodne odnose”.¹⁷

Šta sve čini demokratsku civilizaciju? Odžalan tu smešta klan, porodicu (bez patrijarhalnih odnosa dominacije), plemena, narode i nacije (ne u vidu države-nacije), selo i grad (ne u obliku viška vrednosti i hijerarhizovane društvene strukture, već u smislu otpora običnih ljudi), ekonomiju (kao upravljanje zajednicom, domaćinstvom), demokratski mentalitet i samoodbranu.¹⁸ Pre nastanka prvih gradova-država u Sumeru, ljudska društva su, na nivou sela i u plemenima, praktikovala demokratiju (živeći u skladu sa moralnim i političkim razumevanjem društva).¹⁹ Nastankom elemenata moderne civilizacije (Odžalan upotrebljava razne sinonime za dominantnu civilizaciju), sva društva se u ranim fazama formiranja i učvršćivanja državnih formacija suočavaju sa dilemama, u kojima je demokratska opcija potisnuta.²⁰

Moralno i političko društvo kao osnov demokratske civilizacije

Već je bilo reči o dimenzijama dominantne civilizacije u Odžalanovoj teoriji. Kada je reč o demokratskoj civilizaciji, ona je takođe sagledana kroz tri dimenzije, koje su protivteža dimenzijama kapitalističke modernosti, a to su: moralno i političko društvo, eko-industrijsko društvo i demokratsko konfederalno društvo.²¹ U ovom radu će prvenstveno biti reči o moralnom i političkom društvu, kao i demokratskom konfederalnom društvu.

Zbog čega Odžalan demokratsku civilizaciju naziva moralnim i političkim društvom? Po njegovom stanovištu, društva ne mogu preživeti bez socijalne etike i politike. Prirodno stanje društva ne može nikada biti amoralno i apolitično, pa se ta suštinska vrednost ne može nikada u potpunosti poraziti bez obzira koliko snažni bili pritisci od hijerarhizovanih centara dominacije.²² Društvena etika i politika mogu biti „nerazvijeni, potkopani, iskrivljeni ili paralizovani”, ali je onda u pitanju društvo „koje je okupirano i kolonizo-

---

¹⁷ Michiel Leezenberg, “The ambiguities of democratic autonomy: the Kurdish movement in Turkey and Rojava”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16: 4 (2016), p. 677.

¹⁸ Öcalan, *Sociology of Freedom*, pp. 179–191.

¹⁹ *Ibidem*, p. 157.

²⁰ Abdullah Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization. The Age of Unmasked Gods and Naked Kings*, New Compass Press, 2019, pp. 104–105.

²¹ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 243.

²² *Ibidem*, p. 135.

vano od strane raznih monopola, kapitala, odnosa moći, kao i države”.²³ Do demokratije se samo dolazi u okviru političkog društva, a sloboda je prostor u okviru koga se politika izražava. Odžalan to naziva „trijadom slobode, politike i demokratije”, koja ne može da funkcioniše bez moralne baze. Moralnost se odnosi na teren na kojem se održavaju i praktikuju sloboda, demokratija i politika, zadržavajući svoja izvorna značenja u okviru odgovarajućih institucija.²⁴ Izvesno je da je snažan etički element komunitarnog uređenja Odžalan preuzeo od Bukčina. Mari Bukčin komunitarni način života posmatra prvenstveno kao izraz etičke dimenzije, koja omogućava da pojedinci, nošeni komunitarnom solidarnošću, istovremeno istinski ostvare svoje individualne potencijale kreativnog života ne narušavajući *filiju (philia)* zajednice.²⁵ Odžalan i Bukčin smatraju da se do demokratske reorganizacije zajednice dolazi izgradnjom etičkog prostora u kojem je svaki pojedinac u direktnoj komunikaciji sa svim pripadnicima lokalne zajednice. Socijalna etika omogućava moralne sudove do kojih se dolazi ne po kriterijumu ličnog interesa, već u skladu sa deljenom koncepcijom „dobrog”.²⁶

U etičkom prostoru odvija se i politika. Prirodni ishod društva u kojem moralne i politike institucije nesmetano funkcionišu je politički proces.²⁷ Politika uvek znači i demokratiju. Po Odžalanovom uverenju, oni su identični koncepti, pa je funkcionalno političko društvo demokratija.²⁸ Politički princip održava samo društvo, pošto je to njegovo prirodno stanje. Uspešnost političkog društva se ogleda u otpornosti prema podeli na klase i opresivnom aparatu države.²⁹ Politika obuhvata totalitet institucija, poput političkih partija i grupa, raznih vrsta skupština, medija, foruma i ostalih aktivnosti. Svrha ovih institucija je da facilitiraju diskusiju i proces donošenja odluka.³⁰

Odžalan prihvata Bukčinovu distinkciju između dva shvatanja politike. Dok je prvi, koji Bukčin naziva helenskim (ili atinskim), okrenut direktnoj participaciji, drugi, rimski model, odgovara etatističkoj i centralističkoj kon-

²³ Öcalan, *Sociology of Freedom*, pp. 128–129.

²⁴ *Ibidem*, p. 141.

²⁵ Murray Bookchin, *Social Ecology and Communalism*, AK Press, 2006, p. 104.

²⁶ Damian Gerber, Shannon Brincat, op. cit., p. 206.

²⁷ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 130.

²⁸ *Ibidem*, p. 141; Abdullah Öcalan, *Democratic Nation*, International Initiative “Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan, 2016, p. 36.

²⁹ Öcalan, *Sociology of Freedom*, pp. 247–248.

³⁰ *Ibidem*, p. 189.

cepciji.³¹ Prvo shvatanje je, u Odžalanovoj interpretaciji, jedino koje i odgovara značenju politike.³² Bukčin smatra da je nasleđe rimskog modela modernog sistema vlasti, razrađen u delima američkih i francuskih konstitucionalista u 18. veku, a da se tekovine helenskog modela ogledaju u raznim pokretima politizacije masa, poput Pariske komune, ruskih sovjeta i Španske revolucije 1936. godine.³³ Džan Džemgil (Can Cemgil) vezuje ovakvo Bukčinovo i Odžalanovo razumevanje demokratije ne samo sa modelom direktne demokratije, već i sa republikanskom teorijom demokratije. On smatra da direktna demokratija (koja ima odraz u demokratskom konfederalizmu), više odgovara konceptu nedominacije, koji je obezbeđen jednakom građanskom participacijom, nego današnji teritorijalni sistem država-nacija sa predstavničkom demokratijom.³⁴

Demokratija i politika su nešablonske, dinamične pojave. Tako je za Odžalana demokratija prvenstveno kreativni proces bez nekog krajnjeg toka.³⁵ Stagnacija, učvršćivanje institucija, ideologija ili dogmi, u suprotnosti su sa politikom. Participacija je uvek dobrovoljna, ali ona svakako u potpunosti odgovara prirodi čoveka.³⁶ Demokratsku politiku, koja se ostvaruje kroz participaciju, Odžalan upoređuje sa „školom u kojoj se uči i živi sloboda”.³⁷ Politizacijom društva građani postaju demokratski subjekti.³⁸ Ovakvo razumevanje politike izlazi izvan okvira modernizacije i zapadnog modela društva. Ono nema veze sa materijalnim uslovima, koji su različiti, a ne znači nužno ni vezivanje sa razrađenim ideološkim sistemom.³⁹ Ideologija postaje

---

³¹ Joost Jongerden, Ahmet Hamdi Akkaya, “Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: The PKK and the Quest for Radical Democracy” in: M. M. A. Ahmed, M. M. Gunter (eds.), *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds*, Mazda Pub, 2013, p. 177.

³² Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume I: Civilization*, pp. 154–155.

³³ Joost Jongerden, Ahmet Hamdi Akkaya, “Democratic Confederalism as a Kurdish Spring”, p. 177.

³⁴ Can Cemgil, “The Republican Ideal of Freedom as Non-Domination and the Rojava experiment: ‘State as they are’ or a new Socio-Political Imagination”, *Philosophy & Social Criticism*, 42/4–5 (2016), pp. 419–428.

³⁵ Öcalan, *Democratic Nation*, p. 60.

³⁶ Abdullah Öcalan, *Democratic Confederalism*, International Initiative “Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan, 2011, p. 21.

³⁷ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 33.

³⁸ *Ibidem*, p. 33.

³⁹ *Ibidem*, p. 315.

fluidna, nikada fiksna. Jedina suštinska vrednost koja se u Odžalanovom sistemu ne dovodi u pitanje je moralni i politički fundament društva.

Na osnovu svega navedenog, jasno je zbog čega u Odžalanovoj ideji demokratske civilizacije politika igra središnju ulogu. Ukoliko se ona ne praktikuje, već je, kako to filozofi Majkl Hard (Michael Hardt) i Antonio Negri (Antonio Negri) navode, „predstavništvo monopolizovalo čitav prostor političkog”, nema ni demokratije.⁴⁰ Odžalanovi stavovi predstavljaju radikalno shvatanje demokratije i politike. Bez obzira što pristaje na kompromis sa postojanjem države, o čemu će u sledećem poglavlju biti više reči, on do kraja ostaje istrajan na ideji da politika i demokratija ne mogu da postoje u okvirima države, predstavništva i birokratije.

Žena kao centralna snaga demokratske civilizacije

Odžalanova teorija demokratske civilizacije ima snažnu feminističku crtu, pošto on smatra da je položaj žena jedna od suštinskih razlika između dve civilizacije. Po njemu, u društvu u kojem žene nisu slobodne niko nije slobodan.⁴¹ Drugim rečima, od procesa demokratizacije položaja žena zavisi proces demokratizacije čitavog društva.⁴² Upravo su koreni nastanka hijerarhizovanih centara moći, kao i rođenje prvih država, tesno povezani sa društvom muške dominacije koje je porobilo prvobitna matristička društva.⁴³ Demokratske korene, kao i nastanak svih socijalnih odnosa u duhu jednakosti, socijalizma i slobode, Odžalan smešta u neolitsku epohu, sa ženom kao glavnim pokretačem društveno-političkog toka.⁴⁴ Dominantna civilizacija crpi svoju moć u seksizmu, koji se ogleda integracijom žena u najjeftiniju radnu snagu, kao i u nacionalizmu i militarizmu.⁴⁵ Abdulah Odžalan ide toliko daleko da se zalaže za „nauku o ženama” (*jineoloži*), kojom će se otkriti istinska uloga žena kao vodeće snage u oživljavanju moralnog i političkog društva.⁴⁶

---

⁴⁰ Michael Hardt, Antonio Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Atlas, New York, 2004, p. 245.

⁴¹ Abdullah Öcalan, *Liberating Life: Woman's Revolution*, International Initiative “Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan”, 2013, p. 10.

⁴² *Ibidem*, p. 57.

⁴³ *Ibidem*, pp. 10–11.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 11, 13–14.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 56.

ALTERNATIVA DRŽAVI – DEMOKRATSKI KONFEDERALIZAM

Sada je neophodno ispitati Odžalanova institucionalna rešenja za demokratsku civilizaciju. U Odžalanovom modelu demokratske civilizacije demokratski konfederalizam je jedna od tri dimenzije koja je protivteža dimenziji države-nacije u okviru kapitalističke civilizacije. Pošto je konfederalno uređenje jedini institucionalni sistem u kojem se ostvaruju politika i demokratija, Odžalanova kritika države zauzima središnje mesto u njegovoj teoriji demokratije.

Kritika države

Antipod demokratiji je država.⁴⁷ Odžalan je stava da je ta suprotnost toliko duboka da on čak demokratiju definiše kao „samoupravu ne-državnog društva”. „Demokratija je vid upravljanja koji nije država – to je moć zajednice da upravlja sobom bez države.”⁴⁸ Još od Sumerske civilizacije, država je u dijalektičkom odnosu sa demokratijom, pri čemu je demokratija ta koja uglavnom „izvlači deblji kraj”. Antagonistički odnos je obeležen stalnom tenzijom u kojoj nije moguće da jedan pol jača, a da pri tome drugi ne slabi. U tom smislu, po Odžalanu, puna demokratija je bezdržavna. Sa druge strane, pun državni suverenitet ukida demokratiju.⁴⁹

Zbog čega Odžalan veruje da je država u neprijateljstvu sa demokratijom i politikom? Država se uvek obračunava sa moralnim i političkim društvom, na taj način što stalno nastoji zakonima da zameni moral, a birokratskom administracijom politiku.⁵⁰ Pošto poznaje samo administrativne poslove, država ne veruje političkim poslovima, koji su uvek dinamični i subverzivni i zato ih u potpunosti suzbija.⁵¹ Dok državni poslovi predstavljaju vladavinu, politika je čin stvaralaštva, kreativni proces. Dok je jedno tehnika i šablon, drugo je umetnost.⁵² Bez politike nema slobode, kao ni demokratije, a politički način života nikada se ne može razviti u okvirima države.⁵³

⁴⁷ Öcalan, *Democratic Nation*, p. 62; Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization*, p. 103.

⁴⁸ Öcalan, *Democratic Nation*, p. 62.

⁴⁹ Öcalan, *Democratic Nation*, p. 63. Isto pominje i u *Democratic Confederalism*, p. 27.

⁵⁰ Öcalan, *Democratic Nation*, p. 36; Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 141.

⁵¹ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 346.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 347.

Demokratski konfederalizam

Tako dolazimo do pitanja, ako demokratija i politika ne mogu da se realizuju u okvirima države (bila ona liberalna ili autoritarna), da li Abdulah Odžalan nudi institucionalni model u kojem je to moguće postići? Odgovor na to pitanje je model demokratskog konfederalizma. Kao i u slučaju brojnih drugih elemenata svoje teorije, Odžalan je do ove ideje došao inspirisan radovima Marija Bukčina. Bez obzira što pojam „demokratskog konfederalizma” nije Bukčinov izum, u pitanju su podudarni koncepti.

Umesto pojma demokratski konfederalizam Bukčin koristi pojmove komuna, komunitarno uređenje i municipalizam. Pošto se demokratija može praktikovati isključivo direktno, komunalno uređenje postaje preduslov. Municipalna jedinica, odnosno komuna, u Bukčinovom modelu predstavlja osnovnu jedinicu političkog života iz kojeg izvire sloboda.⁵⁴ U institucijama komune u kojima se praktikuje direktna demokratija mogu biti razne vrste skupština, veća i foruma na kojima se odlučuje o svim pitanjima koja se tiču svakodnevnog života zajednice: od kulture do ekonomije.⁵⁵ Na ovaj način se poništava rezultat onoga što je Bukčin nazvao „suštinsko obeležje uspona nacije-države”, a to je bio njen udar na „vitalnost urbanih, gradskih i seoskih struktura čije su funkcije zamenjene birokratijom, policijom i vojskom.”⁵⁶ Odžalan je od Bukčina preuzeo komunitarnu verziju anarhizma. Bukčin je smatrao da je „individualistički anarhizam” štetan pošto je „borba protiv svake moguće institucije besmislena”. Institucije komunalnih zajednica su drugačiji tip institucija u odnosu na državu i birokratiju.⁵⁷ Mihil Lezenberg smatra da je Bukčin pisao pod uticajem dve vrste izvora. Dok su, sa jedne strane, u pitanju uticajni akademski radovi poznatih filozofa iz 1950-ih i 1960-ih godina, poput Adorna (Theodor Adorno), Bloha (Ernst Bloch) i Hane Arent (Hannah Arendt), na Bukčina su istovremeno uticali brojni radovi koji su se bavili istorijom Mesopotamije, a koji su ga naveli da u sumerskoj civilizaciji prepozna određene demokratske i komunitarne crte.⁵⁸ Upravo je ovakav neobičan spoj posebno privukao Odžalana.

Dok se nacije-države okreću centralizmu kako bi dominantne elite lakše koncentrisale monopole moći, po Odžalanovom uverenju, demokratski konfederalizam ima heterogeno društvo, a ne monopole, u centru svog političkog

---

⁵⁴ Murray Bookchin, *Urbanization Without Cities. The Rise and Decline of Citizenship*, Black Rose Books, Montreal-New York, 1992, p. 282.

⁵⁵ Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 26.

⁵⁶ Bookchin, *Social Ecology and Communalism*, p. 63.

⁵⁷ Leezenberg, op. cit., p. 675.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 675.

fokusa.⁵⁹ Kapitalistička akumulacija, kao i politički, ekonomski, ideološki i vojni monopoli su u kontradikciji sa prirodnim, moralnim i političkim tendencijama društva.⁶⁰ Dok moderne države vrše dominaciju kroz hijerarhizovani birokratski aparat, demokratski konfederalizam političku moć smešta na lokalni nivo (skupštine, saveti, forumi).⁶¹ Društvo je u političkom smislu istovremeno ujedinjeno kao celina, a istovremeno sačinjeno od raznovrsnih političkih grupa. Odžalanove ideje prate teoriju participativne demokratije, a taj termin i on sam u više navrata koristi.⁶² Institucionalni okvir demokratskog konfederalizma ima za cilj da omogući svim socijalnim i političkim grupama da se slobodno izraze i donose direktne odluke na lokalnom nivou. Organizacije koje čine konfederalnu jedinicu na nivou sela su raznovrsne, od ekoloških organizacija, preko udruženja žena, omladinskih i kulturnih organizacija, pa sve do samoodbrane.⁶³ Projekat demokratskog konfederalizma je zamišljen na četiri nivoa koja se šire u konfederalnu mrežu „odozdo”. Prvi nivo čine komune, koje se dalje povezuju na nivou gradova i/ili više sela. Zatim, postoji nivo organizacija raznih socijalnih grupa, kao što su žene i omladina. Treći nivo čine organizacije raznih etničkih, verskih i kulturnih identiteta. Poslednji nivo su organizacije civilnog društva. Politika se praktikuje u zajedničkim organima (komunalnim), ali i u izdvojenim, na kojima se donose odluke vezane za određenu socijalnu grupu, etničku zajednicu i slično.⁶⁴

Jedinice demokratskog konfederalizma se ne završavaju na lokalnom nivou. Municipalizam i komunalno uređenje nije samo po sebi dovoljno. Bukčín, a na koga se Odžalan nadovezuje, smatrao je da komune mogu efikasno funkcionisati samo ukoliko su povezane u mrežu – konfederaciju, zasnovanoj na podeli odgovornosti i delegiranju.⁶⁵ U suprotnom, rezultat bi bio

---

⁵⁹ Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 23.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 24.

⁶¹ *Ibidem*, p. 26.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 260.

⁶⁴ Ahmet Hamdi Akkaya, Joost Jongerden, “Reassembling the Political: The PKK and the Project of Radical Democracy” in: I. der Maur, Jonas Staal, Dilar Dirik (eds.), *New World Academy Reader #5: Stateless Democracy*, BAK, 2015, pp. 172–173.

⁶⁵ Bookchin, *Social Ecology and Communalism*, p. 64. Odžalan čak smatra da je neophodno da konfederalizam poprimi globalno obeležje. To uključuje ideju uspostavljanja Svetske konfederacije kroz Svetsku konfederalnu skupštinu. Organizacija Ujedinjenih nacija, koja je pod kontrolom svetskih sila, treba biti napuštena, kao neefikasni i štetni model okupljanja država-nacija (Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 31).

„parohijalizam i šovinizam”.⁶⁶ „Glavni zadatak konfederalizma je da obezbedi međuzavisnost zajednica i regiona, odnosno da demokratizuje vezu bez narušavanja principa lokalne kontrole.”⁶⁷ Bukčinovo razumevanje konfederalizma dosledno je njegovom izvornom razumevanju politike. Funkcije delegata, koje svaka od konfederalnih jedinica šalje u zajedničko telo, on ne posmatra kao političke, već prvenstveno „administrativne i praktične”.⁶⁸ Ukoliko bi one postale političke javila bi se klasična birokratija kao otuđujuća sfera od društva. Politika isključivo ostaje u sferi lokalne deliberacije među jednakim građanima koji direktno učestvuju u demokratskom procesu.⁶⁹

U odnosu na Bukčina, Odžalan se u pojedinim aspektima razlikuje u shvatanju komunalnog samoorganizovanja. Dok Bukčin propagira lokalno samoorganizovanje, odozdo, kao savremenu političku akciju, Odžalan je sklon da tradicionalne i verske lokalne zajednice posmatra kao trajno obeležje raznih kultura (a posebno Bliskog istoka) sa dubokim korenima u Neolitskoj civilizaciji.⁷⁰ Komunalni život nije zamišljeni politički projekat koji zahteva konkretnu političku akciju kako bi se ostvario, pošto njegove strukture već postoje.⁷¹ Suprotno dijalektičkom materijalizmu, Odžalan smatra da su hijerarhija, odnos moći, klasna vladavina i država produkti sticaja okolnosti, a ne determinisani procesi razvoja.⁷² Umesto toga, komunitarizam i egalitarizam su prirodno društvo, koje je, bez obzira na sve ove prepreke, tiho nastavilo svoju egzistenciju u pozadini.

---

⁶⁶ Murray Bookchin, *The Meaning of Confederalism*, A Left Green Publication (Number 20, November 1989); http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/gp/perspectives20.html, accessed 18.04.2022.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Bukčin je svestan prigovora koji se lako može postaviti u slučaju kršenja, na primer, ljudskih prava i ekoloških principa u okviru određene jedinice. On navodi da u tom slučaju konfederalno telo ima pravo da interveniše u poslove lokalne jedinice. Opravdanje nalazi u međusobnom sporazumu jedinica i činjenici da je odluka konfederalnog tela izraz demokratske volje svake pojedinačne jedinice. Po njemu, konfederalno telo još uvek ostaje administrativno telo, a ono samo izražava zbirnu demokratsku odluku ostalih jedinica (Murray Bookchin, *The Next Revolution. Popular Assemblies & The Promise of Direct Democracy*, Verso, 2015, p. 81). Ovakva argumentacija bi lako bila podložna kritici i očigledno je da se izvesna protivrečnost Bukčinove teorije ogleda u ovom problemu, koji nije nov i poznat je u brojnim kritikama anarhizma.

⁷⁰ Leezenberg, op. cit., p. 678.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Michael Knapp, Anja Flach, Ercan Ayboğa, op. cit., p. 39.

Demokratski konfederalizam je model koji ima za cilj da vrati ne samo politiku, već i ekonomiju u društvenu sferu. Bukčin to naziva „municipalizacijom ekonomije” (*to municipalize the economy*), kao alternativa konceptima nacionalizacije (državno-planske) i privatnog vlasništva (tržište).⁷³ Kod Odžalana pojam ekonomije dobija još šire značenje: „U pitanju je akcija koja je od fundamentalne strukturalne važnosti za funkcionisanje društva, a koja se ostvaruje kroz iznošenje mišljenja, održavanje diskusija, donošenje odluka i organizovanje poslova na način da uključuje celo društvo”.⁷⁴ Tako shvaćena, ekonomija je uvek komunalno orijentisana i organizovana u skladu sa ekološkim principima i efikasnošću.⁷⁵ Društvu koje je komunalno organizovano najbolje odgovara „komunalna svojina”. Komunalna svojina se ostvaruje demokratizacijom ekonomije, a vrlo je verovatno da se Odžalan sa ovom idejom upoznao preko Roze Luksemburg.⁷⁶

Pitanje mirne koegzistencije

Na prvi pogled, krajnje radikalna i zaokružena teorija Abdulaha Odžalana gubi svoju krajnje kritičku i nepomirljivu crtu na jednom pitanju. Reč je o poznatoj dilemi unutar anarhističke i marksističke teorije, koja se tiče mogućnosti i trenutka potpunog ukidanja države. Odžalan je po tom pitanju neuobičajeno pomirljiv, pa on veruje u mogućnost mirne koegzistencije između demokratskog konfederalizma i države-nacije.⁷⁷ Bukčin takođe govori o periodu „deljenja moći” između države i komunalnih struktura, ali on je čvrstog stava da taj period može biti samo privremen, pošto se vrlo brzo celokupna moć sliva ili u državne ili u komunalne strukture.⁷⁸ Sudeći po Odžalanovim tekstovima, stiče se utisak da on govori o trajnijem procesu, koji može biti obeležen stabilnijim mirom.⁷⁹

---

⁷³ Bookchin, *Social Ecology and Communalism*, p. 102.

⁷⁴ Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 255.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Michael Knapp, Anja Flach, Ercan Ayboğa, op. cit., p. 42.

⁷⁷ Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization*, pp. 106–107; Öcalan, *Sociology of Freedom*, p. 142; Öcalan, *Democratic Nation*, p. 64.

⁷⁸ Bookchin, *Urbanization Without Cities*, p. 284.

⁷⁹ Bukčinova bliska saradnica, Dženet Bihel (Janet Biehl), takođe je primetila ovu značajnu razliku u Odžalanovoj teoriji u poređenju sa Bukčinom (J. Biehl, op. cit., p. 185).

Takva situacija može opstati jedino pod uslovom da se država ne meša u centralna pitanja samouprave.⁸⁰ Mešanje bi značilo poziv samoodbrani u okviru građanskog društva da aktivira svoje snage.⁸¹ Iskustvo socijalističkih revolucija je Odžalana usmerilo da o društvenim promenama razmišlja u dužem trajanju procesa preoblikovanja mentaliteta. Ovde je primetan uticaj Antonija Gramšija (Antonio Gramsci) na Odžalanovu teoriju, pošto na sličan način posmatra postepeno izgrađivanje „kontrahegemonije” u okvirima građanskog društva, pri čemu politička revolucija gubi stvarni značaj.⁸² Distancirajući se od boljševičke taktike „frontalnog udara na državu”, on je skloniji da veruje u Gramšijevu ideju „rata pozicija”.⁸³ „Totalno odbacivanje, kao i kompletno priznanje države, podjednako su štetni za demokratske težnje u okviru građanskog društva. Prevazilaženje države, a posebno države-nacije, dugotrajniji je proces.”⁸⁴

Samoodbrana na koju bi jedinice demokratskog konfederalizma imale pravo bila bi garancija njegovog očuvanja. To ipak znači da sa autoritarnom i centralizovanom državom nema kompromisa i da se u tom slučaju ide „drugim putem”, ka direktnoj likvidaciji države.⁸⁵ Pomirljiv put je moguć samo pod uslovom da država-nacija prizna paralelne konfederalne strukture, do kojih se ne dolazi federalizacijom ili konfederalizacijom države.⁸⁶ Demokratski ustav, kojim se ostvaruje demokratska autonomija, bio bi pravna garancija veze između države i društva.⁸⁷

Ostaje nejasno kako Odžalan zamišlja da komunalna društva ovakvu situaciju proizvedu mirnim putem. Tako nešto deluje zamislivo jedino u situa-

⁸⁰ Zbunjuje Odžalanov pojam „demokratske države”, odnosno države koja je uspostavila sporazum i prihvatila podelu vlasti sa demokratskim društvom. Pošto je više puta naglasio da su država i demokratija nespojivi, nije jasno zbog čega koristi ovaj pojam (Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization*, pp. 185–186).

⁸¹ Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 32.

⁸² Walter L. Adamson, *Hegemony and Revolution. A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, University of California Press, 1980, p. 170.

⁸³ Tamir Bar-On, “From Marxism and nationalism to radical democracy: Abdullah Öcalan’s synthesis for the 21st century”, *Challenging Capitalist Modernity. Dissecting Capitalist Modernity – Building Democratic Confederalism. Documentation of the 2015 Conference*, International Initiative “Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan”, p. 81.

⁸⁴ Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 32.

⁸⁵ Öcalan, *Democratic Nation*, p. 32.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 21.

cijama unutrašnjeg slabljenja državnih struktura usled spoljnog rata ili revolucije. Kao i anarho-marksistička tradicija, on na ovom pitanju ne daje jasan odgovor. Ideja po kojoj se u okviru trećeg domena (građansko društvo), koje bi činile razne organizacije iz svih sfera svakodnevnog života (zdravstvene ustanove, sindikati, kulturna udruženja i slično), kapitalizam može navesti da prihvati demokratske institucije i ponovnu redistribuciju, deluje nedovoljno ubedljivo.⁸⁸ Ipak, kurdski slučaj u severnoj i severoistočnoj Siriji pokazuje da je usled specijalnih okolnosti (građanski rat i strana intervencija) moguće načelno ostvariti ovu zamisao. Autonomna administracija Severne i Istočne Sirije (Rožava), koja zvanično funkcioniše po principima demokratskog konfederalizma, nije uperena protiv sirijske države. Pod uticajem Odžalanovih ideja, Kurdi su odbacili ideju stvaranja nezavisne države, zalažući se za demokratsku autonomiju u okviru Turske, Sirije, Iraka i Irana, koja bi sve Kurde okupila u povezanu demokratsku konfederaciju.⁸⁹

Demokratija i socijalizam

Pošto se oblikovao u uslovima hijerarhizovane partije marksističko-lenjinističkog tipa, čiji je i bio lider, zanimljivo je ispitati kakav je Odžalanov stav po pitanju odnosa demokratije i socijalizma nakon njegove transformacije. Ovde je uočljivo da on pravi distinkciju između dva termina: socijalizam i real-socijalizam.

Socijalizam odgovara demokratskom konfederalizmu, pa je on nesumnjivo suprotstavljen državi.⁹⁰ Socijalizam se ispoljava jedino u društvenoj sferi, pa on uvek mora biti demokratski u smislu politizacije građana.⁹¹ Sa druge strane, državni socijalizam (odnosno real-socijalizam) ne odgovara konceptu demokratske nacije.⁹² Real-socijalizam se nadogradio na zvaničnu civilizaciju, bez uspeha da ostvari svoje emancipatorske potencijale u okviru demokratske civilizacije.⁹³ Odžalanova kritika prema Sovjetskom Savezu i drugim socijalističkim zemljama je izuzetno oštra. Po njemu, u pitanju je izvesna

---

⁸⁸ Abdullah Öcalan, *The Third Domain. Reconstructing Liberation*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2003, pp. 24–25, 27, 62.

⁸⁹ Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 35, 37.

⁹⁰ Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization*, p. 184.

⁹¹ Abdullah Öcalan, *War and Peace in Kurdistan*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2013, p. 31.

⁹² Öcalan, *Democratic Nation*, pp. 10–11.

⁹³ Öcalan, *The Third Domain*, p. 68.

verzija „proto-fašizma”, sistem sa snažnom tendencijom ka fašizmu.⁹⁴ Dok demokratski socijalizam predstavlja nastavak komunalnog socijalizma (sa korenima u prvobitnim zajednicama), državni socijalizam se istorijski nado-vezuje na „faraonski socijalizam” centralizovanih antičkih država na prostoru Plodnog polumeseca.⁹⁵ Kao i u odnosu na ostale fenomene, Odžalanovo shvatanje socijalizma je bitno drugačije u odnosu na marksističko. Ono je ve-zano za dublje promatranje istorije dve suprotstavljene civilizacije, koja nije nužno povezana sa istorijom industrijskog radništva.

Kako se, po Odžalanovom mišljenju, desilo da se jedna ideja, koja u osnovi potpuno odgovara demokratiji u tolikoj meri izobličiti? Reč je o zabludi komu-nističkih pokreta u 20. veku koji su verovali da se putem političke revolucije i aparata države može doći do socijalističke transformacije. Hijerarhija i do-minacija se mogu prevazići jedino postepenom razgradnjom iz društvene sfe-re, tokom neprestanog demokratskog procesa, a ne uverenjem da će „nova” država postepeno ukinuti samu sebe.⁹⁶ Ukoliko se partija i socijalistički po-kret ne oslobode hijerarhizovane strukture i potpuno ne orijentišu na dru-štvenu sferu, institucionalno osvajanje vlasti dovodi do socijalizma koji po-staje „fasada prikrivene logike kapitala”.⁹⁷ Kritikujući ideju države u socijaliz-mu, Odžalan se pita kako je moguće uspostaviti slobodu i jednakost koristeći instrumente koji su sama baza za obračunavanje sa slobodom, jednakošću i demokratijom.⁹⁸

Bez obzira što Odžalanova teorija u mnogim aspektima odbacuje neke od osnovnih načela marksizma (poput dijalektičkog materijalizma i proleterijata kao nosioca revolucije), snažan uticaj je još uvek primetan. Na primer, pošto za Odžalana demokratija predstavlja formu upravljanja izvan okvira sukoba koji karakteriše klasno društvo, ostvarivanje besklasnog društva je u krajnjoj instanci rezultat ostvarivanja demokratije.⁹⁹ Istovremeno je kod Odžalana op-stala ideja o neophodnom nivou razvoja kao preduslovu za ostvarivanje be-sklasnog društva.¹⁰⁰ On smatra da politička revolucija na nedovoljnom ste-penu razvoja nužno vodi u birokratizaciju, pa je za demokratiju prikladnija borba stalnim demokratskim procesom na komunalnom nivou.¹⁰¹ Kada se

---

⁹⁴ Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization*, p. 185.

⁹⁵ Öcalan, *The Third Domain*, pp. 68–69.

⁹⁶ Öcalan, *Democratic Nation*, pp. 15–16.

⁹⁷ Öcalan, *War and Peace in Kurdistan*, p. 29.

⁹⁸ Öcalan, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization*, p. 292.

⁹⁹ Öcalan, *The Third Domain*, p. 15.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*, pp. 15–16.

pokaže kao najefikasniji metod odlučivanja, demokratija će sama proizvesti uslove za besklasno društvo.¹⁰² Srčanost i želja revolucionara, kao i njihova spremnost da se nasilno obračunaju sa vladajućom klasom, ne mogu proizvesti socijalizam.¹⁰³ Ipak, on naglašava da to ne znači prosto „potčinjavanje sili” vladajuće klase, već znači graditi društvo koje će u potpunosti isključiti upotrebu sile. Za to je ipak neophodna vojska koja bi branila demokratsku autonomiju, što on naziva „legitimnom samoodbranom”. I po pitanju socijalizma, kod Odžalana je primetan krajnje pomirljiv pristup prema koegzistenciji starih struktura dominacije (država) i novih struktura komunalne organizacije (demokratije).

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Kakva bi se ocena, iz ugla originalnosti i argumentacije, mogla dati Odžalanovoj teoriji? Pretendujući na jedan zaokruženi, celokupni sistem analize društva u širokoj istorijskoj perspektivi, Odžalanova teorija je primamljiva i krajnje neobična, ali istovremeno i ranjiva. Činjenica da on demokratiju posmatra kao civilizacijsko pitanje, kao dubinsku i etičku vrednost čovečanstva, otežava analizu. Odžalanova ideja demokratije je istovremeno glavno obeležje civilizacije koja postoji paralelno sa „zvaničnom verzijom istorije”, projekat koji ima svoj odraz u demokratskom konfederalizmu koji je negacija države, a ujedno i vid demokratske autonomije u okviru države. Kritikujući sva „slaba mesta” u okviru marksističke teorije, kao i socijalističku praksu, Odžalan ne nudi konkretniji odgovor u načinu ostvarivanja pomirenja između opresivnih struktura države koje znaju samo za dominaciju i demokratskih pokreta „odozdo”. Dok marksisti veruju da je proleterska država nužnost na putu izgradnje socijalizma, anarhisti se zalažu za njeno momentalno ukidanje. Sa druge strane, Odžalan kritikuje državu kao glavnog porobljivača demokratije istovremeno, pomalo naivno, verujući da tako ozbiljan protivnik može da se porazi postepenom razgradnjom „odozdo”.

Široko razumevanje demokratije u teoriji Abdulaha Odžalana stvara teškoću u pronalaženju njenog konkretnijeg značenja. Ipak, to već dosta govori o njegovoj ideji. Demokratija ne miruje, a u tome se ogleda radikalnost njegove teorije. Demokratija nije forma vladavine ili ideologija koja se promovise. U pitanju je stalno aktivna i fluidna moć naroda sa društvenom sferom kao glavnim akterom.¹⁰⁴ Potrebno je stalno preispitivati, ukidati svaku hijerarhiju i svaki potencijalni nagoveštaj opresije ili otuđenja moći. Demokratija je sub-

---

¹⁰² Öcalan, *The Third Domain*, p. 16.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 18–20.

¹⁰⁴ Ahmet Hamdi Akkaya, Joost Jongerden, “Reassembling the Political”, pp. 174–175.

verzivan proces, od lokalnog nivoa pa sve do globalnog društva, koji neograničeno traje i opire se svakom kalupljenju.¹⁰⁵ Kao što je francuski filozof, koji bi se verovatno u mnogo čemu složio sa Odžalanom, Žak Ransijer (Jacques Ranciere), naveo: „Demokratija nije samo reč ili nekakva iluzija. Umesto toga, u pitanju je stanje stalne prisutnosti naroda, način održavanja građana prisutnim u njihovom odsustvu”.¹⁰⁶

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Adamson, Walter L, *Hegemony and Revolution. A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, University of California Press, 1980.
- [2] Akkaya, Ahmet Hamdi, Jongerden, Joost, "Reassembling the Political: The PKK and the Project of Radical Democracy" in: R. I. der Maur, Jonas Staal, Dilar Dirik (eds.), *New World Academy Reader #5: Stateless Democracy*, BAK, 2015, pp. 159–194.
- [3] Bar-On, Tamir, "From Marxism and nationalism to radical democracy: Abdullah Öcalan's synthesis for the 21st century", *Challenging Capitalist Modernity. Dissecting Capitalist Modernity – Building Democratic Confederalism. Documentation of the 2015 Conference*, edited by International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", pp. 77–88.
- [4] Biehl, Janet, "Bookchin, Öcalan, and the Dialectics of Democracy" in: Network for Alternative Quest (ed.), *Challenging Capitalist Modernity. Alternative Concepts and the Kurdish Quest. Documentation of the 2012 Conference*, pp. 164–177.
- [5] Bookchin, Murray, *The Meaning of Confederalism*, A Left Green Publication, Number 20, 1989; http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bookchin/gp/perspectives20.html, accessed 18.04.2022.
- [6] Bookchin, Murray, *The Next Revolution. Popular Assemblies & The Promise of Direct Democracy*, Verso, 2015.
- [7] Bookchin, Murray, *Urbanization Without Cities. The Rise and Decline of Citizenship*, Black Rose Books, Montreal-New York, 1992.
- [8] Bookchin, Murray, *Social Ecology and Communalism*, AK Press, 2006.
- [9] Cemgil, Can, "The Republican Ideal of Freedom as Non-Domination and the Rojava experiment: 'State as they are' or a new Socio-Political Imagination", *Philosophy & Social Criticism*, 42/4–5 (2016), pp. 419–428.

---

¹⁰⁵ Öcalan, *Democratic Confederalism*, p. 27; Ahmet Hamdi Akkaya, Joost Jongerden, "Reassembling the Political", pp. 161–163.

¹⁰⁶ Jacques Ranciere, *On the Shores of Politics* Verso Books, New York–London, 2021, p. 93.

- [10] Cemgil, Can, Hoffmann, Clemens, "The 'Rojava Revolution' in Syrian Kurdistan: A Model of Development for the Middle East?", *IDS Bulletin*, 47/3 (2016), pp. 53–76.
- [11] Duman, Yasin, "Peacebuilding in a conflict setting: Peace and reconciliation committees in de facto Rojava Autonomy in Syria", *Journal of Peacebuilding & Development*, 12/1 (2017), pp. 85–90.
- [12] *Freedom Shall Prevail. A Short Political Biography of Abdullah Öcalan*. International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2021 (available at: <https://Öcalanbooks.com/#/book/freedom-shall-prevail>)
- [13] Gerber, Damian, Shannon, Brincat, "When Öcalan met Bookchin: The Kurdish Freedom Movement and the Political Theory of Democratic Confederalism" in: David Graeber et. all (eds.), *Building Free Life. Dialogues with Öcalan*, PM Press, 2020, pp. 199–215.
- [14] Graeber, David, "Öcalan as Thinker: On the Unity of Theory and Practice as Form of Writing" in: David Graeber et al. (eds.), PM Press, 2020, pp. 167–190.
- [15] Hardt, Michael., Negri, Antonio, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Atlas, New York, 2004.
- [16] Jongerden, Joost, Akkaya, Ahmet Hamdi, "Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: The PKK and the Quest for Radical Democracy" in: M. M. A. Ahmed and M. M. Gunter (eds.), *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds*, Mazda Pub, 2013, pp. 163–185.
- [17] Knapp, Michael, Flach, Anja, Ayboğa, Ercan, *Revolution in Rojava. Democratic Autonomy and Women's Liberation in Syrian Kurdistan*, Pluto Press, 2016.
- [18] Knapp, Michael, Jongerden, Joost, "Communal Democracy: The Social Contract and Confederalism in Rojava", *Comparative Islamic Studies*, 10/1 (2016), pp. 87–109.
- [19] Leezenberg, Michiel, "The ambiguities of democratic autonomy: the Kurdish movement in Turkey and Rojava", *Southeast European and Black Sea Studies*, 16: 4 (2016), pp. 671–690.
- [20] Öcalan, Abdullah, *Liberating Life: Woman's Revolution*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2013.
- [21] Öcalan, Abdullah, *War and Peace in Kurdistan*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan" 2013.
- [22] Öcalan, Abdullah, *Democratic Confederalism*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2011.
- [23] Öcalan, Abdullah, *Democratic Nation*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2016.
- [24] Öcalan, Abdullah, *Manifesto for Democratic Civilization Volume I: Civilization. The Age of Masked Gods and Disguised Kings*, New Compass Press, 2015.
- [25] Öcalan, Abdullah, *Manifesto for Democratic Civilization Volume II: Civilization. The Age of Unmasked Gods and Naked Kings*, New Compass Press, 2019.

- [26] Öcalan, Abdullah, *Sociology of Freedom. Manifesto of the Democratic Civilization Volume III*, PM Press, 2020.
- [27] Öcalan, Abdullah, *The Third Domain. Reconstructing Liberation*, International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan – Peace in Kurdistan", 2003.
- [28] Ranciere, Jacques, *On the Shores of Politics*. Verso Books, New York–London, 2021.
- [29] Бродел, Фернан, *Сниси о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2002.

Pavle Antonijević

BUILDING ALTERNATIVES FOR THE 21ST CENTURY: ABDULLAH ÖCALAN'S THEORY OF DEMOCRACY

Abstract

The subject of this inquiry is the theory of democracy of the long-term leader of the Kurdistan Workers' Party (PKK), Abdullah Öcalan. The current practical implementation of participatory decision-making methods in local assemblies and councils in northern Syria makes this topic particularly topical. The main goal of research is to examine the essential theoretical viewpoints of Abdullah Öcalan in understanding democracy, politics, and the state. Öcalan's concept of "democratic civilization" is presented as the starting point of the analysis. The second part of the paper deals with the issue of democratic confederalism and criticism of the state. The concluding thesis is that Öcalan successfully elaborated a comprehensive system of democratic civilization to a significant extent, enabling his model of democratic confederalism space devoid of capitalism, representation, and the state. On the other hand, the weakness of his theory is reflected in the ambivalent attitude towards the existing structures of the state with an insufficiently elaborated model of "mutual coexistence of the state and democracy".

Key words:

Abdullah Öcalan, radical democracy, democratic confederalism, democratic civilization.

Dr Nebojša Raičević*

redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

Dr Zoran Radivojević**

redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

Međunarodnopravni okvir za pružanje strane humanitarne pomoći u doba mira***

Apstrakt

Ustanova strane humanitarne pomoći u doba mira prvenstveno je vezana za različite prirodne katastrofe i druge nesreće velikih razmera kada je potrebno zbrinuti ugroženo stanovništvo pogođene države. U međunarodnom pravu do sada nije usvojen opšti međunarodni ugovor koji bi celovito regulisao problematiku prekogranične humanitarne pomoći u miru. Pravila međunarodnog prava, koja čine okvir za pružanje strane humanitarne pomoći, danas su rasuta u velikom broju heterogenih međunarodnih instrumenata i izvora različite pravne snage. Ona su često nedorečena i svode se uglavnom na nekoliko opštih načela primenjivih u svim situacijama nezavisno od karaktera mirnodopske katastrofe. U pitanju su kako norme međunarodnog ugovornog i običajnog prava tako i veći broj pravno neobavezujućih pravila koja spadaju u domen mekog prava. Zbog svega toga još uvek ne postoji sistematizovan, sređen i zaokružen međunarodnopravni okvir za pružanje strane humanitarne pomoći u miru.

Ključne reči:

strana humanitarna pomoć, mirnodopske nesreće, suverenost, zabrana intervencije, međunarodna ljudska prava, međunarodno pravo koje reguliše pomoć u slučaju katastrofa, meko pravo

---

* raicko@prafak.ni.ac.rs

** zoranr@prafak.ni.ac.rs

*** Rad je nastao kao rezultat finansiranja od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS prema Ugovoru, evidencioni br. 451-03-68/2022-14/200120

UVOD

Potreba za pružanjem strane humanitarne pomoći (dalje: HP) može se javiti ne samo tokom oružanih sukoba, već i u doba mira. Takve situacije nastaju u slučaju prirodnih katastrofa, kao što su zemljotresi, poplave, cunami, suše, vulkanske erupcije, olujni vetrovi, klizišta ili druge nesreće velikih razmera izazvane ljudskim ili tehničkim greškama poput požara, oštećenja nuklearnih ili hemijskih postrojenja, velikih eksplozija i sl.

Međunarodno pravo do sada nije posvećivalo dovoljno pažnje pružanju strane HP u takvim situacijama. Ne samo da nije usvojen univerzalni međunarodni ugovor koji celovito reguliše prekograničnu HP u miru, već nema ni ugovornih odredbi koje na globalnom nivou regulišu pojedina opšta pitanja vezana za pružanje takve pomoći, kao što je to inače slučaj s međunarodnim humanitarnim akcijama u oružanim sukobima.

Iako još uvek ne postoji univerzalni ugovor koji reguliše opšta pitanja vezana za pružanje strane HP u miru, to ipak ne znači da u međunarodnom pravu nema pravila relevantnih za ovu problematiku. Najpre, odredbe od značaja za HP mogu se naći u pojedinim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, kako opšteg tako i posebnog karaktera. Uz to, postoje brojna pravila sadržana u nastajućem tzv. međunarodnom pravu koje reguliše pomoć u katastrofama (*international disaster relief law*; dalje: IDRL). Mada su ona veoma kompleksna i fragmentisana, postoji mogućnost da se iz njih izvede nekoliko zajedničkih, rukovodnih principa na kojima počiva međunarodnopravni okvir za pružanje strane HP u doba mira. Upravo će navedena međunarodna pravila i načela biti predmet analize u ovom radu. Pre toga, potrebno je dati kratko pojašnjenje pojma HP u međunarodnom pravu.

POJAM HUMANITARNE POMOĆI

Iako se termin „humanitarna pomoć“ dugo i često upotrebljava, još uvek ne postoji njegoa opšteprihvaćena definicija u međunarodnom pravu. Uopšteno govoreći, radi se o pomoći koja se pruža u vanrednim okolnostima (prirodne katastrofe, nesrećni događaji ili oružani sukobi) kad je ugrožen veliki broj osoba na nekoj teritoriji. HP se sastoji od stvari i usluga koje su neophodne za opstanak ugroženog stanovništva, kao što su hrana, voda, lekovi, odeća, sredstva za higijenu, sanitetski materijal, medicinske usluge, objekti za privremeni smeštaj i sl. Ona ima za cilj da ublaži neposredna dejstva i posledice katastrofa, bilo da ih je prouzrokovala priroda ili čovek.¹

---

¹ Boško Jakovljević, „The right to humanitarian assistance – Legal aspects“, *International Review of the Red Cross*, 1987, Vol. 27, No. 260, p. 471.

HP se u međunarodnopravnoj doktrini definiše kao „davanje materijalne (robne) pomoći, kao i usluga, kao što su sanitetska, socijalna ili služba traženja, civilna zaštita, pružanje duhovne pomoći, kao i osoblje koje je na razne načine uključeno u sprovođenje i pružanje humanitarne pomoći”.² To znači da ova pomoć obuhvata sve akcije koje imaju za cilj ublažavanje ljudskih patnji u nekoj državi, bez obzira na njihove uzroke. Ona podrazumeva ne samo pomoć u proizvodima, već i pristup osoblja i dopremanje opreme neophodne za obavljanje humanitarnih operacija, kao što su vozila, telekomunikacioni uređaji ili informaciona tehnologija.³ Svi ovi proizvodi, usluge i oprema moraju biti isključivo humanitarne prirode i od suštinske važnosti za zbrinjavanje ugroženog stanovništva.

U zavisnosti od toga ko je pruža, HP može biti unutrašnja (interna) ili strana (međunarodna, prekogranična, spoljna). Prva vrsta pomoći potiče od same države na čijoj teritoriji se nalazi ugroženo stanovništvo ili nevladinih organizacija registrovanih u toj državi. Nasuprot tome, strana HP dolazi izvan države u kojoj žive žrtve nesrećnih događaja. Ona može poticati od ostalih država, međunarodnih vladinih organizacija ili nevladinih organizacija, bilo međunarodnog ili nacionalnog karaktera.

Da bi imala humanitarni karakter, pomoć mora biti pružena u skladu sa načelima humanosti, neutralnosti i nepristrasnosti.⁴ Humanost podrazumeva da se pomoć daje jedino radi zbrinjavanja žrtava prirodnih ili društvenih katastrofa, tako da njen isključivi cilj bude sprečavanje i ublažavanje ljudskih patnji. Slanje pomoći nikako ne sme imati političke, ekonomske, vojne ili neke druge nehumanitarne ciljeve. Načelo neutralnosti, pak, znači da se prilikom pružanja HP ne sme zauzimati strana u nesuglasicama političke, verske ili ideološke prirode ili se podržavati jedna strana u oružanom sukobu. Poštovanje ovog načela sprečava da se humanitarna akcija pretvori u

---

² Boško Jakovljević, „Humanitarna pomoć u jugoslovenskoj krizi”, u: Milan Šahović (ur.), *Međunarodno pravo i jugoslovenska kriza*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996, str. 341–342. *Lato sensu*, ovaj izraz može obuhvatati vrlo širok spektar aktivnosti, koji uključuje i dugoročnu izgradnju kapaciteta i postkonfliktnu obnovu. *Humanitarian Access in Situations of Armed Conflict: Handbook on the International Normative Framework*, Swiss Federal Department of Foreign Affairs, Bern, 2014, p. 13.

³ David Fisher, “The Right to Humanitarian Assistance”, *Studies in Transnational Legal Policy*, Vol. 41, 2010, p. 47.

⁴ United Nations General Assembly Resolution 46/182, 19 December 1991, Principle 2. I Međunarodni sud pravde je istakao da humanitarna pomoć mora biti u skladu sa tim principima, onako kako ih je definisala Međunarodna konferencija Crvenog krsta. International Court of Justice, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Merits)*, Judgment of 27 June 1986, para. 242.

političku intervenciju.⁵ Konačno, princip nepristrasnosti zahteva da se prilikom distribucije pomoći ne sme praviti nikakva razlika po osnovu rase, nacionalnosti, vere, pola, društvene pripadnosti, političkog ubeđenja ili nekog drugog sličnog kriterijuma. Ovo načelo nalaže da jedini kriterijum za dodelu HP mora biti stepen ugroženosti, tako da se prioritet uvek daje osobama koje se nalaze u najtežoj situaciji.

Ukoliko se pokaže da pomoć ne zadovoljava neki od ova tri uslova ona neće imati humanitarni karakter.⁶ Zahtev za poštovanjem ovih principa upravo sprečava da HP bude zloupotrebljena i da subjekti koji je pružaju tom akcijom ostvare neke svoje političke ili druge interese.⁷

S druge strane, ako humanitarna akcija ispunjava sva tri pomenuta uslova ona se ne može smatrati protivpravnim aktom. To je još 1986. godine u svojoj presudi potvrdio Međunarodni sud pravde, istakavši da se „pružanje striktno humanitarne pomoći osobama ili snagama u drugoj zemlji, bez obzira na njihovo političko opredeljenje ili ciljeve, ne može smatrati nezakonitom intervencijom ili na bilo koji drugi način suprotno međunarodnom pravu”.⁸

ODREDBE MEĐUNARODNIH UGOVORA O LJUDSKIM PRAVIMA OD ZNAČAJA ZA HUMANITARNU POMOĆ

Kada su u pitanju međunarodni ugovori o ljudskim pravima, potrebno je istaći da opšti akti ove vrste, kao što su Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (dalje: PGPP), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (dalje: PESKP) ili Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (dalje: EKLJP) ne sadrže pravo na HP kao samostalno

---

⁵ Ulrike von Pilar, “Humanitarian Space Under Siege Some Remarks from an Aid Agency’s Perspective”, Backgroundpaper prepared for the Symposium “Europe and Humanitarian Aid – What Future? Learning from Crisis”, 22 and 23 April 1999 in Bad Neuenahr; <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.462.7013&rep=rep1&type=pdf> (Accessed June 7, 2022), p. 3.

⁶ Joakim Dungel, “A Right to Humanitarian Assistance in Internal Armed Conflicts Respecting Sovereignty, Neutrality and Legitimacy: Practical Proposals to Practical Problems”, *The Journal of Humanitarian Assistance*, May 2004; <https://sites.tufts.edu/jha/archives/838> (Accessed July 15, 2022).

⁷ Bosko Jakovljevic, “Right to Humanitarian Action and State Sovereignty” in: Stefania Baldini, Guido Ravasi (eds.), *Humanitarian Action and State Sovereignty*, International Institute of Humanitarian Law, Milano, 2003, p. 100.

⁸ International Court of Justice, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Merits)*, Judgment of 27 June 1986, para. 242.

ljudsko pravo dostupno svim osobama.⁹ Međutim, zaštita pojedinih prava za-
jemčena tim ugovorima na indirektan način dotiče i HP, što je najizraženije
kod prava na život, prava na ishranu i prava na vodu. Kod tih tradicionalnih
ljudskih prava može se smatrati da upravo pravo na HP predstavlja jednu nji-
hovu komponentu. Drugim rečima, ono se može kvalifikovati kao dopunsko
pravo, koje omogućava ostvarivanje nekoliko osnovnih ljudskih prava.¹⁰

Kod ovih, kao i većine ostalih ljudskih prava, pored negativne obaveze
koja podrazumeva uzdržavanje države od njihovog kršenja, postoji i pozitivna
obaveza koja od strana ugovornica zahteva preduzimanje neophodnih mera
radi njihovog ostvarivanja. Drugim rečima, nije dovoljno da država samo po-
štuje ta prava tako što ih njeni organi neće kršiti, već mora biti proaktivna i
stvoriti uslove da ih pojedinci zaista uživaju.

Komitet za ljudska prava (dalje: KLJP), stvoren na osnovu PGPP, kod prava
na život je konkretizovao te pozitivne obaveze, navodeći u svom Komentaru
br. 6 da se to pravo ne može shvatati restriktivno, već njegova zaštita „zah-
teva od država i usvajanje pozitivnih mera. S tim u vezi, KLJP smatra da bi
bilo poželjno da države ugovornice preduzmu sve moguće mere za smanjenje
smrtnosti novorođenčadi i povećanje očekivanog trajanja života, posebno na
planu usvajanja mera za eliminisanje neuhranjenosti i epidemija”.¹¹ Imajući
u vidu ovakvo tumačenje KLJP, može se zaključiti da neopravdano odbijanje
međunarodne HP od strane države koja ne može samostalno zbrinuti žrtve
katastrofe, što za posledicu ima smrt ugroženih lica, predstavlja kršenje prava
na život.¹² Drugim rečima, odbijanje ponuđene strane pomoći praktično se
može smatrati lišavanjem života.¹³

Treba podsetiti da pravo na život spada u krug apsolutnih prava, te ga
države ne mogu derogirati ni u jednoj situaciji, tako da ono u punom obimu

---

⁹ I pretežni deo doktrine smatra da još uvek takvo ljudsko pravo u doba mira ne po-
stoje ni u ugovornom ni običajnom međunarodnom pravu. Stefanie Jansen-Wil-
helm, *“Accepting Assistance in the Aftermath of Disasters”*, Intersentia, Cambridge,
2015, p. 47; Yoram Dinstein, *“The Right to Humanitarian Assistance”*, *Naval War
College Review*, Vol. 53, No. 4, pp. 77–91.

¹⁰ Boško Jakovljević, *The right to humanitarian assistance – Legal aspects*, op. cit., p.
472.

¹¹ Human Rights Committee, General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), 30
April 1982, para. 5.

¹² U rezolucijama Generalne skupštine br. 43/131 i 45/100 stoji da „ostavljanje
žrtava prirodnih katastrofa i sličnih vanrednih situacija bez humanitarne pomoći
predstavlja pretnju ljudskom životu”.

¹³ Chan Leng Sun, *“Humanitarian Assistance by International Organisations: A
Question of Compulsory Access to Victims”*, *Singapore Journal of Legal Studies*, Vol.
33, No. 2, p. 321.

ostaje na snazi i tokom vanrednih situacija proglašanih usled prirodnih katastrofa ili drugih nesreća. Prema tome, države ne mogu svojim jednostranim aktima isključiti primenu prava na život i osloboditi se obaveze njegovog poštovanja, uključujući tu i dužnost prihvatanja neophodne strane HP.

Pravo na ishranu i pravo na vodu mogu se, takođe, dovesti u vezu sa obavezom prihvatanja strane HP. Ova prava zagarantovana su čl. 11(1) PESKP kao segment šireg prava na zadovoljavajući životni standard.¹⁴ Pravo na ishranu biće ostvareno kad sve osobe „u svakom trenutku imaju fizički i ekonomski pristup odgovarajućoj hrani ili sredstvima za njenu nabavku”,¹⁵ a pravo na vodu kada lica imaju „dovoljnu, sigurnu, prihvatljivu, fizički dostupnu i cenovno pristupačnu vodu za ličnu i kućnu upotrebu”.¹⁶

Kada je u pitanju pravo na ishranu, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava (dalje: KESKP), obrazovan posebnim Fakultativnim protokolom uz PESKP, ne spori da se ono treba ostvarivati postepeno, ali dodaje da je „glavna obaveza država preduzimanje neophodnih mera za smanjenje i ublažavanje gladi ... čak i u vreme prirodnih ili drugih katastrofa”, dodajući da žrtvama prirodnih katastrofa i ljudima koji žive u područjima ugroženim katastrofama treba posvetiti posebnu pažnju, a ponekad i dati prioritet u pogledu pristupačnosti hrane.¹⁷ I pravo na vodu ostvaruje se postepeno, u skladu sa raspoloživim sredstvima države, s tim što neke mere treba da budu preduzete odmah nakon ratifikacije Pakta.¹⁸ KESKP smatra da države naročito treba da se angažuju kako bi pojedinim kategorijama osoba obezbedile ostvarivanje prava na vodu, među koje spadaju i žrtve prirodnih katastrofa i lica koja žive na područjima podložnim katastrofama.¹⁹

¹⁴ Pravo na ishranu izričito je navedeno, dok je pravo na vodu izostavljeno prilikom egzemplarnog nabiranja u tom članu, ali nesporno čini segment prava na zadovoljavajući životni standard. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, para. 3.

¹⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11 of the Covenant), 12 May 1999, para. 6.

¹⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, para. 3.

¹⁷ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11 of the Covenant), 12 May 1999, paras. 6, 13.

¹⁸ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, paras. 17, 40.

¹⁹ *Ibidem*, para. 16(h).

Prilikom utvrđivanja da li je država prekršila pravo na ishranu ili pravo na vodu, KESKP je pojasnio da je „važno razlikovati nemogućnost od nespremnosti države ugovornice da ispuni svoje obaveze” u vezi sa tim pravima.²⁰ Država članica koja tvrdi da je ograničenost resursa sprečava da obezbedi pristup hrani „mora dokazati da je učinila svaki napor radi iskorišćavanja svih resursa koji su joj na raspolaganju ... Država koja tvrdi da nije u stanju da izvrši svoju obavezu iz razloga koji su van njene kontrole stoga snosi teret dokazivanja da je to slučaj i da je bezuspešno tražila međunarodnu podršku kako bi se osigurala dostupnost potrebne hrane”.²¹ Kod tumačenja prava na vodu, KESKP je još dodao da je međunarodna saradnja i pomoć od suštinske važnosti za punu realizaciju tog prava.²²

Imajući u vidu naprednavedena pravila i tumačenja, kao i konstataciju KESKP da izraz „do maksimuma svojih raspoloživih resursa” iz čl. 2(1) PESKP obuhvata kako resurse kojima raspolaže sama država tako i resurse „dostupne od međunarodne zajednice kroz međunarodnu saradnju i pomoć”,²³ može se nesumnjivo zaključiti da neopravdano odbijanje HP predstavlja povredu prava na ishranu i prava na vodu. To odbijanje ne može se tretirati kao nemogućnost, već kao nedostatak volje države da ostvari pravo na ishranu i vodu, što predstavlja kršenje PESKP i povlači njenu međunarodnopravnu odgovornost.

PESKP ne predviđa mogućnost derogiranja njegovih prava u slučaju vanrednih okolnosti. Razlog za takav postupak leži u činjenici što je priroda socio-ekonomskih prava (na primer, prava na ishranu ili lečenje) takva da su ona više, a ne manje, važna u vanrednim okolnostima.²⁴

Za razliku od opštih, postoje dva posebna međunarodna ugovora o ljudskim pravima koja izričito priznaju pravo pojedinih kategorija da primaju HP.

²⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11 of the Covenant), 12 May 1999, para. 17; UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, para. 41.

²¹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11 of the Covenant), 12 May 1999, para. 17.

²² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, para. 30.

²³ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, para. 13.

²⁴ Ben TC. Warwick, "Socio-Economic Rights during Economic Crises: A Changes Approach to Non-Retrogression", *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 65, No. 1, p. 253.

U oba slučaju to se pravo priznaje deci koja su primorana da napuste svoje mesto prebivališta. Tako čl. 22 Konvencije o pravima deteta predviđa da države „moraju preduzeti sve potrebne mere kako bi osigurale da dete koje traži izbeglički status ili koje se smatra izbeglicom ... dobije odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć radi uživanja prava utvrđenih ovom Konvencijom i drugim međunarodnim instrumentima”.²⁵ Gotovo identičnu odredbu sadrži i Afrička povelja o pravima i dobrobiti deteta iz 1990. godine,²⁶ s tom razlikom što su kod nje, pored dece izbeglica, beneficijari prava na HP i deca koja imaju status interno raseljenih lica.²⁷

MEĐUNARODNO PRAVO KOJE REGULIŠE POMOĆ U KATASTROFAMA

Odredbe o stranoj HP nalaze se i u IDRL.²⁸ U pitanju je nova grana međunarodnog prava koja je u procesu nastajanja i čije uobličavanje zahteva još mnogo stručnog rada, ali i dobre volje država. IDRL kao deo međunarodnog prava reguliše prekograničnu HP stanovništvu koje je ugroženo prirodnim katastrofama ili drugim nesrećama u doba mira i cilj mu je da pravno uredi pružanje pomoći osobama koje ne potpadaju pod domašaj međunarodnog humanitarnog prava. Ova grana prava *in statu nascendi* reguliše širok spektar pitanja vezanih za HP u miru, kao što su: iniciranje pomoći, pristanak države, uslovi za pružanje pomoći, transport pomoći i njen ulazak u ugroženu državu, kontrola pomoći, ulazak i kretanje osoblja uključenog u dopremanje pomoći, organizacija i koordinacija pomoći, itd.²⁹

Međunarodno pravo koje reguliše reakciju na katastrofe nije sadržano u jednom ili nekoliko ugovora, već je razbacano u velikom broju heterogenih međunarodnih dokumenata različite pravne snage. IDRL čini niz međunarodnih ugovora i instrumenata mekog prava (*soft law*), kao što su rezolucije, smernice, kodeksi, nacrti, procedure i sl. U širem smislu, u IDRL se mogu

²⁵ Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, UNTS, Vol. 1577, 1990, No. 27531, p. 3.

²⁶ African Charter on the Rights and Welfare of the Child, 11 July 1990, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49.

²⁷ Čl. 23.

²⁸ Za međunarodno pravo koje reguliše pomoć u slučaju katastrofa koristi se i širi naziv „međunarodna legislativa, pravila i principi koji regulišu reakciju na katastrofe” (*international disaster response laws, rules and principles*).

²⁹ Jonathan Todres, “Mainstreaming Children’s Rights in Post-Disaster Settings”, *Emory International Law Review*, Vol. 25, No. 3, p. 1244.

svrstati i pojedini dokumenti usvojeni od strane naučnih udruženja koji imaju karakter doktrinarne kodifikacije. I pored ovih brojnih izvora, IDRL još uvek ne predstavlja sistematizovan, sređen i zaokružen pravni okvir za pružanje strane HP u miru, već samo razbacanu i heterogenu kolekciju različitih dokumenata³⁰ koji su doneti spontano, konfuzno i nekoordinisano.³¹

Kada je reč o međunarodnim ugovorima kao izvorima prava u ovoj oblasti, uočljivo je da ih na globalnom nivou ima vrlo malo. Tačnije rečeno, doneta su tek dva univerzalna ugovora koja samo uzgredno i fragmentarno regulišu ovu problematiku. Reč je o Konvenciji o pomoći u slučaju nuklearne nesreće ili radiološke opasnosti, iz 1986. godine³², i Konvenciji iz Tamperea o obezbeđivanju telekomunikacionih resursa za ublažavanje katastrofa i pružanje pomoći, iz 1998. godine.³³ Kao što se može videti iz naziva, njihov domašaj je vrlo limitiran. Prva konvencija je ograničena samo na nesrećne događaje, a druga na tip HP koju reguliše, tako da one nemaju neki veći značaj za izgradnju opšteg normativnog okvira za pružanje strane HP u vreme mira.

Pored ovih univerzalnih, usvojen je niz regionalnih sporazuma koji regulišu pružanje prekogranične HP, kao što su: Međuamerička konvencija za olakšavanje pomoći u slučaju katastrofa od 1991. godine, Međuvladin sporazum o hitnom odgovoru na karipske katastrofe od 1991. godine, ASEAN sporazum o upravljanju katastrofama i hitnom reagovanju iz 2005. godine, Sporazum između zemalja Evropskog udruženja za slobodnu trgovinu i Evropske zajednice o saradnji u oblasti civilne odbrane i pomoći u slučaju katastrofa. Takođe, zaključen je i veliki broj bilateralnih ugovora u ovoj oblasti, i to uglavnom između evropskih država.³⁴

Što se tiče ostalih dokumenata, poseban značaj ima nekoliko akata usvojenih u okviru OUN. Na prvom mestu treba pomenuti rezolucije Generalne

---

³⁰ David Fisher, "Domestic Regulation of International Humanitarian Relief in Disasters and Armed Conflict: A Comparative Analysis", *International Review of the Red Cross*, Vol. 89, No. 866, p. 353.

³¹ Andrea de Guttery, "Surveying the Law", in: Andrea de Guttery, Marco Gestri and Gabriella Venturini (eds), *International Disaster Response Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, p. 4.

³² Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency, UNTS, 2006, Vol. 1457, No. 24643, p. 133. Konvencija ima 122 države ugovornice.

³³ Tampere Convention on the Provision of Telecommunication Resources for Disaster Mitigation and Relief Operations, UNTS, 2006, Vol. 2296, No. 40906, p. 5. Konvencija ima 49 država ugovornica.

³⁴ David Fisher, *Domestic Regulation of International Humanitarian Relief in Disasters and Armed Conflict: A Comparative Analysis*, op. cit., p. 354.

skupštine br. 43/131,³⁵ 45/100,³⁶ br. 46/182,³⁷ br. 75/127,³⁸ br. 75/124,³⁹ kao i br. 32/61.⁴⁰ U okviru ove organizacije, Komisija za međunarodno pravo usvojila je 2016. godine Nacrt članova o zaštiti osoba u slučaju katastrofa⁴¹ i preporučila Generalnoj skupštini UN izradu konvencije na osnovu tog nacрта.⁴² Nacrt članova kao rezultat desetogodišnjeg rada Komisije sadrži „elemente progresivnog razvoja i kodifikacije međunarodnog prava“⁴³ i predstavlja značajan iskorak ka zaključenju sveobuhvatnog univerzalnog ugovora u ovoj oblasti. U očekivanju donošenja takve konvencije, Nacrt ima samo značaj doktrinarne kodifikacije u ovoj oblasti.

Pored navedenih akata, usvojen je veliki broj neobavezujućih dokumenata od strane drugih javnih i privatnih institucija, među kojima su najznačajniji: Principi i pravila za pomoć Crvenog krsta i Crvenog polumeseca u slučaju katastrofa (1969),⁴⁴ Kriterijumi iz Mohonka za humanitarnu pomoć u složenim vanrednim situacijama (1993),⁴⁵ Kodeks ponašanja Međunarodnog

---

³⁵ UN General Assembly Resolution 43/131 (Humanitarian assistance to victims of natural disasters and similar emergency situations), December 8, 1988.

³⁶ UN General Assembly Resolution 45/100, (Humanitarian assistance to victims of natural disasters and similar emergency situations), December 14, 1990.

³⁷ UN General Assembly Resolution 46/182 (Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations), December 19, 1991.

³⁸ UN General Assembly Resolution 75/127 (Strengthening of the coordination of emergency humanitarian assistance of the United Nations).

³⁹ UN General Assembly Resolution 75/124 (International cooperation on humanitarian assistance in the field of natural disasters, from relief to development).

⁴⁰ UN General Assembly, Measures to Expedite Emergency Relief, UN Doc. A/32/61, May 12, 1977.

⁴¹ International Law Commission, Draft articles on the protection of persons in the event of disasters, UN Doc. A/71/10, 2016, para. 48.

⁴² International Law Commission, Recommendation of the Commission, para. 46.

⁴³ UN General Assembly, Measures to Expedite Emergency Relief. International Law Commission, Draft articles on the protection of persons in the event of disasters, UN Doc. A/71/10, 2016, para. 2.

⁴⁴ Usvojeni su od strane 21. međunarodne konferencije Crvenog krsta u Istanbulu, s tim da su revidirani više puta.

⁴⁵ Ovaj dokument je rezultat rada Radne grupe za etičku humanitarnu pomoć koju je osnovala Svetska konferencija za religiju i mir, a ime je dobio po zgradi u kojoj su održavani sastanci pomenute radne grupe. Jon M. Ebersole, "The Mohonk Criteria for Humanitarian Assistance in Complex Emergencies – Task Force on Ethi-

pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca i nevladinih organizacija prilikom pružanja pomoći za vreme katastrofa (1994),⁴⁶ Rukovodeći principi UN o internom raseljenju (1998),⁴⁷ Deklaracija iz Hjoga (2005),⁴⁸ Smernice o upotrebi strane vojne imovine i sredstava civilne zaštite za pomoć u katastrofama – Smernice iz Osla (usvojene 1994, a revidirane 2007. godine)⁴⁹ i Smernice za domaće olakšice i regulisanje međunarodne pomoći u slučaju katastrofa i početne pomoći za obnovu – IDRL smernice (2007).⁵⁰ Njima treba pridodati i dva dokumenta međunarodnih naučnih udruženja, i to Rukovodeće principe o pravu na humanitarnu pomoć⁵¹ Međunarodnog instituta za humanitarno pravo i Rezoluciju o humanitarnoj pomoći⁵² Instituta za međunarodno pravo.

Pošto je IDRL kompleksno i fragmentisano, teško je doći do nekih opštih pravila za sva pitanja kojima se ono bavi. Ipak, može se uočiti nekoliko načela zajedničkih napredpomenutih dokumenata. To su rukovodni principi koji se mogu primeniti u svim situacijama i okolnostima u doba mira nezavisno od karaktera katastrofe.

---

cal and Legal Issues in Humanitarian Assistance”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 17, No. 1, pp. 192–208.

- ⁴⁶ Kodeks je sačinjen od strane osam nevladinih organizacija, uključujući i Međunarodnu federaciju društava Crvenog krsta i Crvenog polumeseca i Međunarodni komitet Crvenog krsta. Code of Conduct for the International Red Cross and Red Crescent Movement and Non-Governmental Organizations (NGOs) in Disaster Relief, September 1994, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/publication/p1067.htm> (Accessed July 25, 2022).
- ⁴⁷ UN Economic and Social Council, Guiding Principles on Internal Displacement, UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2, February 11, 1998.
- ⁴⁸ Hyogo Declaration, World Conference on Disaster Reduction, 18–22 January 2005, Kobe, Hyogo, Japan, <https://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergover/official-doc/L-docs/Hyogo-declaration-english.pdf> (Accessed July 25, 2022).
- ⁴⁹ OCHA Guidelines on the Use of Foreign Military and Civil Defense Assets in Disaster Relief, <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/OSLO%20Guidelines%20Rev%201.1%20-%20Nov%2007.pdf> (Accessed July 25, 2022).
- ⁵⁰ XXXth International Conference of the Red Cross and Red Crescent (2007), Guidelines for the domestic facilitation and regulation of international disaster relief and initial recovery assistance.
- ⁵¹ International Institute of Humanitarian Law, Guiding Principles on the Right to Humanitarian Assistance, *International Review of the Red Cross*, No. 297, November–December 1993, pp. 519–525.
- ⁵² Institute of International Law, Resolution on Humanitarian Assistance, 2003, https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/2003_bru_03_en.pdf (Accessed July 25, 2022).

Na prvom mestu nalazi se načelo prema kome je primarna dužnost i odgovornost države na čijoj se teritoriji desila nesreća da ugroženim licima pod svojom jurisdikcijom obezbedi pružanje HP. Ovakva odgovornost posledica je tradicionalne koncepcije suverenosti države⁵³ koja podrazumeva vrhovnu vlast, *suprema potestas* nad svim licima koja se nalaze na njenoj teritoriji. Stoga teritorijalna država ima prvenstvenu ulogu prilikom upućivanja, kontrole, usklađivanja i nadzora nad akcijama pružanja pomoći. Takva funkcija temelji se na međunarodnom pravu koje upravo pogođenu državu smatra najpozvanijom da odredi težinu situacije izazvane prirodnom katastrofom i okvir odgovarajućeg humanitarnog odgovora na nju.

Iz načela suverenosti nedvosmisleno proizlazi da obaveza zbrinjavanja ugroženog stanovništva u slučaju mirnodopskih katastrofa prvenstveno leži na državi na čijoj teritoriji se to stanovništvo nalazi.⁵⁴ Ukoliko je u stanju i voljna da samostalno zadovolji životne potrebe ugroženih osoba, država nema obavezu da traži ili prihvati stranu HP, ali to može učiniti dobrovoljno iz ekonomskih, političkih ili nekih drugih razloga. Na ovaj način obično se postupa u slučajevima kada saradnja i pomoć trećih država i međunarodnih organizacija obezbeđuje bolje, brže i potpunije zbrinjavanje i zaštitu lica pogođenih prirodnim katastrofama.

Sledeće opšte načelo je da se strana HP može dopremiti samo uz saglasnost teritorijalne države. Pristanak pogođene države je, prema međunarodnom pravu, *conditio sine qua non* za pružanje bilo kakvog oblika spoljne HP.⁵⁵ Iz toga proizlazi da treće države i međunarodne organizacije ne mogu dopremiti HP u državu koja je u stanju i voljna da na odgovarajući način zbrine žrtve mirnodopskih katastrofa kada se ona tome protivi. Ukoliko njene saglasnosti nema, pružanje strane HP smatralo bi se kršenjem principa nemešanja u unutrašnje poslove države u pitanju.

Prema trećem načelu strane države, Ujedinjene nacije i druge međunarodne humanitarne organizacije mogu pogođenoj državi ponuditi pružanje HP neophodne ugroženom stanovništvu. Ponude za pružanje pomoći mogu biti učinjene jednostrano ili na zahtev zainteresovane države. Do toga najčešće

---

⁵³ Flavia Zorzi Giustiniani, "The Works of the International Law Commission on 'Protection of Persons in the Event of Disasters'. A Critical Appraisal" in: Andrea de Guttry, Marco Gestri and Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, p. 75.

⁵⁴ Čl. 10 Nacrta članova o zaštiti osoba u slučaju katastrofa Komisije. UN General Assembly, Report of the International Law Commission, Supplement No. 10 (A/71/10), New York, 2016, p. 50.

⁵⁵ Milena Costas Trascasas, "Access to the Territory of Disaster-Affected State" in: Andrea de Guttry, Marco Gestri and Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, p. 224.

dolazi kada država koja vrši kontrolu nije u mogućnosti da pruži potrebnu pomoć civilnom stanovništvu na svojoj teritoriji koje zbog toga nije dovoljno ili na odgovarajući način snabdeveno osnovnim stvarima potrebnim za preživljavanje. U tom slučaju se kao korelat nemogućnosti ispunjenja dužnosti države u pogledu zbrinjavanja ugroženog stanovništva pojavljuje pravo međunarodnih vladinih i nevladinih humanitarnih organizacija, kao i trećih država koje obavljaju humanitarnu funkciju, da ponude preduzimanje akcija pomoći. Pogođena država pomoć može prihvatiti u celosti ili delimično, ali samo nuđenje pomoći ne smatra se nedopuštenim mešanjem u njene unutrašnje poslove.⁵⁶

S prethodnim u vezi je i četvrto načelo, prema kome država ima obavezu da traži HP ukoliko njeni nacionalni kapaciteti očigledno nisu dovoljni da zbrine ugroženo stanovništvo.⁵⁷ Iako dužnost države da zatraži stranu pomoć uvek kada sama nije u stanju da je pruži iz sopstvenih sredstava izričito pominju samo neki dokumenti iz oblasti mekog prava, smatra se da njen pravni osnov treba tražiti kako u međunarodnom pravu ljudskih prava tako i međunarodnom običajnom pravu. U prvom slučaju reč je brojnim ugovorima o ljudskim pravima koji direktno podrazumevaju međunarodne obaveze države da pojedincima u slučaju katastrofa i nesreća obezbedi uživanje različitih prava, kao što su, recimo, pravo na život, pravo na ishranu i vodu ili pravo na zdravlje i medicinske usluge. S druge strane, dužnost traženja spoljne pomoći u situacijama kada njeno pružanje prevazilazi nacionalne mogućnosti pogođene države temelji se na pravilima međunarodnog običajnog prava primenjivim u svim situacijama (u doba mira ili oružanog sukoba) i nezavisno od vrste i prirode katastrofe koja je pogodila stanovništvo.⁵⁸

Saglasno poslednjem načelu, država ne sme arbitrarno uskratiti pristanak na spoljnu pomoć. Uz obavezu da se traži pomoć, ovaj princip predstavlja drugo važno ograničenje diskrecionog prava države prilikom odlučivanja o davanju saglasnosti za dopremanje strane pomoći. Međutim, problem je na osnovu kojih kriterijuma treba ocenjivati kada se odbijanje pristanka smatra ili ne arbitrnim. Prema stavu Komisije za međunarodno pravo, to se treba ceniti od slučaja do slučaja uzimajući u obzir valjanost razloga na koje se poziva država koja uskraćuje pristanak. Kao primeri opravdanih razloga za odbijanje strane pomoći navode se situacije kada je država u pitanju sposobna i voljna da obezbedi odgovarajuću i delotvornu pomoć iz sopstvenih izvora,

⁵⁶ Videti komentar Komisije uz čl. 12 Nacrta: UN General Assembly, Report of the International Law Commission, Supplement No. 10 (A/71/10), New York, 2016, p. 57.

⁵⁷ Čl. 11 Nacrta članova o zaštiti osoba u slučaju katastrofa, p. 53.

⁵⁸ Flavia Zorzi Giustiniani, *The Works of the International Law Commission on 'Protection of Persons in the Event of Disasters'. A Critical Appraisal*, op. cit., pp. 77–78.

kada je već prihvatila potrebnu spoljnu pomoć, ili kada ponuđena pomoć nije u skladu sa međunarodno prihvaćenim principima humanosti, neutralnosti i nepristrasnosti.⁵⁹ *A contrario* to bi značilo da odsustvo ovakvih ili sličnih razloga predstavlja dokaz da je uskraćivanje pristanka arbitrerno.

Ostaje otvoreno pitanje koje su posledice arbitrnog odbijanja pristanka na stranu HP pomoći. Preovlađuje stav da čak i kada država samovoljno uskrati saglasnosti za dopremanje strane HP,⁶⁰ takvo odbijanje ne daje automatski pravo potencijalnim davaocima da pomoć distribuiraju u ugroženu državu bez obzira na izostanak njene saglasnosti. Prema tome, humanitarno delovanje sprovedeno bez pristanka države pogođene prirodnom katastrofom predstavlja, sa stanovišta važećeg međunarodnog prava, povredu njene suverenosti, bez obzira što je ona taj pristanak samovoljno uskratila. Nedostatak saglasnosti države za prijem HP može se jedino nadomestiti rezolucijom Saveta bezbednosti donesenom na osnovu Glave VII Povelje UN.

Savet bezbednosti je do sada u više navrata usvajao odluke kojima je od država zahvaćenih oružanim sukobom i drugih naoružanih grupa u tim državama zahtevao stvaranje bezbednosnih uslova koji omogućavaju pružanje HP,⁶¹ odobravajući čak i upotrebu oružane sile u tom cilju.⁶² Međutim, sve do nedavno, Savet bezbednosti nije zahtevao ni od jedne države da dopusti slanje inostrane HP na njenu teritoriju. U Rezoluciji 2139 Savet je načinio značajan

---

⁵⁹ Videti komentar Komisije uz čl. 13 Nacrta: UN General Assembly, Report of the International Law Commission, Supplement No. 10 (A/71/10), New York, 2016, pp. 61–62.

⁶⁰ Matias Thomsen, "The obligation not to arbitrarily refuse international disaster relief: A question of sovereignty", *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 16, No. 2, p. 487.

⁶¹ Na primer, od Angole (UN Doc. S/RES/851, 1993, para. 19), Somalije (UN Doc. S/RES/746, 1992, para. 3), Bosne i Hercegovine (UN Doc. S/RES/752, 1992, para. 8), Ruande (UN Doc. S/RES/918, 1994, para. 10), i Sudana (UN Doc. S/RES/1574, 2004, para 11).

⁶² U Iraku (UN Doc. S/RES/688, 1991), Bosni i Hercegovini (UN Doc. S/RES/770, 1992 i UN Doc. S/RES/781, 1992) i Somaliji (UN Doc. S/RES/794, 1992). Savet bezbednosti je doneo niz rezolucija u kojima je pozivao države da obezbede humanitarni pristup, ali nikada nije otišao toliko daleko da sugeriše da države ili međunarodne organizacije mogu pružiti humanitarnu pomoć bez saglasnosti države domaćina ili ovlašćenja Saveta. Rebecca Barber, "Is Security Council Authorisation Really Necessary to Allow Cross-Border Humanitarian Assistance in Syria?", <https://www.ejiltalk.org/is-security-council-authorisation-really-necessary-to-allow-cross-border-humanitarian-assistance-in-syria/> (Accessed August 15, 2022).

iskorak u odnosu na tu svoju prethodnu praksu,⁶³ po prvi put direktno zahtevajući od svih strana u sukobu u Siriji da odmah dozvole brz, bezbedan i nesmetan humanitarni pristup ugroženim osobama, uključujući tu i HP koja dolazi i izvan granica te države.⁶⁴ Taj novi pristup još je radikalnije izražen u Rezoluciji 2165, u kojoj je Savet dopustio ulazak HP u Siriju i bez njene saglasnosti, ali na tačno pobrojanim graničnim prelazima.⁶⁵ To je bio prvi slučaj da Savet nije zahtevao saglasnost od države na čiju teritoriju se HP šalje.⁶⁶

Nije isključena mogućnost da Savet bezbednosti i u slučaju nedostatka HP kod prirodnih katastrofa deluje na sličan način kao što je to činio u pojedinim oružanim sukobima. Savet bi i u toj situaciji mogao proglasiti ljudska stradanja usled nedostatka HP pretnjom međunarodnom miru i bezbednosti i odrediti mere za dostavljanje HP,⁶⁷ uključujući i upućivanje zahteva ugroženoj državi da dozvoli dopremanje inostrane pomoći ugroženom stanovništvu. Verovatno se to može očekivati samo u izuzetnim situacijama, kao što su nesreće velikih razmera, kada bi odbijanje strane pomoći rezultiralo humanitarnom katastrofom i masovnim bekstvom ugroženog stanovništva u susedne države.⁶⁸

ZAKLJUČAK

Ustanova strane HP stekla je pravo građanstva u međunarodnom pravu prvenstveno u vezi sa oružanim sukobima koji, pored ljudskih žrtava, dovode do razaranja materijalnih dobara i objekata neophodnih za život civilnog

---

⁶³ Emanuela-Chiara Gillard, "The law regulating cross-border relief operations", *International Review of the Red Cross*, Vol. 95, No. 890, p. 378.

⁶⁴ UN Doc. S/RES 2139, 2014, para. 6.

⁶⁵ UN Doc. S/RES/2165 (2014), para. 2.

⁶⁶ Dapo Akande, Emanuela-Chiara Gillard, *Oxford Guidance on the Law Relating to Humanitarian Relief Operations in Situations of Armed Conflict*, University of Oxford, Oxford, 2016, p. 19.

⁶⁷ U Rezoluciji o humanitarnoj pomoći Instituta za međunarodno pravo iz 2003. godine priznata je mogućnost da odbijanje *bona fide* humanitarne pomoći može dovesti do ugrožavanja međunarodnog mira i bezbednosti, što ovlašćuje Savet bezbednosti da preduzme neophodne mere predviđene glavom VII Povelje UN (Art. VIII-3). Institute of International Law, Resolution on Humanitarian Assistance, Bruges, 2003.

⁶⁸ Milena Costas Trascasas, *Access to the Territory of a Disaster Affected State*, op. cit., p. 242.

stanovništva.⁶⁹ Ugovorna i običajna pravila međunarodnog prava o stranoj HP u doba oružanih sukoba rezultat su kompromisa između nastojanja da ugroženo stanovništvo bude snabdeveno životnim potrebštinama i zaštite suvereniteta svih strana u sukobu, posebno države u koju se pomoć šalje. Otuda je u međunarodnom humanitarnom pravu propisano da se akcije strane humanitarne pomoći sporovode samo uz uslov dobijanja saglasnosti strana u sukobu, ali uz zabranu samovoljnog uskraćivanja pristanka.⁷⁰

Kad je, pak, reč o stranoj HP u doba mira, pravni okvir za njeno pružanje još uvek se nalazi u senci načela suverene jednakosti država i neintervencije na kojima se temelji današnji međunarodnopravni poredak. U slučaju mirnodopskih katastrofa smatra se da odgovornost za zbrinjavanje pogođenog stanovništva prvenstveno leži na državi na čijoj se teritoriji ono nalazi. Ukoliko je u stanju da samostalno zadovolji sve životne potrebe žrtava država nema obavezu da prihvati stranu HP, ali može to učiniti dobrovoljno iz ekonomskih, političkih ili nekih drugih razloga. Ostale države i međunarodne organizacije ne mogu dopremiti HP u takvu državu ukoliko se ona tome protivi.

Države, u principu, nisu spremne da iz razloga zaštite svoje suverenosti i unutrašnje nadležnosti preuzmu šire i čvršće obaveze u pogledu pružanja i prihvatanja strane HP ugroženom stanovništvu. Usled toga, do sada ne samo da nije usvojen jedan opšti međunarodni ugovor koji bi celovito regulisao prekograničnu HP u miru, već nema ni ugovornih odredbi koje bi na univerzalnom planu regulisale pojedina pitanja vezana za pružanje takve pomoći, kao što je to inače slučaj s međunarodnim humanitarnim akcijama u oružanim sukobima.

Prvi proboj zida suverenosti i isključive unutrašnje nadležnosti u ovoj oblasti učinjen je posredno i to putem ugovora o ljudskim pravima. Naime, odredbe od značaja za stranu HP u doba mira mogu se pronaći u pojedinim međunarodnim aktima o ljudskim pravima, kako opšteg tako i posebnog karaktera. Kad su u pitanju opšti ugovori ove vrste, treba naglasiti da oni ne sadrže pravo na HP kao samostalno ljudsko pravo dostupno svim osobama, već zaštita pojedinih prava zajemčenih tim ugovorima na indirektan način obuhvata i HP. To je, recimo, slučaj sa tradicionalnim ljudskim pravima, kao što su pravo na život, pravo na ishranu i pravo na vodu, kod kojih se može smatrati da upravo pravo na HP predstavlja jednu njihovu komponentu. Za razliku

---

⁶⁹ Zoran Radivojević, Nebojša Raičević, „Posebno zaštićeni civili u međunarodnom humanitarnom pravu”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br. 14, 2015, str. 101–121.

⁷⁰ Zoran Radivojević, Nebojša Raičević, „Pravni režim međunarodne humanitarne pomoći u oružanim sukobima”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 92, 2021, str. 133–149.

od opštih, neki posebni ugovori o ljudskim pravima izričito priznaju pravo na prijem HP deci koja su primorana da napuste svoje prebivalište.

Iako još uvek ne postoji univerzalni ugovor koji reguliše opšta pitanja vezana za pružanje strane HP u miru, to ipak ne znači da u međunarodnom pravu nema pravila relevantnih za ovu problematiku. Odredbe o stranoj HP nalaze se u nastajućem IDRL. U pitanju je jedna nova grana međunarodnog prava čiji je proces stvaranja već poodmakao, ali je danas preuranjeno govoriti o njoj kao samostalnoj celini. Cilj IDRL je da pravno uredi prekograničnu HP stanovništvu koje je ugroženo prirodnim katastrofama ili drugim nesrećama u doba mira, tj. osobama koje ne potpadaju pod domašaj međunarodnog humanitarnog prava. Ova grana prava ima za predmet regulisanje širokog kruga pitanja vezanih za HP u miru, počevši od iniciranja pomoći i davanja pristanka države, preko uslova za pružanje pomoći, transporta pomoći i njenog ulaska u ugroženu državu, pa sve do kontrole pomoći, ulaska i kretanja osoblja uključenog u njeno dopremanje, te organizacije i koordinacije takve pomoći.

Potrebno je na kraju naglasiti da pravila međunarodnog prava, koja čine okvir za pružanje strane HP, danas nisu sadržana u jednom ili nekoliko dokumenata. Ona su rasuta u velikom broju heterogenih međunarodnih instrumenata različite pravne snage. Isto tako, ponekad su nedorečena i svode se uglavnom na nekoliko opštih načela primenjivih u svim situacijama nezavisno od karaktera mirnodopske katastrofe. To su rukovodni principi koji se mogu izvesti kako iz međunarodnog prava ljudskih prava tako i samog IDRL. U pitanju su kako norme međunarodnog ugovornog i običajnog prava tako i veći broj pravno neobavezujućih pravila koja spadaju u domen mekog prava, kao što su različite rezolucije, smernice, kodeksi, nacrti i procedure. Zbog svega toga još uvek ne postoji sistematizovan, sređen i zaokružen međunarodnopravni okvir za pružanje strane HP u miru, već samo razbacana, heterogena i nekonzistentna kolekcija različitih dokumenata.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Akande, Dapo, Gillard, Emanuela-Chiara, *Oxford Guidance on the Law Relating to Humanitarian Relief Operations in Situations of Armed Conflict*, University of Oxford, Oxford, 2016.
- [2] Costas Trascasas, Milena, "Access to the Territory of Disaster-Affected State" in: Andrea de Guttry, Marco Gestri and Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, pp. 221–242.
- [3] De Guttry, Andrea, "Surveying the Law" in: Andrea de Guttry, Marco Gestri and Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, pp. 3–44.
- [4] Dinstein, Yoram, "The Right to Humanitarian Assistance", *Naval War College Review*, Vol. 53, No. 4, pp. 77–91.

- [5] Dungal, Joakim, "A Right to Humanitarian Assistance in Internal Armed Conflicts Respecting Sovereignty, Neutrality and Legitimacy: Practical Proposals to Practical Problems", *The Journal of Humanitarian Assistance*; <https://sites.tufts.edu/jha/archives/838>.
- [6] Ebersole, Jon M., "The Mohonk Criteria for Humanitarian Assistance in Complex Emergencies – Task Force on Ethical and Legal Issues in Humanitarian Assistance", *Human Rights Quarterly*, Vol. 17, No. 1, pp. 192–208.
- [7] Fisher, David, "Domestic regulation of international humanitarian relief in disasters and armed conflict: a comparative analysis", *International Review of the Red Cross*, Vol. 89, No. 866, pp. 345–372.
- [8] Fisher, David, "The Right to Humanitarian Assistance", *Studies in Transnational Legal Policy*, Vol. 41, 2010, pp. 47–128.
- [9] Gillard, Emanuela-Chiara, "The law regulating cross-border relief operations", *International Review of the Red Cross*, Vol. 95, No. 890, pp. 351–382.
- [10] Jakovljević, Bosko, "Right to Humanitarian Action and State Sovereignty" in: Stefania Baldini, Guido Ravasi (eds.), *Humanitarian Action and State Sovereignty*, International Institute of Humanitarian Law, Milano, 2003, pp. 95–101.
- [11] Jakovljević, Boško, "The right to humanitarian assistance – Legal aspects", *International Review of the Red Cross*, Vol. 27, No. 260, pp. 469–484.
- [12] Jakovljević, Boško, „Humanitarna pomoć“ u: Milan Šahović (ur.), *Međunarodno pravo i jugoslovenska kriza*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996, str. 340–383.
- [13] Jansen-Wilhelm, Stefanie, "Accepting Assistance in the Aftermath of Disasters", *Intersentia*, Cambridge, 2015, p. 246.
- [14] Leng Sun, Chan, "Humanitarian Assistance by International Organisations: A Question of Compulsory Access to Victims", *Singapore Journal of Legal Studies*, Vol. 33, No. 2, pp. 320–347.
- [15] Radivojević, Zoran, Raičević, Nebojša, „Posebno zaštićeni civili u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br. 14, 2015, str. 101–121.
- [16] Radivojević, Zoran, Raičević, Nebojša, „Pravni režim međunarodne humanitarne pomoći u oružanim sukobima“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 92, 2021, str. 133–149.
- [17] Thomsen, Matias, "The obligation not to arbitrarily refuse international disaster relief: A question of sovereignty", *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 16, No. 2, pp. 484–521.
- [18] Todres, Jonathan, "Mainstreaming Children's Rights in Post-Disaster Settings", *Emory International Law Review*, Vol. 25, No. 3, pp. 1233–1262.
- [19] Von Pilar, Ulrike, "Humanitarian Space Under Siege Some Remarks from an Aid Agency's Perspective", Backgroundpaper prepared for the Symposium „Europe and Humanitarian Aid – What Future? Learning from Crisis“, 22

and 23 April 1999 in Bad Neuenahr; <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.462.7013&rep=rep1&type=pdf>;

- [20] Warwick, Ben TC., "Socio-Economic Rights during Economic Crises: A Changes Approach to Non-Retrogression", *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 65, No. 1, pp. 249–266.
- [21] Zorzi Giustiniani, Flavia, "The Works of the International Law Commission on „Protection of Persons in the Event of Disasters“. A Critical Appraisal" in: Andrea de Guttry, Marco Gestri and Gabriella Venturini (eds.), *International Disaster Response Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2012, pp. 65–85.

Dokumenti

- [1] African Charter on the Rights and Welfare of the Child, 11 July 1990, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49.
- [2] Code of Conduct for the International Red Cross and Red Crescent Movement and Non-Governmental Organizations (NGOs) in Disaster Relief, September 1994, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/publication/p1067.htm>.
- [3] Convention and Statute Establishing the International Relief Union, 135 LNTS 247.
- [4] Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency, UNTS, 2006, Vol. 1457, No. 24643.
- [5] Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, UNTS, Vol. 1577, 1990, No. 27531.
- [6] Humanitarian Access in Situations of Armed Conflict: Handbook on the International Normative Framework, Swiss Federal Department of Foreign Affairs, Bern, 2014.
- [7] Hyogo Declaration, World Conference on Disaster Reduction, 18-22 January 2005, Kobe, Hyogo, Japan, <https://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergover/official-doc/L-docs/Hyogo-declaration-english.pdf>.
- [8] Institute of International Law, Resolution on Humanitarian Assistance, Bruges, 2003, https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/2003_bru_03_en.pdf.
- [9] International Court of Justice, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Merits), Judgment of 27 June 1986.
- [10] International Institute of Humanitarian Law, Guiding Principles on the Right to Humanitarian Assistance, *International Review of the Red Cross*, November-December 1993, No. 297, pp. 519–525.
- [11] International Law Commission, Draft articles on the protection of persons in the event of disasters, UN Doc. A/71/10, 2016.
- [12] International Law Commission, Recommendation of the Commission, UN Doc. A/71/10, 2016.

- [13] OCHA Guidelines on the Use of Foreign Military and Civil Defense Assets in Disaster Relief, <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/OSLO%20Guidelines%20Rev%201.1%20-%20Nov%2007.pdf>.
- [14] Tampere Convention on the Provision of Telecommunication Resources for Disaster Mitigation and Relief Operations, UNTS, 2006, Vol. 2296, No. 40906, p. 5; UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 3: The Nature of States Parties Obligations (Art. 2, para. 1 of the Covenant), 14 December 1990, (contained in UN Doc. E/1991/23).
- [15] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003.
- [16] UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11 of the Covenant), 12 May 1999.
- [17] UN Economic and Social Council, Guiding Principles on Internal Displacement, UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2, 11 February 1998.
- [18] UN General Assembly Resolution 43/131 (Humanitarian assistance to victims of natural disasters and similar emergency situations), 8 December 1988.
- [19] UN General Assembly Resolution 45/100, (Humanitarian assistance to victims of natural disasters and similar emergency situations), 14 December 1990.
- [20] UN General Assembly Resolution 46/182 (Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations), 19 December 1991.
- [21] UN General Assembly Resolution 75/124 (International cooperation on humanitarian assistance in the field of natural disasters, from relief to development), UN Doc. A/RES/75/124, 11 December 2020.
- [22] UN General Assembly Resolution 75/127 (Strengthening of the coordination of emergency humanitarian assistance of the United Nations), UN Doc. A/RES/75/127, 11 December 2020.
- [23] UN General Assembly, Measures to Expedite Emergency Relief, UN Doc. A/32/61, 12 May 1977.
- [24] UN Human Rights Committee, General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), 30 April 1982.
- [25] UN Security Council Resolution 770, 14 August 1992.
- [26] UN Security Council Resolution 794, 3 December 1992.

Nebojša Raičević
Zoran Radivojević

INTERNATIONAL LAW FRAMEWORK FOR FOREIGN HUMANITARIAN AID IN TIMES OF PEACE

Abstract

The establishment of foreign humanitarian aid in times of peace is primarily related to various natural disasters and other large-scale accidents when it is necessary to provide support to the vulnerable population of the affected country. In international law, there is no general international treaty which would comprehensively regulate the issue of cross-border humanitarian aid in times of peace. The current rules of international law that constitute the normative framework for the provision of foreign humanitarian aid are scattered in a large number of heterogeneous international instruments and sources of different legal force. They are often vague and come down to a few general principles applicable in all situations, irrespective of the nature of the peace-time disaster. These international rules include the norms of international treaty and customary law, as well as a large number of legally non-binding rules that fall into the domain of soft law. Thus, the international legal framework for the provision of foreign humanitarian aid in times of peace is still not properly systematized, organized and fully completed.

Key words:

foreign humanitarian aid, peace-time disasters, sovereignty, prohibition of intervention, international human rights, international disaster relief law, soft law.

Milan Varda*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Prava domorodaca na resurse: Zašto se (ne) mogu opravdati?

Apstrakt

Rad ispituje da li domorodačko stanovništvo treba da ima pravo da upravlja resursima na teritoriji koju nastanjuje. Rad pokazuje kako etatički argument prema kojem resursi treba da pripadnu državi nije moralno opravdan. Takođe pokazuje i kako je pravo na samoopredeljenje previše moralno arbitrarno kako bi opravdalo vlasništvo domorodaca nad resursima. Zbog toga rad tvrdi da je princip privrženosti najbolji način da se opravda vlasništvo domorodaca nad resursima. Rad pokazuje i pojedine probleme principa privrženosti i nudi „princip ograničene privrženosti” kao rešenje. Rad na osnovu toga tvrdi da se prava domorodaca na resurse mogu opravdati samo ukoliko je teritorija na kojoj se resursi nalaze neophodna za ostvarivanje životnih planova domorodaca i ukoliko to ostvarivanje ne zadire u osnovna ljudska prava ostalog stanovništva.

Ključne reči:

domorodačko stanovništvo, pravo na resurse, princip privrženosti, redistributivna pravda, liberalni egalitarizam

UVOD

U ovom radu ću razmatrati da li prirodni resursi treba da pripadaju domorodačkom stanovništvu na čijoj su teritoriji. Interesuje me zašto se takva raspodela (ne) može opravdati, kao i to koje su granice takvog opravdanja.

---

* milan.varda@fpn.bg.ac.rs

Navedeno pitanje je značajno jer su ti resursi od velikog značaja za ekonomiju budući da mogu biti i dobri sami po sebi, kao i sredstva za stvaranje novih dobara.¹ Zbog toga, znati kako prirodni resursi treba da budu distribuirani, kao i granice potencijalne redistribucije, može imati uticaja na distributivnu pravdu. U radu tvrdim da država ne treba da ima pravo da upravlja resursima koji se nalaze na teritoriji domorodačkih naroda, osim u izuzetnim okolnostima. Takođe tvrdim i da samoopredeljenje nije dovoljno dobro opravdanje za upravljanje prirodnim resursima ni kod autohtonog stanovništva, ni u slučaju države. Moja teza jeste da prirodni resursi treba da pripadaju domorodačkom stanovništvu teritorije, ali samo ukoliko su ti resursi povezani sa njihovim životnim planom, i ukoliko njihovo pravo nad raspolaganjem tim resursima ne zalazi u osnovna ljudska prava ostalog stanovništva. Tvrdim da u svim ostalim slučajevima koji ne zadovoljavaju ova dva uslova ne postoji opravdanje za odstupanje od egalitarne distribucije resursa. Ovakva teza, zbog primarnog fokusa na individualnu koncepciju dobra i životni plan, kao i zbog uzimanja u obzir egalitarne redistribucije kao sekundarnog kriterijuma, pripada liberalnoj egalitarnoj tradiciji političke teorije.²

Ovaj rad će imati pet delova. Prvi deo će ukratko predstaviti zbog čega je pravo domorodačkog stanovništva na resurse značajno. Drugi deo će pokazati kako argument samoopredeljenja ne može adekvatno odbraniti poziciju da resursi treba da pripadaju državi. Treći deo će pokazati kako argument samoopredeljenja ne može opravdati ni vlasništvo nad resursima od strane domorodačkih naroda. Četvrti deo će pokazati kako princip povezanosti nudi adekvatnije opravdanje za domorodačko stanovništvo da poseduje prava na resurse na teritoriji koju nastanjuje. Peti deo će, koristeći liberalni egalitarizam i intuicionizam, pokazati gde moraju biti postavljene granice prava na resurse.

DOMORODAČKO STANOVNIŠTVO I RESURSI NA NJIHOVOJ TERITORIJI

Prvo je neophodno objasniti šta je uopšte domorodačko stanovništvo. Domorocima se smatraju oni ljudi koji su rođeni na teritoriji na kojoj žive.³ U akademskim krugovima je prihvaćeno da je domorodačko stanovništvo ono stanovništvo koje živi na istoj teritoriji vekovima, još od pre nastanka

---

¹ Margaret Moore, "Natural Resources, Territorial Right and Global Distributive Justice", *Political Theory*, Vol. 40, No. 1, 2012, p. 86.

² Will Kymlica, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002, pp. 64–65.

³ Andre Beteille, "The Idea of Indigenous People", *Current Anthropology*, Vol. 39, No. 2, 1998, p. 188.

modernih nacionalnih država.⁴ Ovaj rad će se držati ovog akademskog razumevanja domorodačkog stanovništva. Domorodački narodi su povezani sa zemljom na kojoj žive još od davnina, ali je sa stvaranjem modernih država, kolonijalizmom, razvojem ekstraktivnih industrija, i drugim procesima koji nisu poštovali domorodačka prava, došlo do uzurpacije njihovog načina života.⁵ Kako bi se zaštitio njihov način života mnogi smatraju da se njihova prava nad prirodnim resursima koji pripadaju domorodačkoj teritoriji moraju zaštititi.⁶

Jako je važno imati u vidu zbog čega su resursi značajni. Kada govorim o resursima prvenstveno govorim o koristima koje posedovanje resursa donosi, a ne o koristima od samih resursa, budući da se retko koriste sirovi.⁷ Na primer, niko neće koristiti sirovu naftu nego će profitirati od njene upotrebe kroz čitav lanac nabavki. Dodatno, važno je imati u vidu da vlasništvo nad resursima ne vodi nužno do prosperiteta zajednica. To se jasno može videti iz mnogih primera. Brojne države koje su bogate resursima su upale u takozvanu kletvu resursa (engl. *resource curse*) gde je njihova ekonomija postala zavisna od ekstrakcije i gde zbog toga nema razvoja neekstraktivnih grana industrije i usluga.⁸ Sa druge strane, pojedine države su, poput Japana, izrazito razvijene uprkos manjku prirodnih resursa. Vlasništvo nad prirodnim resursima ne vodi automatski do prosperiteta, ali ono jeste od koristi za prosperitet. Upravo zbog prosperiteta, ono što je od interesovanja u ovom radu jesu koristi koje dolaze od tih resursa. Međutim, činjenica da postoje koristi od posedovanja i upotrebe prirodnih resursa vodi do pitanja pravedne raspodele. Pravednost raspodele je potrebno normativno ispitati.

Da li domorodačko stanovništvo treba da ima pravo da upravlja prirodnim resursima na svojoj teritoriji? Ovo je centralno pitanje na koje ovaj rad treba da iznese normativni odgovor. Takođe, rad će dati odgovor i na to zbog čega se ta prava mogu, odnosno ne mogu opravdati. U idealtipskoj formi, pravo domorodaca na resurse se može razumeti u formi sledećeg normativnog iskaza, „domorodačko stanovništvo treba da ima prava da upravlja prirodnim resursima na teritoriji na kojoj živi”. Ovo pravo se naizgled možda intuitivno i

---

⁴ Andre Beteille, “The Idea of Indigenous People”, *Current Anthropology*, Vol. 39, No. 2, 1998, p. 188.

⁵ *Ibidem*, pp. 188–189.

⁶ Dorothy L. Hodgson, “Introduction: Comparative Perspectives on the Indigenous Rights Movement in Africa and the Americas”, *American Anthropologist*, Vol. 104, No. 4, 2002.

⁷ Chris Armstrong, “Natural Resources: The Demands of Equality”, *Journal of Social Philosophy*, Vol. 44, No. 4, 2002, p. 331.

⁸ Giles Atkinson and Kirk Hamilton, “Savings, Growth and the Resource Curse Hypothesis”, *World Development*, Vol. 31, No. 11, 2002, pp. 1793–1807.

čini opravdanim, ali njeno opravdanje mora zavisiti ne samo od intuicije, već i od osnovnih principa koji to mogu zaštititi. Sada ću pokazati zašto smatram da domorodačko stanovništvo, a ne država, treba da bude nosilac prava nad prirodnim resursima.

NEADEKVATNOST DRŽAVE KAO NOSIOCA PRAVA

Kako bih pokazao zbog čega država ne može biti nosilac prava na resurse prvo moram predstaviti etastičku verziju argumenta (engl. *statist argument*), prema kojoj resursi treba da pripadaju državi na čijoj su teritoriji. Prema ovom argumentu, resurse treba da kontroliše država zbog dva razloga. Prvi je činjenica da država ima prinudni aparat koji jedino njoj omogućava da štiti i raspodeljuje resurse.⁹ Ipak, Margaret Mur (Margaret Moore) pokazuje da ovaj argument nije adekvatan budući da se mnogi resursi štite na globalnom nivou.¹⁰ Na primer, okean i atmosfera se moraju štititi globalno jer ne zavise od državnih granica.¹¹ Zbog toga Margaret Mur prikazuje i drugi argument, prema kojem pravo na kontrolu nad resursima dolazi od prava na samoopredeljenje naroda.¹² Margaret Mur smatra da je narod zajednica koja se opredelila da ima državu.¹³ Ovakva zajednica, koju naziva i samoopredeljujućom zajednicom, sporazumno odlučuje o formiranju svoje zajednice, kao i o tome kako će vladati svojom teritorijom.¹⁴ Prema ovom pristupu narod, kao samoopredeljujuća zajednica, sam odlučuje o tome kako će koristiti resurse, budući da se sam opredelio da ima državu.¹⁵ Iako Margaret Mur ne daje eksplicitno razlog zbog kojeg bi to bilo moralno značajno i opravdavajuće, razlog je implicitno prisutan. Može se reći da je kontrola nad resursima rezultat narodne volje, a da je upravo ta volja intristično moralno značajna. Prema tome, pravo države da upravlja prirodnim resursima potiče od prava na samoopredeljenje kojim je nastala, kao i faktičke kontrole nad resursima koju imaju. Međutim, argument samoopredeljenja, iako logički validan, ne može biti ispravan i ne može se odnositi na državu, što ću upravo pokazati.

---

⁹ Margaret Moore, "Natural Resources, Territorial Right and Global Distributive Justice", op. cit., p. 87.

¹⁰ *Ibidem*, p. 87.

¹¹ *Ibidem*, p. 87.

¹² *Ibidem*, p. 88.

¹³ *Ibidem*, pp. 85–86.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 85–98.

¹⁵ *Ibidem*, p. 88.

Tvrdim da samoopredeljenje ne može potvrditi argument da država treba da upravlja resursima, zbog toga što države nisu nastale niti funkcionišu u skladu sa ovako definisanim samoopredeljenjem, kao i zbog toga što neretko sprečavaju istinsko samoopredeljenje. Pre nego što objasnim ovo, treba napomenuti da i Murova ima skepticizam u vezi etatističke tvrdnje.¹⁶ Postoje bar tri razloga zbog kojih samoopredeljenje nije ispravan princip za opravdanje državnih prerogativa. Prvi razlog leži u tome što postojanje država i državnih granica skoro nikada nije rezultat samoopredeljenja, već zavisi od brojnih drugih faktora.¹⁷ Većina savremenih država je nastala nakon Drugog svetskog rata kroz proces dekolonizacije. Većina tih država ima iste granice koje su iscrtale kolonijalne imperije.¹⁸ Iako jesu imale samoopredeljenje kada su se borile za nezavisnost protiv kolonijalnih vlasti, njihov kapacitet za pravo samoopredeljenje je bio ograničen granicama koje su kolonijalne sile iscrtale, a te granice postoje i do današnjih dana.¹⁹ To znači da većina svetskih država zapravo i nisu samoopredeljujuće zajednice onako kako ih Margaret Mur definiše.

Drugi problem kod svođenja principa samoopredeljenja Margaret Mur na državu tiče se činjenice da države ne upravljaju resursima kao samoopredeljujuće zajednice. U mnogim državama narodi imaju ograničen, ili pak nikakav uticaj na vlast. Pojedine države, poput Severne Koreje, jesu diktature bez ikakvih mogućnosti za narod da utiče na vlast. U savremenom svetu postoji česta pojava takozvanih zarobljenih država, u kojima korupcija i lobiranje vode do ometanja rada državnih institucija.²⁰ U ovakvim državama se, zbog remetilačkog faktora partikularnih interesa, sprečava da država odlučuje kao samoopredeljujuća zajednica. Čak i Sjedinjene Američke Države, zapadna država koju gotovo svi smatraju demokratskom, ima izborni koledž koji nekada menja volju većine stanovništva. Ovo znači da u mnogim državama narod nema kontrolu nad vlašću, te nema ni kontrolu nad resursima kojima vlada upravlja. Prema tome, narod države najčešće ne upravlja nad upotrebom resursa kao samoopredeljujuća zajednica.

---

¹⁶ Margaret Moore, "Natural Resources, Territorial Right and Global Distributive Justice", op. cit., p. 89.

¹⁷ Nikola Beljinac, *Predmet i priroda patriotske privrženosti u pluralnim društvima*, doktorska teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2019, str. 196.

¹⁸ Tim Hyde, "Are Colonial Era Borders Drawn by Europeans holding Africa Back?", *American Economic Association*, July 31, 2016. Available from: <https://www.aeaweb.org/research/are-colonial-era-borders-holding-africa-back> (Accessed May 28, 2022).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ivan Vujačić i Jelica Petrović-Vujačić, „Ekonomski sistemi i novi politički kapitalizam”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 12, No. 19, 2018, p. 117.

Treći problem kod etatiškog argumenta jeste taj što države u pojedinim slučajevima čak i sprečavaju istinski samoopredeljujuće domorodačke zajednice da upravljaju resursima na svojoj teritoriji. Jedan od brojnih primera je Brazil, u kojem vlada dozvoljava ekstrakciju nafte koja direktno šteti domorodačkom stanovništvu na teritoriji Amazonije.²¹ U Amazoniji postoji niz domorodačkih zajednica koje izbegavaju bilo kakav kontakt sa spoljašnjim svetom, a ekstrakcija nafte odobrena od strane države im nameće prisustvo korporacija na teritoriji koju nastanjuju.²² U suštini, država nekada čak i sprečava zaista samoopredeljujuće u sprovođenju svog samoopredeljenja. Iz dosadašnjeg izlaganja se može videti da samoopredeljenje ne može da se koristi da opravda državnu kontrolu nad resursima budući da države same često nisu samoopredeljujuće zajednice, zbog toga što se njima ne upravlja u skladu sa samoopredeljenjem, a posebno zbog toga što nekad čak i sprečavaju istinske samoopredeljujuće zajednice da ostvare sopstveno samoopredeljenje. Iako je ovaj deo pokazao da samoopredeljenje ne kvalifikuje državu kao nosioca prava nad resursima sa domorodačkih teritorija, to ne znači da pravo na samoopredeljenje ne može da se iskoristi da opravda pravo na upravljanje prirodnim resursima. To bi upravo moglo biti opravdanje za domorodačke narode kao nosioce. To je nešto što treba ispitati.

NEADEKVATNOST SAMOOPREDELJENJA KAO OPRAVDANJA

Iako je teza rada da domorodački narodi pod posebnim uslovima treba da imaju kontrolu nad resursima, tvrdim da pravo na samoopredeljenje ne nudi adekvatno opravdanje za tu kontrolu. Samoopredeljenje nije adekvatan princip koji može biti opravdanje za neku grupu da ima koristi od resursa. Činjenica da se neko rodio na nekom mestu je puka sreća. Osoba nije imala uticaj na tu odluku i zbog toga ne treba da ima primat nad resursima te teritorije. To znači da je ova nejednakost osetljiva na okolnosti, a neosetljiva na izbore. Takva pravda je arbitrarna, a ne nepristrasna, i suprotna je u odnosu na osnovne ljudske intuicije.²³ Ne postoji moralno značajan razlog zbog kojeg bi neko ko je rođen u plodnoj državi bogatoj naftom trebalo da zasluži sve koristi tih resursa, a da ih neko ko je rođen u pustinji bez nafte ne zasluži. Nikakva aktivnost ovih ljudi nije uticala na redistribuciju, već je sve to puka

---

²¹ Matt Finer, Jenkins N. Clinton, Pimm L. Stuart, Brian Keane, and Carl Ross, "Oil and Gas Projects in the Western Amazon: Threats to Wilderness, Biodiversity, and Indigenous Peoples", *PLoS ONE*, Vol. 3, No. 8, 2008: e2932.

²² *Ibidem*, p. 1

²³ John Rawls, *A Theory of Justice*, Belknap Press, Cambridge, 1999, p. 14.

sreća.²⁴ Sposobnost ljudi da sprovode svoju koncepciju dobra i da vode dostojanstven život ne treba da zavisi od tako arbitrarnog principa. Pravednije je da se nejednakosti između grupa bogatih resursima i grupa bez resursa regulišu na osnovu principa jednakosti.²⁵ Postoje i veći potencijalni problemi kod principa samoopredeljenja.

Problem arbitrarne nejednakosti takođe može dovesti i do ekstremnih ishoda. Sada ću izvesti jedan misaoni eksperiment. Neka u eksperimentu budu samo dva plemena koja postoje u predmodernom svetu. Zamisliću da oba plemena sprovode ista unutarplemenska pravila, kao i da sprovode iste aktivnosti na osnovu samoopredeljenja. Međutim, jedno pleme živi na jako plodnoj zemlji, a drugo na potpuno neplodnoj. Članovi prvog plemena bi prosperirali. Članovi drugog bi, sa druge strane, sigurno gladovali, a pleme bi u nekom trenutku verovatno i nestalo. Ta razlika u ishodima ne bi bila rezultat nikakvih odluka, jer bi iste odluke trebalo da vode do istih posledica. Upravo suprotno, razlika u ishodima bi bila rezultat postojanja resursa, odnosno okolnosti. Prema tome, ovakvi ishodi su totalno moralno arbitrarni. Ovakav ishod je moralno pogrešan i iz perspektive normativnog individualizma i iz perspektive normativnog kolektivizma.²⁶ Prema prvom, zbog toga što bi došlo do izgladnjivanja pojedinaca, a prema drugom zbog toga što bi dovelo do nestanka zajednice. U oba slučaja rezultat bi bio takav zbog okolnosti, a ne zbog izbora. Slične stvari se mogu dešavati i u stvarnom svetu. Iako današnje situacije nisu toliko dramatične, ishodi jesu nepravedni, što znači da samoopredeljenje nije dovoljno dobar princip na osnovu kojeg se može opravdati domorodačka kontrola resursa. Da li ovo znači da kontrola nad resursima ne treba da pripada domorocima na čijoj su teritoriji? Da li je jednostavno potrebno uzimati te resurse i vršiti preraspodelu u skladu sa načelom liberalno egalitarne redistribucije? Odgovor na ova pitanja treba tražiti u drugim principima.

PRINCIP PRIVRŽENOSTI KAO OPRAVDANJE

Princip privrženosti (engl. *attachment principle*) nudi mnogo bolje opravdanje zbog kojeg bi trebalo dati domorodačkom stanovništvu pravo da upravlja resursima na teritoriji koju nastanjuju. Ovaj princip je mnogo uži od principa samoopredeljenja. Kris Armstrong (Chris Armstrong) pokazuje, kako

---

²⁴ Chris Armstrong, "Natural Resources: The Demands of Equality", op. cit., pp. 331–347.

²⁵ *Ibidem*, p. 334.

²⁶ Normativni individualizam je pozicija prema kojoj boljitak pojedinaca treba da bude u fokusu pravde. Normativni kolektivizam je pozicija prema kojoj boljitak zajednica treba da bude fokus pravde.

prema principu privrženosti, domorodački narodi treba da dobiju vlasništvo nad resursima samo ukoliko bi ekstrakcija tih resursa negativno uticala na njihove životne planove.²⁷ To znači da samo oni ljudi kojima su pojedini prostori neophodni za sprovođenje životnih planova, odnosno čiji su životni planovi za tu teritoriju privrženi, treba da imaju vlasništvo nad resursima na toj teritoriji.²⁸ Ovakvi ljudi planiraju da sprovedu čitave svoje živote kroz povezanost sa tom teritorijom.²⁹ Ostali ljudi ne treba da imaju pravo da vrše ekstrakciju resursa, čak i ako ih domorodačko stanovništvo ne koristi, jer bi to bilo protivno privrženosti domorodaca.³⁰ Na primer, plemena koja žive u kišnim šumama smatraju drveće kao ključni element svojih životnih planova budući da se planiranje njihovog čitavog života formira oko tih šuma. Aktivnosti poput lova, sakupljanja i stanovanja u malim šumskim naseljima mogu biti deo njihovog životnog plana. Prema tome, oduzimanje drveća od tih plemena dovelo bi do kraha životnih planova članova plemena jer ne bi mogli da žive život u skladu sa svojim planovima. Pojedincima iz naftnih kompanija koji profitiraju od ekstrakcije nafte ispod šume ona nije neophodna za njihov životni plan, dok plemenima jeste. Ovaj princip je uklopiv u postojeće normativne teorije.

Princip privrženosti je u potpunosti kompatibilan sa liberalnim egalitarizmom jer je potpuno u skladu sa egalitarnom redistribucijom, sa izuzetkom pojedinačnih slučajeva privrženosti.³¹ Princip predlaže egalitarnu redistribuciju u svim slučajevima u kojima ne postoji jasna privrženost. Ne samo to. Čak i u slučajevima kada su resursi neophodni za životni plan, privrženost je kompatibilna sa egalitarizmom.³² Zapravo je koncept životnog plana gotovo identičan koncepciji dobra Džona Rolsa (John Rawls), što znači da ovaj princip može biti integralni deo nekih liberalno-egalitarnih teorija.³³ Prema tome, princip privrženosti traži da ljudi imaju egalitarnu distribuciju koristi od prirodnih resursa, izuzev u slučajevima kada koristi iz tih resursa ometaju

---

²⁷ Chris Armstrong, "Justice, Attachment and Natural Resources", *Journal of Political Philosophy*, Vol. 22, No. 1, 2013, pp. 53–57.

²⁸ Chris Armstrong, "Against 'Permanent Sovereignty' over Natural Resources", *Politics, Philosophy and Economics*, Vol. 14, No. 2, 2015, p. 137.

²⁹ Chris Armstrong, "Justice, Attachment and Natural Resources", op. cit., pp. 49–50.

³⁰ *Ibidem*, pp. 53–57.

³¹ *Ibidem*, p. 48.

³² *Ibidem*.

³³ Leif Wenar, "John Rawls", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), 2017. Available from: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls/> (Accessed May 22, 2022).

koncepciju dobra koje pojedinci ili grupe imaju. Princip privrženosti mi se čini kao mnogo bolje opravdanje za vlasništvo nad resursima od samoopredeljenja budući da ne vodi do toliko arbitrarnih ishoda, već dovodi do nejednakosti koja je mnogo više neosetljiva na okolnosti, a osjetljiva na izbore. Ipak, i ovaj princip ima manjkavosti.

PROBLEM PRINCIPA PRIVRŽENOSTI

Princip privrženosti, slično kao i princip samoopredeljenja, može dovesti do izrazito nepravednih ishoda. Problem je u tome što se daje primat životnim planovima, budući da se egalitarna redistribucija odvija tek nakon uzimanja životnih planova u obzir. Ovo jeste generalno u skladu sa liberalno-egalitarnim teorijama, budući da sposobnost za sprovođenje koncepcije dobra ima primat u odnosu na egalitarnu raspodelu.³⁴ Činjenica da zaštita životnih planova utiče na egalitarnu distribuciju može biti moralno opravdana, ali Kris Armstrong ne odgovara na pitanje do koje tačke taj primat može da ide. To je potencijalno veoma značajan problem. Ponovo ću iskoristiti misaoni eksperiment da pokažem problem. Neka u ovom eksperimentu postoji ostrvo sa okvirno milion stanovnika koje vodi pretežno urbani način života. Neka na tom ostrvu u velikoj šumi, koja je bogata drvećem i ugljem koji se nalazi ispod te zemlje, živi pleme koje ima oko stotinu stanovnika. Neekstraktovanje resursa zarad ovog plemena može se činiti pravednim. Međutim, šta ukoliko se pleme prvenstveno bavi lovom i sakupljanjem zarad preživljavanja? Ono bi moralo biti relativno nomadsko, jer bi se kretalo kroz celu šumu u potrazi za hranom. To bi bio njihov životni plan. Ovo bi značilo da cela ta teritorija i prisutno drveće (koje je neophodno za lov i sakupljanje) pripada njima, i da ni drveće ni uglj ne bi smeli da budu ekstraktovani od strane ostalog stanovništva. Ni ovo možda nije nužno nepravedno. Ali, eksperiment sada pretpostavlja dolazak hladne zime. Pleme bi jednostavno koristilo to drveće da se zagreje. Milion ljudi, sa druge strane, ne bi moglo da koristi ni drva ni uglj da se zagreje i to bi dovelo do brojnih žrtava. Ovo je izuzetno nepravedan ishod. Mnogi ljudi bi jednostavno preminuli zbog zaštite životnih planova jedne male grupe. Opšteprihvaćena bazična intuicija da ljudi imaju pravo na život ovo ne može opravdati. Činjenica da je redistribucija osjetljiva na životne planove nikako ne može opravdati gubitak prava na život. Ovo pokazuje da princip privrženosti, sam po sebi, takođe nije nužno pravedan. Međutim, ovo je rešivo ako se princip ograniči.

---

³⁴ Leif Wenar, "John Rawls", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), 2017. Available from: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls/> (Accessed May 22, 2022).

OGRANIČENA PRIVRŽENOST KAO OPRAVDANJE

Očigledno je da je principu privrženosti potrebno ograničenje kako bi pristup bio opravdavajući. Iako je prioritizacija životnih planova manje grupe nad egalitarnom redistribucijom pravedna, prioritizacija životnih planova nad postojanjem drugih ljudi nikako ne može biti. Ovaj problem se može rešiti postavljanjem barijere principu privrženosti. Takva barijera bi morala da spreči kršenje osnovnih intuicija poput prava na život. Barijera koju zbog toga predlažem jesu osnovna ljudska prava. Ova barijera je jako široka, tako da je istovremeno i nejasna. Ipak, jasno je da neka prava, poput prava na život, treba da imaju primat nad principom privrženosti. Mnogi dokumenti Ujedinjenih nacija, poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, upravo štite ovakva osnovna ljudska prava.³⁵ Stavljanje osnovnih prava ispred principa privrženosti sprečava ekstremne nepravde kakve je pokazao prethodno izveden misaoni eksperiment. Ovo ograničenje možda deluje kao previše tanko opravdanje. Ipak, činjenica da sprečava oduzimanje prava na život ne znači da privrženost ne može ometati životne planove drugih, nedomorodačkih, stanovnika. Tvrdim da ovako formulisano ograničenje može da štiti i njihove težnje prema životnim planovima.

Ograničenje u vidu osnovnih ljudskih prava ne samo da sprečava najnepravednije okolnosti do kojih princip privrženosti može dovesti, nego sprečava i potencijalno sprečavanje ispunjavanja životnih planova drugih ljudi. Zaštitom prava, poput prava na obrazovanje, prava na zaposlenje, i prava na socijalnu sigurnost, osigurava se pravo nedomorodačkim pojedincima da sprovedu svoje životne planove koji su nevezani za domorodačku teritoriju. Otvaranje mogućnosti ljudima da teže svojoj koncepciji dobra, odnosno životnom planu, upravo i zavisi od ovakvih prava.³⁶ Koristeći ovakvu vrstu ograničenja, distorzija koju pravi princip privrženosti u odnosu na jednaku preraspodelu ne može značajno štetiti drugima, niti ih sprečiti da oni sami sprovedu u delo svoje životne planove. Ograničenje u vidu osnovnih ljudskih prava je još uvek široko i nedovoljno precizno ograničenje, ali, bez obzira na to, ovo ograničenje čini princip privrženosti vrlo upotrebljivim opravdanjem. Prema tome, princip ograničene privrženosti je valjan argument kojim se može pravdati pravo na resurse domorodačkih naroda budući da ne zadire u osnovna prava drugih ljudi, sprečavajući i velike nepravde i potencijalni negativni uticaj na životne planove nedomorodaca.

---

³⁵ "Universal Declaration on Human Rights", *United Nations*, No. 217, Paris, 1948.

³⁶ Adam Swift, *Political Philosophy: A Beginner's Guide for Students and Politicians*, Cambridge: Polity Press, 2014, p. 104.

Na osnovu prethodno rečenog, može se reći da domorodačko stanovništvo treba da ima pravo nad prirodnim resursima u svojoj teritoriji zbog principa privrženosti, ali da to pravo mora biti ograničeno osnovnim ljudskim pravima ostalog stanovništva. Treba imati u vidu da su ovo teško ostvarivi uslovi. Kako bi se uopšte ostvario princip privrženosti potrebno je da data teritorija bude snažno povezana sa životnim planovima domorodaca, što nije uvek slučaj. Takođe, potrebno je da prava na teritoriju ne zadiru u osnovna ljudska prava drugih ljudi, što dodatno sužava domen primene ovog principa. Iako domorodačko stanovništvo treba da ima pravo nad resursima u teritoriji koju nastanjuje, to pravo može biti pravedno samo ukoliko se zadovolje izneti kriterijumi. Ukoliko se oni ne zadovolje ni samoopredeljenje ni privrženost ne mogu dati dovoljno snažno opravdanje da se spreči egalitarna distribucija koristi od resursa.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad je pokazao da domorodačko stanovništvo treba da ima pravo na prirodne resurse na teritoriji koju nastanjuje. Rad je pokazao kako princip samoopredeljenja ne može opravdati vlasništvo nad resursima ni u slučaju države ni u slučaju domorodaca. Međutim, rad je pokazao kako ograničeni princip privrženosti može opravdati pravo domorodaca na resurse. Prema tome, domorodačko stanovništvo treba da ima vlasništvo nad resursima samo u slučajevima kada je teritorija koju nastanjuju povezana sa njihovim životnim planom, i to samo ukoliko takva preraspodela ne utiče na osnovna ljudska prava ostalog stanovništva. U svim ostalim slučajevima egalitarna preraspodela resursa je pravednija opcija. Iz ovoga se jasno vidi da domorodačka prava na resurse treba da postoje, kao i da budu bazirana na principu organičene privrženosti, uz ograničenja principa privrženosti kroz osnovna ljudska prava.

Akademске rasprave o pravima domorodaca na resurse su još uvek u pojoju tako da ima puno prostora za istraživanja i iz domena političke teorije i iz domena pravnih nauka. Na osnovu ovog rada može se videti da postoje stvari koje je potrebno dalje ispitati. Postoji puno prostora za normativni rad iz domena političke teorije. Potrebno je preciznije odrediti granicu prava na resurse, što je kroz ovaj rad određeno samo u najširoj mogućoj formi u vidu osnovnih ljudskih prava. Ovaj rad jeste početni korak za ograničenje privrženosti, ali je i dalje nedovoljno precizan. Uži ili precizniji kriterijum bi bio mnogo korisniji. Takođe, postoji i puno prostora za pravnu analizu u ovom domenu. Pravo domorodaca na resurse je samo u nekoj meri zaštićeno kroz međunarodno-pravne dokumente. Za sada, najznačajniji dokumenti koji se bave zaštitom prava domorodaca na resurse su konvencije Međunarodne organiza-

cije rada 107³⁷ iz 1957. i 169³⁸ iz 1989, kao i Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima domorodačkih naroda iz 2007.³⁹ Potrebno je istražiti u kojoj se meri postojeći pravni dokumenti slažu sa opravdavajućim principima izvedenim u ovom radu. Odnosno, potrebno je temeljnije ispitivanje pravednosti konvencija o domorodačkim narodima kroz prizmu principa privrženosti.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] "Universal Declaration on Human Rights", *United Nations*, No. 217, Paris, 1948.
- [2] "Indigenous and Tribal Peoples Convention", *International Labour Organization*, No. 169, 1989.
- [3] "Indigenous and Tribal Populations Convention", *International Labour Organization*, No. 107, 1957.
- [4] "United Nations Declaration on Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*, No. 61/295, New York, 2007.
- [5] Armstrong, Chris, "Against 'Permanent Sovereignty' over Natural Resources", *Politics, Philosophy and Economics*, Vol. 14, No. 2, 2015, pp. 129–151, .
- [6] Armstrong, Chris, "Natural Resources: The Demands of Equality", *Journal of Social Philosophy*, Vol. 44, No. 4, 2013, pp. 331–347.
- [7] Armstrong, Chris, "Justice, Attachment and Natural Resources", *Jornal of Political Philosophy*, Vol. 22, No. 1, 2013, pp. 48–65.
- [8] Atkinson, Giles and Kirk Hamilton, "Savings, Growth and the Resource Curse Hypothesis", *World Development*, Vol. 31, No. 11, 2003, pp. 1793–1807.
- [9] Beljinac, Nikola, *Predmet i priroda patriotske privrženosti u pluralnim društvima*, doktorska teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2019.
- [10] Beteille, Andre, "The Idea of Indigenous People", *Current Anthropology*, Vol. 39, No. 2, 1998, pp. 187–192.
- [11] Finer, Matt, Jenkins N. Clinton, Pimm L. Stuart, Brian Keane, and Carl Ross, "Oil and Gas Projects in the Western Amazon: Threats to Wilderness, Biodiversity, and Indigenous Peoples", *PLoS ONE*, Vol. 3, No. 8, 2008: e2932.

---

³⁷ "Indigenous and Tribal Populations Convention", *International Labour Organization*, No. 107, 1957.

³⁸ "Indigenous and Tribal Peoples Convention", *International Labour Organization*, No. 169, 1989.

³⁹ "United Nations Declaration on Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*, No. 61/295, New York, 2007.

- [12] Hodgson, Dorothy L, "Introduction: Comparative Perspectives on the Indigenous Rights Movement in Africa and the Americas", *American Anthropologist*, Vol. 104, No. 4, 2002, pp. 1037–1049.
- [13] Hyde, Tim, "Are Colonial Era Borders Drawn by Europeans holding Africa Back?", *American Economic Association*, July 31, 2016. Available from: <https://www.aeaweb.org/research/are-colonial-era-borders-holding-africa-back> (Accessed May 28, 2022).
- [14] Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- [15] Moore, Margaret, "Natural Resources, Territorial Right and Global Distributive Justice", *Political Theory*, Vol. 40, No. 1, 2012, pp. 84–107.
- [16] Rawls, John, *A Theory of Justice*, Belknap Press, Cambridge, 1999.
- [17] Swift, Adam, *Political Philosophy: A Beginner's Guide for Students and Politicians*, Cambridge: Polity Press, 2014.
- [18] United Nations, "United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", 2022. Available from: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html> (Accessed May 28, 2022).
- [19] Vujačić, Ivan i Jelica Petrović-Vujačić, „Ekonomski sistemi i novi politički kapitalizam”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 12, No. 19, 2018, pp. 107–121.
- [20] Wenar, Leif, "John Rawls", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), 2017. Available from: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls/> (Accessed May 22, 2022).

Milan Varda

INDIGENOUS PEOPLES' RIGHTS TO RESOURCES: WHY THEY CAN(NOT) BE JUSTIFIED?

Abstract

This Article is exploring whether indigenous peoples should have the right to control the resources belonging to the territories that they populate. The article explains why statist argument, according to which resources should belong to the state, is not justifiable. The article also presents why self-determination is not a proper principle for justifying indigenous peoples' rights to resources either. Therefore, the article claims that the attachment principle is the way to justify these rights. The article explores certain issues with this principle and proposes the "limited attachment principle" as a solution. Therefore, the article's claim is that rights to resources of indigenous peoples can be justified only if the territory on which resources are based is essential

for pursuit of people's life-plans, and if that pursuit does not impede basic human rights of others.

Key words:

indigenous peoples, right to resources, attachment principle, redistributive justice, liberal egalitarianism.

Горан Сандић*

Универзитет у Београду — Факултет политичких наука

Улога ислама у изградњи држава Централне Азије: пример Узбекистана

Апстракт

Регион Централне Азије је био номадски регион који карактерише долазак раног ислама, једног од најдинамичнијих друштвених и политичких покретача. Централна Азија је кроз векове задржала сопствену динамику и карактеристике које опстају. Кроз различита освајања, а пре свега руско царско освајање и настанак Совјетског Савеза, мењале су се спољне и унутрашње границе, политички живот, па чак и језици ових друштава. Једино је ислам у одређеној мери опстајао. Стога је предмет овог рада истраживање улоге ислама у изградњи друштава и држава Централне Азије, а нарочито након стицања независности распадом Совјетског Савеза крајем двадесетог века и такозваног оживљавања ислама у региону непосредно након независности. Власти независног Узбекистана су од стицања независности имале двострук однос према исламу. Са једне стране, државна инкорпорација религије користила је ислам као оквир за политичку акцију и легитимизацију власти режима. Са друге стране, управо се та власт, настала и расла у секуларизму СССР, бринула због могућег превеликог утицаја (неконтролисаног) ислама, водила строгу евиденцију верских група и борила се против исламистичких организација.

Кључне речи:

Централна Азија, ислам, Узбекистан, независност, изградња државе

---

* goran.sandic@fpn.bg.ac.rs

УВОД

У науци у Србији се Централној Азији као региону посвећује релативно мало пажње. Пажња светске јавности усмерена према овом региону расте онда када се говори о резервама нафте и природног гаса, као и када је овај регион потребно искористити због стратешке позиције у вези са Авганистаном или Ираном. Стога је Централној Азији потребно прићи као региону који има сопствену динамику и карактеристике које опстају кроз време. Рад се концентрише на један аспект друштвеног (и политичког) живота који је имао утицај у региону – ислам – и анализира га како на нивоу целог региона, тако и кроз студију случаја на примеру Узбекистана – најмногољудније државе у Централној Азији. У складу са тим, рад поставља истраживачко питање као: *Каква је улога ислама у политикама идентитета и изградњи држава Централне Азије на примеру Узбекистана?*

Појам региона Централне Азије је кроз историју имао различит обим, али и географску ширину и дужину. За разлику од многих других региона, Централна Азија није омеђена јединственим планинским венцима или водама, нити се простира од мора до океана. Један од првих географа који даје одреднице Централне Азије био је Александар фон Хумболт (нем. Alexander von Humboldt),¹ а у руској традицији је упечатљива употреба два термина: Средња Азија (Средняя Азия) и Централна Азија (Центральная Азия).² Под утицајем совјетске дефиниције,³ Агенција Уједињених нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО) 1978. године дефинише Централну Азију као „територије које тренутно леже унутар граница Авганистана, западног дела Кине, северне Индије, североисточног Ирана, Монголије, Пакистана и централноазијских република СССР”.⁴

---

¹ Хумболт је под Централном Азијом подразумевао сваку земљу између 5° северно и 5° јужно од географске ширине 44,5°. N. Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO Publishing, Paris, 1992, p. 477.

² Средња Азија је термин који је коришћен и за време Савеза Совјетских Социјалистичких Република и подразумевао је четири тадашње совјетске републике: Узбекистан, Киргистан, Туркменистан и Таџикистан – изостављајући Казахстан. Savante E. Cornell, S. Frederick Starr, *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring?*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Program, 2018, p. 12.

³ Централна Азија је обухватала и оне територије које су биле ван совјетске контроле – Авганистан и Источни Туркестан (Ујгуристан). *Ibidem*, p. 13.

⁴ A. H. Dani, *History of Civilizations of Central Asia*, New Delhi: Motilal Banarsidass, 1996, p. 480.

Међутим, Статистички одсек Уједињених нација је, у Стандардним кодовима земаља или подручја за статистичку употребу (М49), појам Централне Азије одредио као регион који обухвата Републику Узбекистан, Републику Казахстан, Киргијску Републику, Републику Таџикистан и Републику Туркменистан.⁵ Будући да је данас општеприхваћено да се појам Централне Азије односи управо на ове државе, као и да су ту дефиницију прихватиле и односне државе на самиту у Ашхабаду 1993. године,⁶ у овом раду ћемо користити управо то одређење.

Данашње државе Централне Азије су постале независне након распада Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР). Период непосредно након проглашавања независности теоретичари изградње држава окарактерисали су као период у којем су били присутни „знакови почетног неуспеха [изградње држава]”.⁷ Новонастале државе су се суочавале са „неочекиваним изазовом успостављања националних влада и развијања дипломатских односа са спољашњим светом”.⁸ Под изградњом државе подразумевамо феномен политичких и историјских процеса стварања, институционализације и одржавања политичке власти над територијом и народом.⁹ Основна хипотеза је да је ислам имао различит утицај на политике идентитета и политички живот друштва Централне Азије, што се због ограниченог опсега рада испитује на примеру Узбекистана и Казахстана.

---

⁵ United Nations Statistical Division, *Methodology – Standard country or area codes for statistical use (M49)*. Available from: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/> (Accessed June 6, 2022).

⁶ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, p. 12.

⁷ Aidan Hehir, Neil Robinson, *State-Building Theory and Practice*, Routledge, London, 2007, p. 9.

⁸ David G. Lewis, “Post-Soviet Central Asia” in: David W. Montgomery (ed.), *Central Asia: Contexts for Understanding*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA, 2022, p. 137.

⁹ Организација за економску сарадњу и развој (OECD) је у свом документу дефинисала изградњу држава као *сврхисходне акције за развој капацитета, институција и легитимитета државе у односу на ефикасан политички процес за преговарање о међусобним захтевима између државе и друштвених група* у: “Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations”, OECD, *Off-print of the Journal on Development*, Volume 9, No. 3, 2008, p. 13.

Однос државе и религије

Религија је важан део друштва и готово је незаобилазан део политичких односа у држави. Уопштено говорећи, постоје три основна односа између државе и религије:

- 1) религија контролише државу – теократија;
- 2) држава контролише религију; и
- 3) постоји развојеност између државе и религије.¹⁰

У региону Централне Азије је седам деценија владао комунистички однос према религији, који је подразумевао не само одвојеност државе и религије (трећи тип односа), већ и обесхрабтивање религије и промовисање секуларизма. У раду ће бити приказан комплексан однос државе и религије на примеру Узбекистана. Са једне стране, долазило је и долази до потискивања ислама из јавне сфере нарочито када се ради о исламистичким групама, а, са друге, државна инкорпорација религије користила је ислам као оквир за политичку акцију.¹¹ На овај начин долазимо до закључка да је владајући режим у Узбекистану створио место за улогу ислама у јавном животу како би легитимизовао своје напоре за владањем државом.

У првом делу рада приказане су историјске карактеристике и динамика региона у периоду пре стварања независних држава. То подразумева период руске царске колонизације и период за време СССР, а испитује се наслеђе руског и совјетског утицаја на улогу ислама у политикама идентитета и стварању држава. Други део рада састоји се од кратког увода о општим запажањима о последицама руске и совјетске власти у региону на ислам, да би уследио централни део рада у којем се испитује каква је улога ислама у изградњи државе у Узбекистану, где се испитују претходно изнети општи закључци за регион Централне Азије. Рад се завршава закључком.

ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА ПРЕ НЕЗАВИСНОСТИ

Историју Централне Азије условила је њена географија. Велика удаљеност од мора онемогућила је стварање великих трговачких градова, а

---

¹⁰ Randall, Albert B., Dewey A. Browder, "State-Building and the Double-Edged Sword of Religion" in: Greg Kaufmann (ed.), *Stability operations and state-building: continuities and contingencies*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2008, pp. 41–42.

¹¹ Colin J. Beck, "State Building as a Source of Islamic Political Organization", *Sociological Forum*, Vol. 24, No. 2, 2009, pp. 337–356.

сув ваздух је знатно отежао бављење пољопривредом, те су регион насељавали углавном номади. Иако су овај регион људи насељавали још од плеистоцена,¹² за разумевање данашње Централне Азије битно је поменути да су од десетог века нове ере регион почели да насељавају туркијски и монголски номади који су имали „значајан трансформативни утицај на економску, друштвену и политичку организацију народа широм Централне Азије”.¹³

Први додир са исламом народи Централне Азије имају још за време савременика пророка Мухамеда када су Арапи у седмом веку задобили контролу над Ферганском долином. Иако је већ крајем седмог века регион био део арапског калифата, исламизација региона је имала нешто другачију путању у односу на друге делове калифата.¹⁴ Разлог те специфичности лежи у дугој персијској историји која опстаје до данас.¹⁵

Власт Арапа над регионом је временом опадала како су се у деветом и десетом веку досељавала туркијска номадска племена, а међу њима најзначајнији Караханиди (енгл. *Qarakhanids*). Караханиди су прихватили ислам и наставили да користе арапски за религијске сврхе.¹⁶ Доласком Караханида отпочео је политички и лингвистички процес „туркизације” Централне Азије.¹⁷ То је подразумевало померање „од арапско-персијске политичке и идентитетске културе усредсређене на град, ка фузији туркијско-персијских и номадско-урбаних и религиозних култура усредсређених на степе”.¹⁸ Спој ових околности довео је у дванаестом веку до карактеристичне централноазијске исламске традиције *флексибилности*, која омогућава комбиновање ислама, суфи мистицизма, аскетизма и шаманизма.¹⁹

---

¹² Britannica, “Central Asia”. Encyclopedia Britannica, Dec. 28, 2018. Available from: <https://www.britannica.com/place/Central-Asia> (Accessed June 8, 2022).

¹³ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 18.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 83.

¹⁷ *Ibidem*, p. 91.

¹⁸ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

Руско освајање Централне Азије

Русија је вековима имала додире са Централном Азијом, али постаје заинтересована за њену територију и људе око деветнаестог века. Брзина и обим руског територијалног ширења на овај регион „привукли су дивљење и стрепњу руских ривала”.²⁰ Но, руско освајање Централне Азије је вероватно пре свега било „потврда статуса Русије као велике силе у деветнаестом веку”.²¹

Оно што је разликовало руско освајање Централне Азије од, на пример, освајања Сибира била је чињеница да је Централна Азија представљала огромну и готово потпуно муслиманску територију коју, испоставиће се, није могуће асимиловати.²² Стога су руски државници ову територију сматрали пре за *колонију* (попут европских колонија у Африци).²³ Регион је административно организован у нову провинцију Туркестан. Русија се није трудила да залази дубоко у друштвену измену освојеног подручја, а за себе је задржала политике које се односе на безбедност и војску – остављајући изван тога домен религије.²⁴

Савез Совјетских Социјалистичких Република

Два највећа изазова за бољшевику била су успостављање контроле над номадским племенима која нису познавала политичке границе, панисламски и пантуркијски идентитет.²⁵ Прекрајање граница, административно спајање и одвајање територија које нису познавале такве границе, сведочи да је „у совјетском периоду руски колонијализам замењен несвакидашњим експериментом стварања нација, у којем је Централна Азија поново представљала највећи изазов због перцепције да је ‘назадна’ и удаљена од европских цивилизацијских норми”.²⁶ Национална разграничења била су кључна за совјетски концепт национализма који је подразумевао да свака нација има своју територију. Национална

---

²⁰ Alexander Morrison, *The Russian Conquest of Central Asia: A Study In Imperial Expansion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 4.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., pp. 42, 44.

²⁵ *Ibidem*, p. 57.

²⁶ Alexander Morrison, *The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion*, op. cit., p. 4.

„разграничења” су захтевала и стварање различитих књижевних језика, а границе и обим тих језика одређивала је партија.²⁷ За Стаљина је територија била полазна тачка националног питања.²⁸

Временом је у Централној Азији покренута *хуџум* кампања – кампања скидања вела са жена будући да је вео перципиран као још један од остатака средњовековне религијске заосталости.²⁹ Крајем 1925. године совјетске власти су донеле и закон којим су конфисковали вакуфе у Средњој Азији како би се умањила економска независност муслиманских вођа. Школе ислама су затваране, а исламско свештенство подређивано религијским административним структурама које је сам Совјетски Савез правио уз подршку кооперативних имама.

Са Стаљиновом благом променом става према религији створена су и четири муфтијата као *муслиманске духовне управе* у СССР.³⁰ Једино је регион Централне Азије, највећи муслимански регион у Руском царству, био без икаквог претходног муфтијата, па је требало створити један у СССР.³¹

Под вођством Никите Хрушчова *совјетски начин живота* и прокламовање *совјетског народа* у новом Уставу 1977. године имали су за циљ да друге друштвене одреднице постану секундарна карактеристика било ког грађанина СССР. Резултат совјетских политика довео је до стварања идентитета *совјетских муслимана*. Тако је ислам у Централној Азији могао да настави да буде један од главних стубова породице и друштвеног живота, помешан са пожељним обрасцима секуларног совјетског понашања.³² Овакав совјетски ислам имао је трансформативни ефекат у централноазијским друштвима и наставио је да их обликује и након распада Совјетског Савеза – што ће бити приказано у делу рада који следи.

---

²⁷ William Fierman, “Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, No. 7, 2009, p. 1210.

²⁸ Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, Bloomsbury Academic, 2001, p. 19.

²⁹ Elizabeth Dean, *The Soviet Unveiling Campaign In 1920s Uzbekistan: Class, Gender, And Politics*, Honors thesis, University of Texas at Austin, 2017.

³⁰ Eren Tesar, *Soviet and Muslim. The institutionalization of Islam in Central Asia, 1943–1991*, Oxford University Press, 2017, p. 47.

³¹ *Ibidem*, p. 48.

³² Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 69.

ИСЛАМ И ПРОЦЕС ИЗГРАДЊЕ ДРЖАВА У РЕГИОНУ ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

Уводна запажања

Покушаји реформе крајем осамдесетих година двадесетог века (перестројка и гласност) и пратећи распад СССР представљали су велики изазов за елите и вође Централне Азије. Главни изазов је био како осигурати политички и економски опстанак тек независних држава које су у толикој мери биле повезане са совјетским политичким и економским системом. С друге стране, унутрашњи изазов је био очувати друштвену кохезију у наслеђеним совјетским административним, али и политичким границама, које нису водиле рачуна о етничким и културним заједницама. И у овим новим околностима територијални принцип постао је једно од основних наслеђа у региону након краха СССР.³³

Истраживачи на централноазијским студијама сугеришу да је за разумевање стратегија новонасталих држава неопходно разумевање везе између *реакција политичких вођа на перестројку*³⁴ и *исламског 'оживљавања'*. Истраживачи такође указују на огроман значај који имају личности лидера на одређивање усмерења целокупног друштва.³⁵

Још пре краха СССР, приликом покушаја унутрашњих реформи, првобитна реакција у свих пет централноазијских (још увек совјетских) република била је прихватање перестројке и гласности. Исламско „оживљавање” пратила је већа отвореност региона ка „спољном” исламу, нарочито Саудијској Арабији.

Ниво економских проблема варирао је од републике до републике, али је свима била заједничка растућа незапосленост и осиромашење. Након „изненадне” независности, шефови држава Узбекистана, Казахстана и Туркменистана задржали су своју политичку моћ и определили се за брзо политичко одвајање од Москве. Руководство Таџикистана изазивале су локалне елите, што је за последицу имало грађански рат. У Киргистану је руководство збачено од стране нових лидера који су кренули путем либерализације налик новом руководству у Русији.

---

³³ Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, op. cit., p. 23.

³⁴ *Перестройка* значи престојравање, а у руски политички живот је увео Горбачов као реформу државе и командне привреде.

³⁵ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 77.

Република Узбекистан

Ни у једној другој држави Централне Азије „ислам није постао веће политичко питање као у Узбекистану”, где се због потребе да се задржи контрола над друштвом „верски елементи... посматрају као отворена претња секуларној природи режима”.³⁶

Република Узбекистан постоји од 1991. године. Узбекистан је председничка република подељена на 12 провинција, једну аутономну републику и један град. У питању је географски и популационо средишња држава региона Централне Азије. Узбекистан је прогласио независност од СССР 1. септембра 1991. године и брзо је усвојио симболе своје новостечене суверености попут устава, химне, заставе и сопствене валуте. Део владајуће елите и део интелигенције је све до непосредно пред независност тежио да прати московски ентузијазам за реформе и либералне промене које су за циљ имале већу етнонационалну и културну аутономију за Узбекистан у оквиру СССР.³⁷

На референдуму у марту 1991. године Ислам Каримов, политички лидер Узбекистана, успео је да осигура огромну већину гласова Узбекистанаца (готово 95%) за очување СССР као „реформисане федерације једнаких и суверених држава”.³⁸ Међутим, након неуспешног државног удара против Горбачова 19. августа 1991. године, Ислам Каримов је искористио прилику и 1. септембра ипак прогласио независност Узбекистана.

Након победе на председничким изборима крајем 1991. године било је неопходно консолидовати власт будући да је нова држава имала растуће економске, међуетничке и међурелигијске тензије.³⁹ Узбечки режим и регионални лидери су се у првим годинама након независности „првенствено фокусирали на консолидацију државног суверенитета, изградњу ауторитета и (бар у неким случајевима) решавање безбројних економских проблема у региону”.⁴⁰

За Каримова је, након почетне консолидације власти, нарочито забрињавајући био успон ислама. Ислам као религија је нашао плодно тле и у новом совјетском либералном религијском закону из 1990. године, а

³⁶ “Central Asia: Islam and the State”, ICG Asia Report No. 59, Osh/Brussels, 2003, p. 4.

³⁷ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 80.

³⁸ Uzbekistan, 17 March 1991: Equal sovereign republic Direct Democracy (in German).

³⁹ Узбечи су почетком 1990. године били део неколико етничких сукоба, попут сукоба са Таџицима у Бухари и сукоба са Киргизима у Ош области.

⁴⁰ Edward W. Walker, “Islam, Islamism and Political Order in Central Asia”, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 21–41, p. 27.

који је, између осталог, и озаконои везе муслимана у Централној Азији са „спољним” исламом. Ова либерализација је у многим људима довела до промене у њиховим осећајима идентитета. Тако је идентитет многих прешао путању од „комунистичког” и „совјетског” до „муслиманског” и „узбекистанског”.⁴¹

Услед религијске либерализације у целој држави, а нарочито у Ферганској долини, дошло је до изненадног раста исламске градње и издаваштва. Изградња џамија и мадреса је процветала, па је средином последње деценије двадесетог века број џамија у Узбекистану износио приближно 6.000, у поређењу са 300 џамија 1989. године.⁴² Либералнија атмосфера довела је и до прилива страних исламских активиста и проповедача, а пре свега из Саудијске Арабије, Ирана и Турске.⁴³

Каримов однос према исламистичким групама

Непосредно након независности дошло је и до самоорганизовања локалних исламских активиста, а до пораста броја насилних исламистичких група у Узбекистану дошло је након грађанског рата у Таџикистану.⁴⁴ Припадници појединих група, попут *Islam Lashkarlari* и *Adolat'*, водили су се циљем успостављања исламске државе до које је требало доћи исламизацијом образовања и реисламизацијом друштва.⁴⁵ Међутим, прави изазови долазе када припадници *Adolat* групе током 1991. године крећу у „мобилизацију становништва ка политичком исламу, успостављања реда путем уличних милиција, и заправо покушај, понекад и успешан, да изазове локалну власт и органе јавног реда и мира и преузму њихове улоге”.⁴⁶ Каримов режим је тек у марту 1992. године успео да забрани *Adolat* и његове вође натера у изгнанство.⁴⁷

⁴¹ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 81.

⁴² Muminov et al., 'Islamic Education in Soviet and post-Soviet Uzbekistan', in M. Kemper, R. Motika and S. Reichmuth (eds.), *Islamic Education in the Soviet Union and its Successor States*, London: Routledge, 2010, pp. 223–80, p. 256.

⁴³ Jeremy Gunn, "Shaping an Islamic Identity: Religion, Islamism, and the State in Central Asia", *Sociology of Religion*, Vol. 64, No. 3, 2003, pp. 389–410, p. 401.

⁴⁴ Reuel R. Hanks, "Narratives of Islam in Uzbekistan: Authoritarian myths and the Janus-style syndrome", *Central Asian Survey*, Vol. 35, No. 4, 2016, pp. 501–513, p. 506.

⁴⁵ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 83.

⁴⁶ Svante Cornell, "The Islamic Movement of Uzbekistan" in: Svante Cornell, Michael Jonsson (eds.), *Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014, p. 69.

⁴⁷ David G. Lewis, *Post-Soviet Central Asia*, op. cit., p. 143.

Међу групама које су утицале на Каримов изричито негативан став према исламистичким групама се нарочито истиче IDU – Исламски покрет Узбекистана (*Islamskoe Dvizhenie Uzbekistana*). IDU је створен почетком деведесетих година двадесетог века и корене вуче из Ферганске долине са идејом исламизације друштва и проглашења Узбекистана исламском државом.⁴⁸ Слично IDU, ИЈ – Исламска цихадистичка унија (*Ittihad Islamii-Jihad*) почетком 2000. године. ИЈ је, за разлику од IDU, приоритизовао *џихад*⁴⁹ директно против Каримовог режима. Током времена се створило још неколико исламистичких организација и огранака које су заговарале успостављање исламске државе.

Протести у Андижану током маја 2005. године због хапшења групе локалних бизнисмена који су оптужени за припадност исламистичкој групи започели су мирно. Демонстранти су, међутим, 12. маја 2005. године упали у локални затвор и ослободили бизнисмене, преузели контролу над зградом локалне управе и узели таоце. Хиљаде људи се окупило на тргу на протесту против владе, али су владине снаге нападе како наоружане људе тако и ненаоружане демонстранте, убивши стотине људи.⁵⁰ Уследио је талас владиног насиља и Каримов је кренуо у обрачун како са стварним исламистима тако и са онима које је влада видела као исламисте.

Каримова употреба ислама у уобличавању нације

Каримов је у паралелним колосецима водио два пројекта: пројекат консолидације своје власти кроз борбу са исламистима и пројекат уобличавања узбекистанске државе и нације. Иако је користио совјетски модел нације, увидео је снагу који ислам може да има и одлучио да га преузме од својих противника. Његова нова „легитимишућа идеологија се састојала од реторичког негирања совјетске историје и промоције исламизованог узбечког етнонационализма”.⁵¹ То је пратила и симболична промена имена јавних простора и институција са руског на узбечки, као и промена писма са ћириличног на латинично.

Каримов је у овај етнонационализам и изградњу узбечке нације уградио и нешто што је неодвојиви део узбечке традиције – *махале* –

⁴⁸ Svante Cornell, *The Islamic Movement of Uzbekistan*, op. cit., pp. 68–69.

⁴⁹ Џихад, арапска реч која подразумева „систем свих акција и поступака које муслимани чине да би остварили тријумф своје вере”. Jevtić Miroљub, „Dži-had u savremenim међународним односима”, *Теме*, 2007, Vol. 31, No. 4, str. 757–788.

⁵⁰ David G. Lewis, *Post-Soviet Central Asia*, op. cit., p. 145.

⁵¹ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 89.

карактеристично узбечка самоуправна тела.⁵² Каримов је у јавности гајио и мит историјске повезаности ислама и Узбека као основе идентитета, укључујући и изјаве да је он *син нације, дете Алаха*.⁵³ Каримов је путем апела о духовности и издавања прокламација о томе шта је ислам у узбечкој традицији одржавао живом званично одобрену верзију ислама.⁵⁴

Каримов је институционализацију ислама извршио у оквирима совјетског шаблона секуларизма, укључујући и Устав Узбекистана из 1992, као и Закон о слободи савести и вероисповести из 1998. године. Традиционалне узбечке исламске вредности нашле су своје место на свим нивоима образовања, као и на исламском ТВ каналу који је покренут 1996. године.

На крају, Узбекистан се наводи као пример успешног преживљавања совјетског национализма будући да су политичка и интелектуална елита Узбекистана свесне „слабе историјске позадине онога што је успостављено као Узбекистан ... као измишљене територије, измишљене нације титулара те територије и измишљеног језика – како би се створио снажан и арбитражан одговор на раније (Џаиди) концепције домовачког национализма у Туркестану”.⁵⁵ Председник Карим је задржао совјетски модел односа ислам–држава, који је прилагодио потребама процеса изградње нације и државе у Узбекистану. Највећи број узбекистанских муслимана су остали „културни” и „духовни” муслимани, пре него активни практичари ислама. За Узбекистан се не може рећи да је као независна држава заснован или изграђен на исламу. Пре се може рећи да, упркос варијацијама међу различитим популацијама, у „Узбекистану ислам коегзистира са званичним секуларизмом”.⁵⁶

---

⁵² Johan Rasanayagam, “Morality, Self and Power: The Idea of the Mahalla in Uzbekistan” in: Monica Heintz (ed.), *The Anthropology of Moralities*, Berghahn Books, New York, 2013, p. 103.

⁵³ Reuel R. Hanks, Narratives of Islam in Uzbekistan: Authoritarian myths and the Janus-style syndrome, *Central Asian Survey*, Vol. 35, No. 4, 2016, pp. 501–513, p. 504.

⁵⁴ Kendzior, S., “Reclaiming Manaviyat: Morality, Criminality, and Dissident Politics in Uzbekistan” in: Reeves, M., Rasanayagam, J. and Beyer, J. (eds.), *Ethnographies of the state in Central Asia: Performing politics*, Indiana University Press, Bloomington, 2014, pp. 223–247.

⁵⁵ Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, op. cit., p. 25.

⁵⁶ Galina M. Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, op. cit., p. 95.

ЗАКЉУЧАК

Узбекистан се јасно истиче у односу на све остале државе региона Централне Азије по далеко најбројнијој популацији и највећој концентрацији муслимана у региону. Мноштво исламског становништва је наследично створило укоренење традиционалне религијске праксе и значајан број религијских институција и историјских споменика. Ни руски царски систем, ни совјетска идеја атеистичког грађанства нису успели да искорене значај исламског идентитета у Узбекистану који се увек прилагођавао тим изазовима и остваривао се кроз локалне облике.

И руско царско освајање и совјетски режим донели су многе промене у региону, али нису у потпуности променили основни муслимански идентитет – контекст у којем је ислам постојао у Централној Азији. Исламско оживљавање у Узбекистану подразумевало је легитимизацију, али и легализацију дотадашњих пракси. Тако су се, на пример, легализовале и старе и нове џамије и дошло је до значајног скока броја џамија у Узбекистану. У Узбекистану постоји низ закона који детаљно регулишу функционисање верских заједница, упркос прокламованој слободи вероисповести.

У свим државама Централне Азије, а нарочито у случају Узбекистана, постоје контрадикторности у односима државе и ислама. Уочљив је проблем како решити дихотомију *секуларизам — реисламизација* и та дилема је и даље отворена. На пример, у Узбекистану женама није дозвољено да носе велове који покривају њихово лице, а ипак број људи који иду на ходочашће у Меку и Медину је годинама након независности само растао.⁵⁷

Узбекистанско вођство тако карактерише амбивалентан однос према исламу и однос према њему се може окарактерисати као однос на паралелним колосецима. Са једне стране, државна инкорпорација религије користила је ислам као оквир за политичку акцију и легитимизацију власти режима. Са друге стране, управо се та власт, настала и расла у секуларизму СССР, бринула због могућег превеликог утицаја (неконтролисаног) ислама и борила против исламистичких организација.

---

⁵⁷ Elmira Nogoybayeva (ed.), *Central Asia: A Space for 'Silk Democracy': Islam and State*, op. cit., p. 21.

БИБЛИОГРАФИЈА

Књиге и чланци

- [1] “Central Asia: Islam and the State”, ICG Asia Report No. 59, Osh/Brussels, 2003.
- [2] “Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations”, OECD, Off-print of the Journal on Development 2008, Volume 9, No. 3.
- [3] A. H. Dani, *History of Civilizations of Central Asia*, New Delhi: Motilal Banarsidass, 1996.
- [4] Adeeb Khalid, *Islam After Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, Berkeley, 2014.
- [5] Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia, Comparative Studies on Muslim Societies*, University of California Press, Berkeley, 1998.
- [6] Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia*, New Delhi: Motilal Banarsidass, 1996.
- [7] Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO Publishing, Paris, 1992.
- [8] Aidan Hehir, Neil Robinson, *State-Building Theory and Practice*, Routledge, London, 2007.
- [9] Alexander Morrison, “Metropole, Colony, and Imperial Citizenship in the Russian Empire”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol.13, No. 2, 2012.
- [10] Alexander Morrison, *The Russian Conquest Of Central Asia: A Study In Imperial Expansion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
- [11] Botakoz Kassymbekova, *Despite Cultures: Early Soviet Rule in Tajikistan*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2016.
- [12] Colin J. Beck, “State Building as a Source of Islamic Political Organization”, *Sociological Forum*, Vol. 24, No. 2, 2009, pp. 337–356.
- [13] David G. Lewis, “Post-Soviet Central Asia” in: David W. Montgomery (ed.), *Central Asia: Contexts for Understanding*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA, 2022.
- [14] Edward W. Walker, “Islam, Islamism and Political Order in Central Asia”, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 21–41.
- [15] Elena Campbell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies, Indiana University Press, Bloomington, 2015.
- [16] Elizabeth Dean, *The Soviet Unveiling Campaign In 1920S Uzbekistan: Class, Gender, And Politics*, Honors thesis, University of Texas at Austin, 2017.

- [17] Elmira Nogoybayeva (ed.), *Central Asia: A Space for 'Silk Democracy': Islam and State*, Friedrich Ebert Foundation, Almaty, 2017.
- [18] Eren Tesar, *Soviet and Muslim. The institutionalization of Islam in Central Asia 1943–1991*, Oxford University Press, 2017.
- [19] Galina M Yemelianova, *Muslims of Central Asia*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019.
- [20] Jeremy Gunn, "Shaping an Islamic Identity: Religion, Islamism, and the State in Central Asia", *Sociology of Religion*, Vol. 64, No. 3, 2003, pp. 389–410.
- [21] Johan Rasanayagam, "Morality, Self and Power: The Idea of the Mahalla in Uzbekistan" in: Monica Heintz (ed.), *The Anthropology of Moralities*, Berghahn Books, New York, 2013.
- [22] Julie McBrien, *From Belonging to Belief: Modern Secularisms and the Construction of Religion in Kyrgyzstan*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2017.
- [23] Kendzior, S, "Reclaiming Manaviyat: Morality, Criminality, and Dissident Politics in Uzbekistan." in: Reeves, M., Rasanayagam, J. and Beyer, J. (eds.), *Ethnographies of the state in Central Asia: Performing politics*, Indiana University Press, Bloomington, 2014.
- [24] Muminov et al., 'Islamic Education in Soviet and post-Soviet Uzbekistan' in M. Kemper, R. Motika and S. Reichmuth (eds.), *Islamic Education in the Soviet Union and its Successor States*, London: Routledge, 2010.
- [25] N. Ahmad Hasan Dani, *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.*, UNESCO Publishing, Paris, 1992, p. 477.
- [26] Randall, Albert B., Dewey A. Browder, "State-Building and the Double-Edged Sword of Religion" in: Greg Kaufmann (ed.), *Stability operations and state-building: continuities and contingencies*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2008, pp. 33–58.
- [27] Reuel R. Hanks, "Narratives of Islam in Uzbekistan: Authoritarian myths and the Janus-style syndrome", *Central Asian Survey*, Vol. 35, No. 4, 2016, pp. 501–513.
- [28] Robert Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2009.
- [29] Savante Cornell, S. Frederick Starr, *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring?*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Program, 2018.
- [30] Stevin Merritt Miner, *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941–1945*, University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, 2003.
- [31] Svante Cornell, "The Islamic Movement of Uzbekistan" in Svante Cornell, Michael Jonsson (eds.), *Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014.
- [32] Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

- [33] Victoria Clement, *Learning to Become Turkmen: Literacy, Language, and Power, 1914–2014*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2018.
- [34] Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, Bloomsbury Academic, 2001.
- [35] William Fierman, "Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, 2009, No. 7.
- [36] Jevtić Miroljub, „Džihad u savremenim međunarodnim odnosima”, *Teme*, 2007, Vol. 31, No. 4.

Интернет извори

- [1] Britannica, "Central Asia". Encyclopedia Britannica, 28 Dec. 2018. Available from: <https://www.britannica.com/place/Central-Asia> (Accessed June 8, 2022).
- [2] Merriam-Webster Dictionary, "Waqf", (Accessed June 8, 2022).
- [3] United Nations Statistical Division, *Methodology – Standard country or area codes for statistical use (M49)*, available from: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/> (Accessed June 6, 2022).
- [4] Устав Казахстана доступан је на енглеском језику на: <https://constitution.kz/english/> (Приступљено 26. јуна 2022).
- [5] Стратегија за Казахстан 2050 доступна је на: <https://kazakhstan2050.com> (Приступљено 26. јуна 2022).

Goran Sandić

THE ROLE OF ISLAM IN STATE-BUILDING OF CENTRAL ASIAN STATES: A CASE STUDY OF UZBEKISTAN

Abstract

Central Asia was a nomadic region which experienced an early arrival of Islam, one of the most dynamic social and political drivers. Throughout the centuries, Central Asia has retained its own dynamics and characteristics that persist today. Through various conquests, primarily the Russian imperial conquest and the creation of the Soviet Union, the external and internal borders, political life, and even the languages of these societies changed. Only Islam survived to a certain extent. Therefore, the subject of this paper is the research of the role of Islam in the construction newly independent states in Central Asia after the collapse of the Soviet Union at the end of the twentieth century and the so-called revival of Islam in the region immediately after independence. The authorities of independent Uzbekistan have had a dual attitude towards Islam since independence. On the one hand, the

state incorporation of religion used Islam as a framework for political action and legitimization of the regime's power. On the other hand, this very government, which arose and grew in the secularism of the USSR, worried about the possible excessive influence of (uncontrolled) Islam, kept strict records of religious groups and fought against Islamist organizations.

Key words:

Central Asia, Islam, Uzbekistan, Independence, Identity.

Anita Burgund Isakov*

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Violeta Marković**

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Maria Cristina de Oliveira Salgado Nunes***

University of Algarve, Faculty for Social Sciences and Humanities

Reperkusije o studijama izgradnje konsenzusa: primer konsenzusa o veštinama podrške porodicama****

Apstrakt

Profesionalne veštine za podršku porodici su širok koncept koji uključuje različita znanja, stavove, osobine i tehničke sposobnosti. U pokušaju da se profesionalne veštine za podršku porodici katalogizuju, grupa eksperata, istraživača i stejkholdera iz oblasti podrške porodici okupili su se oko COST mreže CA18123 – *The European Family Support Network A bottom-up, evidence-based and multidisciplinary approach*. Kako bi se produbila postojeća saznanja iz literature i dostigla standardizacija veština u oblasti podrške porodicama kreiran je dizajn izgradnje konsenzusa među stručnjacima, profesorima, donosiocima odluka i praktičarima u polju podrške porodicama.

Nalazi upućuju da je radionica izgradnje konsenzusa imala slične rezultate kao i nalazi sistematskog pregleda literature u kojem su veštine podeljene na: stavove i osobine profesionalaca, specifično znanje i tehničke veštine. Nalazi sa radionice dali su jasne informacije za strukturu Delfi studije. Tekst razmatra

---

* anita.burgund@gmail.com

** violetamarkovic24@gmail.com

*** csnunes@ualg.pt

**** Rad je nastao kao rezultat kratkoročne naučne razmene (Short Term Scientific Mission) na kojoj su učestvovala Anita Burgund Isakov i Violeta Marković sa Fakulteta političkih nauka, a supervizorka iz host institucije je bila Maria Cristina de Oliveira Salgado Nunes sa Univerziteta u Algarveu. Ova misija sprovedena je u periodu jun–jul 2022. godine u okviru COST mreže broj CA18123 – *The European Family Support Network A bottom-up, evidence-based and multidisciplinary approach*.

različite modele izgradnje konsenzusa, njihove prednosti i nedostatke, kao i argumente za odabir Delfi studije. Temeljna razmatranja Delfi metoda u kontekstu izgradnje konsenzusa o veštinama podrške porodicama biće prikazana, kao i koraci u konstruisanju pristupa.

Ključne reči:

podrška porodici, veštine profesionalaca, Delfi studija

UVOD

Kao transdisciplinarno polje u začetku, podrška porodici se oslanja na niz socio-strukturalnih i psiho-socijalnih teorija ugrađenih u holistički, ekološki i sveobuhvatan pristup.¹ Usluge i programi podrške porodici na različite načine se uvode širom sveta. Oko usluga i programa podrške porodici formiraju se različiti okviri, što otežava i njihovu identifikaciju i poređenje. Kao jedinstvena perspektiva zasnovana na blagostanju i pravima, podrška porodici uključuje i set aktivnosti i pristup praksi koji podstiče pozitivne i neformalne društvene mreže kroz integrisane programe. Ti programi kombinuju statutarne, dobrovoljne i privatne agencije i usluge² u cilju unapređenja porodičnog funkcionisanja i razvoja aktivnosti unutar sistema podržavajućih odnosa i resursa.³ Usluge se, uglavnom, obezbeđuju u kontekstu mesta življenja, poput porodičnog domaćinstva i zajednice, i većina njih se primarno fokusira na rane intervencije koje imaju za cilj da promovišu i zaštite zdravlje, blagostanje i prava dece, mladih i njihovih porodica. Uzimajući ovo u obzir, očigledno je da su usluge podrške porodicama veoma značajne i rasprostranjene kroz različite oblasti, i moguće da su različito uspostavljene u različitim zemljama. Međutim, kako porodice imaju iste potrebe širom sveta i kako su porodice dinamični sistemi, bilo bi od velikog značaja standardizovati profesionalne veštine za podršku porodicama, makar u evropskom kontekstu.

U ovom radu, zaposleni u sistemu podrške porodicama podrazumevaju *širok spektar profesionalaca i paraprofesionalaca iz državnih i organizacija civilnog društva, uključenih u relevantne socijalne sisteme, koji svoje resurse koriste*

-
- 1 David Herrera-Pastor, Nick Frost and Carmel Devaney, "Understanding contemporary Family Support: Reflections on theoretical and conceptual frameworks", *Social Work and Social Sciences Review*, Vol. 21, No. 2, 2019, pp. 27–45.
  - 2 Patrick Dolan, Nevenka Žegarac and Jelena Arsić, "Family Support as a Right of the Child", *Social Work and Social Sciences Review*, Vol. 21, No. 2, 2020, pp. 8–26.
  - 3 Mary Daly, Rachel Bray, Zlata Bruckauf, Jasmina Byrne, Alice Margaria, Ninoslava Pećnik and Maureen Samms-Vaughan, *Family and parenting support: Policy and Provision in a Global Context*, United Nations, 2015, p. 56.

kako bi obezbedili konkretnu, emotivnu i podršku samopoštovanju porodicama kroz usluge savetovanja, ali i na niz drugih načina.⁴ Podrška je razvojna, kompenzatorna ili zaštitna za porodice kao celine ili za njihove članove, i ima za cilj obezbeđivanje egzistencije, produktivnog razvoja i integracije porodice u zajednicu. Oslanjajući se na okvire socijalnog rada, psihologije, pedagogije, medicine i prava, profesionalci različitih profila, u saradnji sa paraprofesionalcima, organizuju, obezbeđuju i zagovaraju za usluge unutar okvira ljudskih i dečijih prava, podržavajući različite aspekte porodičnog funkcionisanja, istovremeno inkorporirajući pristup podrške porodici u svoju praksu.

Nadalje, termin „veštine” se često koristi naizmenično sa konceptima poput „kompetencije”, „intervencije” i „tehnik”.⁵ U ovom radu, znanje ćemo razmatrati kao skup činjenica, principa, teorija i praksi vezanih za specifičnu oblast rada ili istraživanja. Veštine su definisane kao skup sposobnosti koje omogućavaju primenu znanja i upotrebu tehnika u cilju izvršavanja zadataka i rešavanja problema u određenoj oblasti. Stavovi su dispozicije da se postupa u skladu sa određenim verovanjima, osećanjima i vrednostima.⁶

Kako bi se napravila razlika između profesionalnih veština za podršku porodici i drugih koncepata i kreirao katalog standarda o veštinama za podršku porodici, uložen je niz napora u okviru radne grupe zadužene za ovu aktivnost u COST mreži. Sproveden je sistematski pregled literature na temu veština za podršku porodici, pregled udžbenika i priručnika, kao i pregled web stranica o podršci porodici. Nalazi sistematskog pregleda literature ukazuju da veštine za podršku porodice opisane u studijama mogu biti organizovane u tri teme:⁷

1. Kvaliteti profesionalaca (stavovi i osobine),
2. Tehničke veštine, i
3. Specifična znanja.

Nalazi studija ukazuju da su istraživane raznovrsne veštine za podršku porodicama i to: veštine profesionalne podrške za pomoć porodicama zanemarljive/zlostavljane dece ili dece na alternativnom staranju; veštine profesionalne

---

⁴ Nevenka Žegarac, Anita Burgund Isakov, Cristina Nunes and Ana Antunes, “Workforce Skills in Family Support: A Systematic Review”, *Research on Social Work Practice*, Vol. 31, No. 4, 2021, p. 402.

⁵ *Ibidem*, p. 402.

⁶ Maria Jose Rodrigo Lopez, Enrique Arranz Freijo, Angels Balsells Bailon, Victoria Hidalgo Garcia, Maria Luisa Maiquez Chavez, Juan Carlos Martin Quntana, Raquel-Amaya Martinez Gonzalez, Esperanza Ochaita Alderete and Ainhoa Manzano Fernandez, *Guía de Competencias Interprofesionales en Parentalidad Positiva*, FEMP, Madrid, 2021, p. 23.

⁷ Nevenka Žegarac, Anita Burgund Isakov, Cristina Nunes and Ana Antunes, *Workforce Skills in Family Support: A Systematic Review*, op. cit., p. 407.

podrške za pomoć porodicama sa decom sa problemima u ponašanju i porodicama sa decom sa invaliditetom; i veštine profesionalne podrške roditeljima pripadnicima etničkih manjina.^{8,9,10,11,12}

Pregled udžbenika i priručnika¹³ ukazuje da je samo nekoliko poglavlja imalo sadržaj vezan za profesionalne veštine za podršku porodici. Identifikovane veštine se pojavljuju grupisane na nivou intervencija, poput mentalnog zdravlja, psihologije i socijalnog rada, ali ne i kao domen sam za sebe. Odabrani udžbenici i poglavlja pokazuju da nedostaju standardizovane smernice za profesionalne veštine za podršku porodici, kao i da su potrebna dalja istraživanja u ovoj oblasti.^{14,15,16,17}

-
- ⁸ Gillian Bridge, "Child observation as a training strategy: social work with disabled children and their families", *Infant Observation*, Vol. 2, No. 2, 1999, pp. 51–66.
- ⁹ Ashok Chand and June Thoburn, "Research review: Child and family support services with minority ethnic families: What can we learn from research?", *Child & Family Social Work*, Vol. 10, No. 2, 2005, pp. 169–178.
- ¹⁰ David Cox, "From interdisciplinary to integrated care of the child with autism: The essential role for a code of ethics", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 42, No. 12, 2012, pp. 2729–2738.
- ¹¹ Mary Daly, Rachel Bray, Zlata Bruckauf, Jasmina Byrne, Alice Margaria, Ninoslava Pećnik and Maureen Samms-Vaughan, *Family and parenting support: Policy and Provision in a Global Context*, op. cit., p. 75.
- ¹² Elise Brassart, Claudia Prevost, Carine Betrisey, Maude Lemie and Chantal Desmarais, "Strategies developed by service providers to enhance treatment engagement by immigrant parents raising a child with a disability", *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 26, No. 4, 2017, pp. 1230–1244.
- ¹³ Ana Antunes, Irena Avirovic Bundalevska and Makedonka Radulovic, *A review of books and handbooks related to the workforce skills in family support: Research Report*, EuroFam Net, 2022. Available from: https://eurofamnet.eu/sites/default/files/toolbox/academic-outputs/WG4_ReviewBooksHandbooks.pdf?e=2022-04-04 (Accessed July 22, 2022), p. 10.
- ¹⁴ Pamela Trevithick, *Social Work Skills and Knowledge*, Open University Press, London, 2012, p. 17.
- ¹⁵ Barbara Thomilson, *Family Assessment Handbook: An Introductory Practice Guide to Family Assessment*, Cengage Learning, Hampshire, 2015, p. 25.
- ¹⁶ JoEllen Patterson, Lee Williams, Todd M. Edwards, Larry Chamow and Claudia Grauf-Grounds, *Essential Skills in Family Therapy, Third Edition: From the First Interview to Termination*, The Guilford Press, New York, 2018, p. 21.
- ¹⁷ Peter Unwin and Rachel Hogg, *Effective Social Work With Children and Families: A Skills Handbook*, Kalifornija, SAGE, 2012, p. 32.

Pregled veb stranica o veštinama za podršku porodicama imao je za rezultat razvijanje tri međusobno povezane mape¹⁸:

- Mapa međunarodnih organizacija/agencija koje se bave podrškom porodica/dece (46 organizacija).
- Mapa porodične terapije, okupacione terapije, porodičnih edukatora i paraprofesionalaca u oblasti podrške porodicama (12 organizacija).
- Mapa organizacija u oblasti blagostanja mladih (30 organizacija).

Rezultati su pokazali da:

- Više od trećine veb resursa organizacija u ovoj oblasti nema jasnu definiciju veština navedeno uopšteno ili u posebnom dokumentu;
- Na veb sajtu jedne od četiri organizacije mogu se očitati neke veštine, obično delimično i na indirektan način;
- Većina organizacija na svojim veb sajtovima prikazuje ograničene opise veština ili upućuje na okvir standarda; i
- Neke informacije su ograničene na opise radnih mesta – međutim, retko je moguće pronaći opise poslova koji opisuju osobine ili veštine neophodne za podršku porodicama sa decom.

Naglašeno je da su na veb sajtovima organizacija na regionalnom nivou, naročito u SAD, veštine i profesionalne sposobnosti potrebne za podršku porodici, bolje oslikane kroz upućivanje na priznate standarde koje su definisali ključni akteri/relevantne institucije.

Nalazi upućuju da je potrebno primeniti novi metod prikupljanja podataka kako bi se razvio Katalog standarda profesionalnih veština za podršku porodici. Kako bi se to postiglo, članovi radne grupe su razmatrali sprovođenje Delfi studije kako bi se veštine za podršku porodici dodatno konceptualizovale. Uvid i razumevanje perspektive eksperata u oblasti podrške porodici i informisanje istraživača o mogućim početnim pitanjima za Delfi studiju poslužio je kao povod za organizovanje radionice izgradnje konsenzusa sa učesnicima koji se smatraju ekspertima u ovoj oblasti.

---

¹⁸ Mariana Buciuceanu-Vrabie, Nina Mešl, Nevenka Zegarac, Tadeja Kodele, *Content analysis of skills based on international organizations' webpage resources: Research report*, EuroFam Net, 2022. Available from https://eurofamnet.eu/sites/default/files/toolbox/WG4_AgenciesSkillStandards.pdf (Accessed July 22, 2022), p. 42.

METODOLOŠKI I ORGANIZACIONI IZAZOVI DELFI STUDIJA

Delfi studija je prvi put korišćena u vojnom kontekstu 1950-ih godina, a od 1960-ih u oblasti planiranja ekonomskog razvoja.¹⁹ Od tada, ova metodologija široko je korišćena u različitim akademskim okruženjima. Većina istraživača koristi definiciju Delfi studije koju su osmislili Linston i Turof (Linstone and Turoff)²⁰, koja Delfi tehniku definiše kao metod za strukturisanje grupnog komunikacionog procesa na način da taj proces bude efektivan u obezbeđivanju grupi individua, kao celine, da obrađuje kompleksan problem. Glavna svrha Delfi metode jeste da se dobije najpouzdaniji konsenzus od grupnog mišljenja eksperata kroz seriju intenzivnih upitnika kombinovanih sa kontrolisanim fodbekom.²¹ Delfi studija se obično koristi u ispitivanju oblasti i tema gde nedostaje istraživačkog znanja i ne postoji jasnost, a postoji kontroverza.²² Prema literaturi, Delfi studija se obično sprovodi u nekoliko krugova (najmanje tri, a najčešće četiri), a naglašava se važnost strukturisane i anonimne komunikacije među ekspertima.^{23,24}

Iako postoje neke varijacije u načinima na koji se Delfi studija može implementirati, neke karakteristike su zajedničke svim Delfi studijama, naročito ukoliko se primenjuje u kvalitativnim istraživanjima. Ove karakteristike

---

¹⁹ Arash Habibi, Azam Sarafrazi and Sedigheh Izadyar, "Delphi technique theoretical framework in qualitative research", *The International Journal of Engineering and Science*, Vol 3, No. 4, 2014, pp. 8–13.

²⁰ Harold A. Linstone and Murray Turoff, *The Delphi Method Techniques and Applications*, Addison Wesley, Massachusetts, 2002, p. 10.

²¹ Jackie Greatorex and Trevor Dexter, "An accessible analytical approach for investigating what happens between the rounds of a Delphi study", *Journal of advanced nursing*, Vol. 32, No. 4, 2000, pp. 1016–1024.

²² Susanne Iqbal and Laura Pipon-Young, "The Delphi method", *Psychologist*, Vol. 22, No. 7, pp. 598–601.

²³ Sinead Keeney, Hugh McKenna, and Felicity Hasson. *The Delphi technique in nursing and health research*, John Wiley & Sons, Oxford UK, 2011, p. 80.

²⁴ Aline Massaroli, Jussara Gue Martini, Monica Motta Lino, Debora Spensato and Rodrigo Massaroli, "The Delphi Method as a Methodological Framework for Research in Nursing", *Texto e Contexto*, Vol. 26, No. 4, 2018, pp. 1–9.

uključuju „namerni uzorak, anonimna i strukturirana komunikacija među učesnicima i tematska analiza”.²⁵ Proces Delfi studije obično je sledeći²⁶:

- Razvoj inicijalne Delfi studije i pitanja;
- Selekcija eksperata za panel;
- Distribucija upitnika u prvoj rundi;
- Prikupljanje i analiza odgovora iz prve runde;
- Obezbeđivanje fidbeka iz prve runde, formulisanje upitnika za drugu rundu na osnovu odgovora iz prve runde i distribucija upitnika;
- Ponavljanje koraka 4 i 5 kako bi se formulisao upitnik za treću rundu;
- Analiza finalnih rezultata;
- Distribucija rezultata panelistima.

Tokom pripreme i implementacije Delfi studije, najvažnija pitanja kojima bi trebalo da se pozabave istraživači odnose se na selekciju panela eksperata, kao i na proces dostizanja konsenzusa kroz nekoliko krugova. Oba ova aspekta predstavljaju suštinu Delfi studije, razdvajaju je od ostalih metoda (npr. fokus grupa) i fundamentalna su za pouzdanost podataka.

Selekcija ekspert panela

Uprkos tome što je ekspert panel suštinski važan za sprovođenje Delfi studije, a način na koji se sprovodi selekcija može da utiče na validnost i pouzdanost podataka, u literaturi su nedovoljno razmatrani načini i kriterijumi za selekciju eksperata za sprovođenje Delfi studija. Literatura, međutim, upućuje na značaj razmatranja inherentnih kvaliteta suštinski važnih prilikom definisanja eksperata, kao i na to kako različiti tipovi Delfi panela i uzorkovanja mogu da utiču na definiciju i, samim tim, na selekciju eksperata.²⁷ Eksperti pružaju dostupan izvor informacija koje se mogu prikupiti brzo, a često obezbeđuju znanje kada tradicionalno istraživanje nije sprovedeno. Eksperti mogu biti definisani na nekoliko načina²⁸, poput njihove pozicije u hijerarhiji, javnog priznanja ili preporuke drugih učesnika u studiji. Dodatno, eksperti mogu biti

---

²⁵ Shane R. Brady, “Utilizing and adapting the Delphi method for use in qualitative research”, *International Journal of Qualitative Methods* Vol. 14, No. 5, 2015, pp. 1–5.

²⁶ David W. Stewart and Shamdasani Prem N., *Focus groups: Theory and practice*, Vol. 20. Sage publications, 2014, p. 37.

²⁷ John, Baker, Karina Lovell, and Neil Harris, “How expert are the experts? An exploration of the concept of ‘expert’ within Delphi panel techniques”, *Nurse researcher*, Vol. 14, No. 1, 2006, pp. 59–70.

²⁸ Donna, Mead, and Laurence, Mosely, “The use of the Delphi as a research approach”, *Nurse researcher*, Vol. 8, No. 4, 2001, pp. 4–23.

informisane individue, specijalisti u oblasti ili osobe koje imaju znanje o specifičnoj temi.²⁹ Eksperti u Delfi studiji trebalo bi da budu predstavnici njihove profesionalne grupe, sa dovoljno ekspertize da obezbede ključna znanja o temi studije. U literaturi postoji određen konsenzus da bi eksperti trebalo da se biraju kroz kombinaciju nekoliko kriterijuma, uključujući znanje i iskustvo, a da grupa eksperata treba da bude heterogena i da uključuje raznoliku grupu učesnika iz različitih oblasti važnih za temu same studije. Ipak, trebalo bi voditi računa prilikom izbora eksperata da iskustvo koje osoba ima u određenoj oblasti ne mora nužno da znači da je ta osoba ekspert s obzirom na to da je ekspertizu teško izmeriti samo na osnovu iskustva. Takođe, izbor heterogenog panela može da oteža postizanje ograničenog broja eksperata, te se zaključuje da istraživači imaju odgovornost da izaberu najprikladniju grupu eksperata i da taj izbor mogu da brane validnim argumentima.³⁰

Postizanje konsenzusa kroz više krugova Delfi studije

Kako bi se postigao konsenzus u Delfi studiji najčešće se sprovodi nekoliko krugova konsultacija sa selektovanom grupom eksperata. Krugovi obično podrazumevaju primenu različitih metoda u prikupljanju podataka, i najčešće se sprovode na sledeći način³¹:

1. krug: U prvom krugu, Delfi studija obično se sprovodi distribucijom upitnika sa otvorenim pitanjima. Upitnik sa otvorenim pitanjima služi kao kamen temeljac za traženje specifičnih informacija o temi Delfi studije. Nakon što dobiju odgovore ispitanika, istraživači analiziraju podatke na osnovu kojih formiraju dobro strukturiran upitnik koji obično ima zatvorena pitanja. Ovaj upitnik se koristi kao instrument istraživanja za drugi krug prikupljanja podataka.
2. krug: U drugom krugu, svaki učesnik Delfi studije dobija drugi upitnik i od njega se traži da pregleda stavke koje su istraživači sumirali na osnovu informacija datih u prvom krugu. Shodno tome, od panelista u Delfi studiji se može tražiti da ocene ili „rangiraju” stavke kako bi uspostavili preliminarne prioritete među stavkama. Kao rezultat drugog kruga identifikuju se oblasti neslaganja i slaganja. U ovom krugu

---

²⁹ Sinead Keeney, Felicity Hasson, and Hugh P. McKenna, “A critical review of the Delphi technique as a research methodology for nursing”, *International journal of nursing studies*, Vol. 38, No. 2, 2001, pp. 195–200.

³⁰ Thelma Sumsion, “The Delphi technique: an adaptive research tool”, *British Journal of Occupational Therapy*, Vol. 61, No. 4, 1998, pp. 153–156.

³¹ Chia-Chien Hsu and Sandford Brian A., “The Delphi technique: making sense of consensus”, *Practical assessment, research, and evaluation*, Vol. 12, No. 1, 2007, pp. 1–8.

počinje da se formira konsenzus i rezultati se mogu predstaviti među odgovorima učesnika.

3. krug: U trećem krugu, svaki panelista Delfi studije dobija upitnik koji uključuje stavke i ocene koje su sumirali istraživači u prethodnom krugu i od njih se traži da revidiraju svoje procene ili da preciziraju razloge za ostajanje van konsenzusa. Ovaj krug daje panelistima priliku da daju dodatna pojašnjenja kako informacija tako i svojih sudova o relativnoj važnosti stavki. Međutim, u poređenju sa prethodnim krugom, može se očekivati samo blagi porast stepena konsenzusa.
4. krug: U četvrtom i često poslednjem krugu spisak preostalih stavki, njihove ocene, mišljenja manjina i stavke oko kojih se pokušava doći do konsenzusa distribuiraju se panelistima. Ova runda pruža konačnu priliku učesnicima da revidiraju svoje odgovore.

Koliki broj krugova će svaka Delfi studija imati u mnogome zavisi od stepena konsenzusa koji istraživači pokušavaju da dostignu. U tom smislu, broj krugova može da varira od tri do pet krugova, sve dok istraživači ne budu zaključili da je stepen postignutog konsenzusa dovoljan kako bi izveli validne zaključke. Važno je da, nakon sprovođenja krugova istraživanja i finalne obrade rezultata, učesnici u Delfi studiji dobiju konačne rezultate kako bi se održao princip otvorene i strukturisane komunikacije sa ekspertima.

METOD

Brojna istraživanja ukazuju na značaj razvijanja alternativnih strategija za uspostavljanje osnovne baze znanja koja bi služila kao putokaz za intervencije u određenoj oblasti. Ove strategije su opšte poznate kao metodologije izgradnje konsenzusa, od kojih je Delfi studija jedna.³² Metodologije izgradnje konsenzusa izgrađene su na znanjima da se vredno saznanje stiče kroz podržavanje procesa refleksije profesionalaca.^{33,34} Eksperimentalno refleksivno učenje je važan izvor znanja za razvoj profesionalne ekspertize.

Aktivnost izgradnje konsenzusa sa ekspertima u oblasti podrške porodicama održana je kao četvorosatna radionica na 8. sastanku EuroFam Net-a na

---

³² Edward A. S. Duncan, "The nature and use of consensus methodology in practice" in Taylor Renee R. Kielhofner (ed.), *Research in occupational therapy: Methods of inquiry for enhancing practice*, LA Davis, Philadelphia, 2006, pp. 401–410.

³³ David A. Kolb, *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*, Englewood Cliffs, New York, 1984, p. 29.

³⁴ Donald A. Schon, *How professionals think in action*, Basic Books, New York, 1983, p. 43.

Univerzitetu u Algarveu u Portugalu u junu 2022. godine. Grupa učesnika je bila sastavljena od 13 eksperata, istraživača i stejkholdera sa iskustvom rada u oblasti podrške porodicama u Evropi. Učesnicima je dato opšte pitanje: Koje veštine bi profesionalci trebalo da imaju kako bi se porodice osećale podržano i kako bi bile podržane?

Svakom učesniku je dat određeni broj papirića sa pitanjem, nakon čega su bili zamoljeni da napišu svoje asocijacije na pitanje. Nakon što su svi učesnici završili, svi papirići su postavljeni na belu tablu gde su učesnici pokušali da izgrade konsenzus o veštinama za podršku porodicama tako što su grupisali asocijacije. Izgradnja konsenzusa je bila grupna aktivnost u kojoj su eksperti zajedno pokušali da grupišu i organizuju asocijacije na veštine u kategorije. Tokom ovog procesa učesnici su diskutovali i razmenjivali gledišta i uvide na rezultate. Nakon što se grupa složila sa kategorijama i napravila klasifikacije, različiti modeli organizacije veština su bili ponuđeni od strane različitih učesnika.

Smatramo da je traganje za uspostavljanjem baze znanja o profesionalnim veštinama za podršku porodici važno iz dva razloga. Prvo, eksplicitno identifikovanje oblasti gde konsenzus postoji, a gde ne postoji, obezbediće jaku podlogu za programsko promišljanje i preispitivanje politika u ovoj oblasti. Ovo obično uključuje i diseminaciju smernica za razvoj programa (tamo gde postoji konsenzus) i fokusiranu debatu (tamo gde konsenzus ne postoji). Drugo, definisanje postojeće baze znanja o veštinama podrške porodicama omogućiće razmatranje stepena do kojeg ova baza efektivno reflektuje relevantne uvide trenutnih istraživanja kako bi se to znanje unapredilo.

REZULTATI

Učesnici na radionici su produkovali značajan broj asocijacija na veštine, koje su zatim grupisane u šest grupa: perspektiva snaga, osobine pružaoca usluga, tehničke, komunikacione, relacione i organizacione veštine. Neke od ovih veština su se ponavljale, npr. empatija se ponovila devet puta, aktivno slušanje šest puta, timski rad, komunikacione veštine, slušanje i poštovanje su se ponovili četiri puta, odgovornost, fleksibilnost, adaptibilnost, poverenje, znanje, rešavanje problema, ko-kreacija i saradnja su se ponovile tri puta, a planiranje, red, refleksija, neosuđivanje, spremnost, osnaživanje, pozitivnost i strpljenje su se ponovile dva puta. Ovakav način grupisanja asocijacija veština ukazuje na to da eksperti imaju tendenciju da prepoznaju i *osobine* i *perspektivu snaga* kao važan i nedeljiv deo veština. U prepoznavanju veština koje su ovde grupisane pod *relacione*, *komunikacione*, *tehničke* i *organizacione* eksperti su pokušali da kreiraju neki oblik organizacije ovih veština s obzirom na to da je u procesu izgradnje konsenzusa primećeno da su neke veštine međusobno povezane i da bi mogle da budu grupisane istovremeno u različite klastere, dok su neke veštine prepoznate kao korske.

U skladu sa ovim, profesionalci su razvili i niz predloga za organizaciju prepoznatih veština, te su se izdvojila tri predloga:

- Organizacija veština kao piramide u kojoj su osobine i perspektiva snaga smeštene u bazu piramide, nakon toga relacije, komunikacione, pa organizacione, i na vrhu piramide su stavili tehničke veštine. Racio za ovakvu hijerarhiju bio je da su veštine izgrađene na osobinama i snagama, da su neke veštine mnogo šire i kompleksnije, poput relacionih i komunikacijskih veština, dok su organizacione i tehničke manje kompleksne. U literaturi je ovaj tip organizacije veština obično povezan sa prikazom kompetencija u različitim poljima poput obrazovanja³⁵, zdravstvene zaštite³⁶, kulturnih kompetencija³⁷, održivog razvoja³⁸ i kontinuiranog profesionalnog razvoja.³⁹
- Organizacija veština u dijagram isprepletenih krugova, gde su eksperti ponudili grupaciju veština kroz isprepletane krugove, gde su u središtu relacije veštine, dok se perspektiva snaga, komunikacione, organizacione i tehničke veštine preklapaju oko relacionih. Osobine su smeštene u širi krug, s obzirom na to da su, kao širi koncept, inkorporirane u sve pomenute veštine.
- Organizacija veština u dijagram koncentričnih krugova, gde se u središtu nalaze relacije veštine, okružene komunikacionim, organizacionim i tehničkim veštinama, praćeni perspektivnom snagom i osobinama. Ovaj dijagram je kreiran iz perspektive korskih veština koje bi trebalo da se koriste u svim interakcijama sa porodicama, a ove korske

---

³⁵ Mary Louise Hemmeter, Patricia A. Snyder, Lise Fox and James Algina, "Evaluating the Implementation of the Pyramid Model for Promoting Social-Emotional Competence in Early Childhood Classrooms", *Topics in Early Childhood Special Education*, Vol. 36, No. 3, 2016, pp. 133–146.

³⁶ Behzad Damari and Elham Ehsani Chimeh, "Public Health Activist Skills Pyramid: A Model for Implementing Health in All Policies", *Social Work in Public Health*, Vol. 32, No. 7, 2017, pp. 407–420.

³⁷ Costas Constantinou, Alexia Papageorgiou, George Samoutis and Peter McCrorie, "Acquire, apply, and activate knowledge: A pyramid model for teaching and integrating cultural competence in medical curricula", *Patient Education and Counseling*, Vol. 101, No. 6, 2018, pp. 1147–1151.

³⁸ Yared Nigussie Demssie, Renate Wesselink, Harm J.A. Biemans and Martin Mulder, "Think outside the European box: Identifying sustainability competencies for a base of the pyramid context", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 221, 2019, pp. 828–838.

³⁹ Betsy White Williams, Phil Byrne, Dillon Welindt and Michael V. Williams, "Miller's Pyramid and Core Competency Assessment: A Study in Relationship Construct Validity", *Journal of Continuing Education in the Health Professions*, Vol. 36, No. 4, 2016, pp. 295–299.

veštine su okružene generalnijim i širim veštinama koje se koriste u komunikaciji sa korisnicima u različitim okruženjima. Izgradnja odnosa (relacione veštine) kao korska veština predstavljena je u literaturi u oblasti socijalnog rada obično kao nerazdvojiva od komunikacionih, veština intervjuisanja i organizacionih veština i zasniva se na vrednostima i atributima, koje su u ovom istraživanju nazvane osobinama.^{40,41,42}

Ovi nalazi koreliraju sa nalazima sistematskog pregleda literature⁴³ gde su veštine podrške porodici bile podeljene na kvalitete profesionalaca, tehničke veštine i specifično znanje.

Metode izgradnje konsenzusa

U literaturi su prepoznate različite strategije izgradnje konsenzusa^{44,45,46}. Izgradnja konsenzusa ne znači da se učesnici a priori u potpunosti slažu sa svim segmentima, to znači da nema razumnih primedbi i iz nekoliko mogućih razloga se odlučuje da pristane i da se povinuje. Do konsenzusa može doći neformalno, ali postoje formalne strategije za postizanje konsenzusa. Važno je razumeti da razvoj formalnog konsenzusa nije metod za stvaranje novog znanja, već na najbolji način koristi već dostupne informacije. Preduslov za uspešan konsenzus je da ne postoji *zlatni standard*, da mišljenja nisu unapred dijametralno suprotna jedno drugom i da su učesnici spremni da promene svoje mišljenje.

---

⁴⁰ Pamela Trevithick, *Social work skills. A practice handbook*, op. cit., p. 24.

⁴¹ Mary McColgan and Cheryl McMullin, *Doing relationship-based social work*, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia, 2017, p. 16.

⁴² Jane Fenton, *Relationship building, critical thinking and courage in practice*, Red Globe Press, London, 2019, pp. 60–81.

⁴³ Nevenka Žegarac, Anita Burgund Isakov, Cristina Nunes and Ana Antunes, *Workforce Skills in Family Support: A Systematic Review*, op. cit., p. 404.

⁴⁴ Fitch, Kathryn, Steven J. Bernstein, María Dolores Aguilar, Bernard Burnand et al., *The RAND/UCLA appropriateness method user's manual*. Rand Corp Santa Monica CA, p. 83.

⁴⁵ M. K. Murphy, N. A. Black, D. L. Lamping, C. M. McKee, C. F. Sanderson, J. Askham, T. Marteau, Consensus development methods, and their use in clinical guideline development. *Health Technol Assess*, Vol. 2, No. 3, 1998, pp. 1–88.

⁴⁶ Sara S. McMillan, Michelle King, and Mary P. Tully, "How to use the nominal group and Delphi techniques", *International journal of clinical pharmacy*, Vol. 38, No. 3, 2016, pp. 655–662.

Delfi postupak je prvobitno razvijen od strane RAND korporacije 1950-ih godina, za konvergenciju mišljenja koristeći informisano intuitivno prosuđivanje u predviđanju tehnologije, a ne za pitanja socijalne zaštite. Programeri navode da značaj Delfi metodologije proizlazi iz shvatanja da se odluke (politike) zasnivaju na individualnim očekivanjima i tumačenjima, a ne na teorijskom modelu, pa čak i kada je dostupan formalni matematički model, primenljivost ovih modela je podložna tumačenjima.^{47,48} Od ključnog značaja je izbor ekspertskeg panela (ili panela ako su uključene različite grupe zainteresovanih strana). U originalnim opisima se primenjuju distribucije frekvencija za identifikaciju obrazaca dogovora i eksplicitno je navedeno da učesnici ne bi trebalo da se sastanu licem u lice kako bi sprečili neželjeni uticaj društveno dominantnih pojedinaca.^{49,50}

Drugi pristup izgradnji konsenzusa, koji uključuje sastanak licem u lice, je tehnika nominalne grupe (NGT). Suštinska karakteristika tehnike nominalne grupe je da su ljudi u dobro organizovanom strukturiranom sastanku licem u lice sa dobro obučanim fasilitatorom. Svaki učesnik ima jednaku mogućnost da iznese svoje ideje (anonimno) i ima jednak glas. Konvergencija se postiže sumiranjem početnih ideja i diskusijom o različitim opcijama i glasanjem. Proces počinje fazom generisanja ideja u kojoj članovi panela zapisuju onoliko opcija koje mogu da smisle u određenom vremenskom okviru (traje oko 30 minuta). U sledećoj fazi sve ideje se prikupljaju u kružnom obliku, jedna po jedna ideja po osobi se prikuplja i navodi od strane facilitatora, bez diskusije, koja traje dok se ne prikupe sve opcije. Tokom prikupljanja ideja članovi panela mogu smisliti nove ideje i čekati na (novi) red da podele sa grupom. U trećoj fazi ideje se zatim iznose i razjašnjavaju od strane ljudi koji su ih predložili, slične ideje se skupljaju. Sve opcije treba da budu dovoljno objašnjene da bi se obezbedilo razumevanje od strane svih i da bi se u fazi rangiranja moglo doći do informisanog odlučivanja. Tim istraživača treba da se pridržava unapred određene metode da bi došao do konsenzusa, rangiranja sa presekom prvih deset, na primer, ili nivoom slaganja iznad određenog procenta. U tehnici nominalne grupe fasilitator ima važnu ulogu u osiguravanju da proces bude što neutralniji i da ne dolazi do međusobnog kritikovanja. Ovo je od

---

⁴⁷ Norman Dalkey, and Olaf Helmer, "An experimental application of the Delphi method to the use of experts", *Management science*, Vol. 9, No. 3, 1963, pp. 458–467.

⁴⁸ Olaf Helmer. *Analysis of the future: The Delphi Method*. Available at: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P3558.pdf>.

⁴⁹ Keith G Loughlin, and Larry F. Moore, "Using Delphi to achieve congruent objectives and activities in a pediatrics department", *Academic medicine*, Vol. 54, No. 2, 1979, pp. 101–106.

⁵⁰ Nancy I. Whitman, "The committee meeting alternative; Using the Delphi technique", *JONA: The Journal of Nursing Administration*, Vol. 20, No. 7, 1990, pp. 30–36.

suštinskog značaja da se isključi dominacija i osigura da svi mogu da govore i da se ograniči pristrasnost.^{51,52,53}

Danas se često organizuju sastanci konsenzusa na kraju Delfi procedure kako bi se došlo do konačnog dogovora. RAND metod je kombinacija dokaza i stručnog mišljenja. U ovoj metodi, sistematski pregled literature pretvodi upitniku, a nakon toga se organizuje panel. Razvijen je da detektuje kada se stručnjaci slažu, a ne da dođu do konsenzusa. Ovaj metod je prilagođen da se koristi kao sastanak licem u lice na kraju Delfi metode da bi se došlo do konsenzusa.^{54,55} Drugi kombinuju Delfi i NGT da bi došli do konačnog konsenzusa.⁵⁶

ZAKLJUČAK

U smislu konceptualizacije specifičnih veština za podršku porodicama, postoji izazov s obzirom na to da postoji širok spektar opštih komunikacionih i organizacionih veština koje su korisne u kontekstu podrške porodicama, ali i u mnogim drugim praktičnim kontekstima. Drugi izazov u sprovedenim istraživanjima koje se odnose na veštine podrške porodicama jeste što se neke identifikovane veštine odnose više na attribute ili kvalitete profesionalaca, a neke od njih se odnose na znanje više nego na praktične veštine. Rezultati

---

⁵¹ Fitch, Kathryn, Steven J. Bernstein, María Dolores Aguilar, Bernard Burnand et al., *The RAND/UCLA appropriateness method user's manual*. Rand Corp Santa Monica CA, p. 96.

⁵² MK Murphy, NA Black, DL Lamping, CM McKee, CF Sanderson, J Askham, T. Marteau, "Consensus development methods, and their use in clinical guideline development", *Health Technol Assess*, Vol. 2, No. 3, pp. 1–88.

⁵³ Andre L. Delbecq, and Andrew H. Van de Ven, "A group process model for problem identification and program planning", *The journal of applied behavioral science*, Vol. 7, No. 4, 1971, pp. 466–492.

⁵⁴ Theresa To, Astrid Guttmann, Diane Loughheed M., Andrea S. Gershon, Sharon D. Dell et al., "Evidence-based performance indicators of primary care for asthma: a modified RAND Appropriateness Method", *International Journal of Quality in Health Care*, Vol. 22, No. 6, 2010, pp. 476–485.

⁵⁵ James Duffy, Janneke van 't Hooft, Chris Gale, Mark Brown, William Grobman et al., "A protocol for developing, disseminating, and implementing a core outcome set for pre-eclampsia", *Pregnancy Hypertens*, Vol. 6, No. 4, 2016, pp. 274–278.

⁵⁶ Luise A. Gerbens, Aron E. Boyce, Dmitri Wall, Sebastien Barbarot, Rrichard J. de Boij et al., "TREATment of ATopic eczema (TREAT) Registry Taskforce: protocol for an international Delphi exercise to identify a core set of domains and domain items for national atopic eczema registries", *Trials*, Vol. 18, No. 1, 2017, pp. 1–12.

nam ukazuju na potrebu za organizacijom i katalogizacijom veština u cilju standardizacije veština za podršku porodicama u evropskom kontekstu. Kako bismo ovo postigli, aktivnost izgradnje konsenzusa, kakva je Delfi studija, čini se kao adekvatan ishod.

Rezultati Delfi studija se generalno smatraju pouzdanim i validnim finalnim produktom. Mnoga istraživanja implementirala su Delfi studije za različite ciljeve, poput razvoja smernica, formulisanja prioriteta, specifikaciju obrazovnog sadržaja ili identifikacije obećavajućih tehnologija. Ovi istraživački programi imaju potencijala da nastave sa istraživanjem nalaza kroz paralelno ili naknadno istraživanje. Na taj način, Delfi studija može voditi do inovativnih nalaza i rezultata koji nisu bili predviđeni iz unapred konstruisanih okvira.⁵⁷

Dominantni epistemološki pristup primenjen u istraživanjima zasniva se na logici i naučnoj racionalnosti kroz analizu i/ili opservaciju. U osnovi ovog pristupa su Lajbnicov i Lokov sistem ispitivanja.⁵⁸ Delfi se nadovezuje na Lokovu predstavu o ljudskom iskustvu kao osnovi za poimanje istine. Iako se većinom primena Delfi metode uklapa u ovu tradiciju, ovaj metod može biti korišćen za ispitivanje istraživačkih pitanja koja su konceptualizovana u okviru Singerijanskog sistema ispitivanja. Istraživanja u okviru ove paradigme ne pretpostavljaju postojanje objektivne istine koja može biti istražena u svom prirodnom kontekstu. Umesto toga, validne propozicije su holističke i uzimaju u obzir da priroda znanja zavisi od konteksta.⁵⁹ Stoga, istina je uvek konstrukcija koja je rezultat komunikacije među ljudima, utkana u ove kontekste.⁶⁰

Prethodno objavljeni nalazi pregleda literature imali su za cilj unaprednje kredibiliteta, odnosno prikazani su kao prvi test primene rezultata. Ovde se pomeramo korak unapred u tome da smo primenili nalaze i naknadno nastojali da podržimo i usavršimo nalaze radionice izgradnje konsenzusa i primenimo ih u konstruisanje Delfi studije. Često se pretpostavlja da je za prirodu predviđanja ovih studija potrebno odložiti naknadna istraživanja dok ne

---

⁵⁷ Tim C. E. Engels and Holly Powell Kennedy, "Enhancing a Delphi study on family-focused prevention", *Technological forecasting and social change*, Vol. 74, No. 4, 2007, pp. 433–451.

⁵⁸ Harold Linstone, *Decision making for technology executives: using multiple perspectives to improved performance*, Artech House Technology Manage, 1999, p. 121.

⁵⁹ Ian I. Mitroff and Murray Turoff, "Philosophical and methodological foundations of Delphi" in Ian Mitroff and Murray Turoff (eds.), *The Delphi Method: Techniques and application*, Addison Wesley, Massachusetts, 2002, pp. 17–36.

⁶⁰ Michael J. Crotty, *The foundations of social research, Meaning and Perspective in the Research Process*, SAGE, 1999, p. 254.

istekne njihov predviđeni vremenski opseg.⁶¹ Po našem mišljenju, postoje i druge mogućnosti. Naknadni nacrti mogu se, na primer, primeniti na način da uključe kreatore politika, druge aktere i korisnike politika kako bi se unapredili rezultati Delfi studije kroz uvođenje novih perspektiva. Nijedno istraživanje nije definitivno, i Delfi studija nije izuzetak.

Važno je da razumemo da konsenzus nije „istina“, već pre imenovanje/dogovor da se rezultati prihvate kao zamena dok se ne pojavi bolja paradigma. Može biti korisno ponoviti procedure nakon nekoliko godina za objavljivanje novih ili dodatnih dokaza ili kada se nakon perspektivne upotrebe prethodnog proizvoda konsenzus pokaže beskorisnim.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Antunes Ana, Avirovic Bundalevska Irena and Radulovic Makedonka, *A review of books and handbooks related to the workforce skills in family support: Research Report*, EuroFam Net, 2022. Available from: https://eurofamnet.eu/sites/default/files/toolbox/academic-outputs/WG4_ReviewBooksHandbooks.pdf?2022-04-04 (Accessed July 22, 2022), p. 10.
- [2] Baker, John, Lovell, Karina and Harris, Neil, “How expert are the experts? An exploration of the concept of ‘expert’ within Delphi panel techniques”, *Nurse researcher*, Vol. 14, No. 1, 2006, pp. 59–70.
- [3] Birdsall Ian A., *It seemed like a good idea at the time: The forces affecting implementation of strategies for an information technology project in the Department of Defense*, PhD thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, 2004, p. 59.
- [4] Brady, Shane R., “Utilizing and adapting the Delphi method for use in qualitative research”, *International Journal of Qualitative Methods*, Vol. 14, No. 5, 2015, 1–5.
- [5] Brassart Elise, Prevost Claudia, Betrisey Carine, Lemie Maude and Desmarais Chantal, “Strategies developed by service providers to enhance treatment engagement by immigrant parents raising a child with a disability”, *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 26, No. 4, 2017, pp. 1230–1244.
- [6] Bridge Gillian, “Child observation as a training strategy: social work with disabled children and their families”, *Infant Observation*, Vol. 2, No. 2, 1999, pp. 51–66.
- [7] Chand Ashok and Thoburn June, “Research review: Child and family support services with minority ethnic families: What can we learn from research?” *Child & Family Social Work*, Vol. 10, No. 2, 2005, pp. 169–178.
- [8] Constantinou Costas, Papageorgiou Alexia, Samoutis George and Mc Crorie Peter, “Acquire, apply, and activate knowledge: A pyramid model for teaching

---

⁶¹ Gunther, Tichy, “The over-optimism among experts in assessment and foresight”, *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 71, No. 4, 2004, pp. 341–363.

- and integrating cultural competence in medical curricula”, *Patient Education and Counseling*, Vol. 101, No. 6, 2018, pp. 1147–1151.
- [9] Cox David, “From interdisciplinary to integrated care of the child with autism: The essential role for a code of ethics”, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 42, No. 12, 2012, pp. 2729–2738.
- [10] Crotty Michael J., *The foundations of social research, Meaning and Perspective in the Research Process*, SAGE, 1999, p. 254.
- [11] Custer Rodney L., Scarcella Joseph A., and Stewart Bob R., “The modified Delphi technique-A rotational modification”, *Journal of Vocational and Technical Education*, Vol. 15, No. 2, pp. 1–10.
- [12] Dalkey, Norman, and Helmer Olaf. “An experimental application of the Delphi method to the use of experts”, *Management science*, Vol. 9, No. 3, 1963, pp. 458–467.
- [13] Daly Mary, Bray Rachel, Bruckauf Zlata, Byrne Jasmina, Margaria Alice, Pećnik Ninoslava and Samms-Vaughan Maureen, *Family and parenting support: Policy and Provision in a Global Context*, United Nations, 2015, p. 56.
- [14] Damari Behzad and Ehsani Chimeh Elham, “Public Health Activist Skills Pyramid: A Model for Implementing Health in All Policies”, *Social Work in Public Health*, Vol. 32, No. 7, 2017, pp. 407–420.
- [15] Delbecq, Andre L., and Van de Ven Andrew H., “A group process model for problem identification and program planning”, *The journal of applied behavioral science*, Vol. 7, No. 4, pp. 466–492.
- [16] Dolan Patrick, Žegarac Nevenka and Arsić Jelena, “Family Support as a Right of the Child”, *Social Work and Social Sciences Review*, Vol. 21, No. 2, 1971, pp. 8–26.
- [17] Duffy James, van ‘t Hoofft Janneke, Gale Chris, Brown Mark, Grobman William, et al., “A protocol for developing, disseminating, and implementing a core outcome set for pre-eclampsia”, *Pregnancy Hypertens*, Vol, 6, No. 4, 2020, pp. 274–278.
- [18] Duncan Edward A. S., “The nature and use of consensus methodology in practice” in Taylor Renee R. Kielhofner (ed.), *Research in occupational therapy: Methods of inquiry for enhancing practice*, LA Davis, Philadelphia, 2006, 2016, pp. 401–410.
- [19] Engels Tim C.E. and Kennedy Holly Powell, “Enhancing a Delphi study on family-focused prevention”, *Technological forecasting and social change*, Vol. 74, No. 4, 2007, pp. 433–451.
- [20] Fenton Jane, *Relationship building, critical thinking and courage in practice*, Red Globe Press, London, 2019, pp. 60–81.
- [21] Fitch, Kathryn, et al., *The RAND/UCLA appropriateness method user’s manual*. Rand Corp Santa Monica CA, 2001, p. 83.
- [22] Gerbens Luise A., Boyce Aron E., Wall Dmitri, Barbarot Sebastien, de Booi Richard J. et al., “TREATment of ATopic eczema (TREAT) Registry Taskforce: protocol for an international Delphi exercise to identify a core set of domains and domain items for national atopic eczema registries”, *Trials*, Vol. 18, No. 1, 2017, pp. 1–12.

- [23] Greatorex Jackie and Dexter Trevor, "An accessible analytical approach for investigating what happens between the rounds of a Delphi study", *Journal of advanced nursing*, Vol. 32, No. 4, pp. 1016–1024.
- [24] Habibi Arash, Sarafrazi Azam and Izadyar Sedigheh, "Delphi technique theoretical framework in qualitative research", *The International Journal of Engineering and Science*, Vol. 3, No. 4, pp. 8–13.
- [25] Helmer Olaf. *Analysis of the future: The Delphi Method*. Available at: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P3558.pdf>.
- [26] Hemmeter Mary Louise, Fox Lise and Algina James, "Evaluating the Implementation of the Pyramid Model for Promoting Social-Emotional Competence in Early Childhood Classrooms", *Topics in Early Childhood Special Education*, Vol. 36, No. 3, pp. 133–146.
- [27] Herrera-Pastor David, Frost Nick and Devaney Carmel, "Understanding contemporary Family Support: Reflections on theoretical and conceptual frameworks", *Social Work and Social Sciences Review*, Vol. 21, No. 2, pp. 27–45.
- [28] Hsu Chia-Chien and Sandford Brian A., "The Delphi technique: making sense of consensus", *Practical assessment, research, and evaluation*, Vol. 12, No. 1, pp. 1–8.
- [29] Iqbal Susanne and Pison-Young Laura, "The Delphi method", *Psychologist*, Vol. 22, No. 7, pp. 598–601.
- [30] Keeney Sinead, McKenna Hugh, and Hasson Felicity, *The Delphi technique in nursing and health research*, John Wiley & Sons, Oxford UK, 2011, p. 80.
- [31] Kolb David A., *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*, Englewood Cliffs, New York, 1984, p. 29.
- [32] Linstone Harold A. and Turoff Murray, *The Delphi Method Techniques and Applications*, Addison Wesley, Massachusetts, 2002, p. 10.
- [33] Linstone Harold, *Decision making for technology executives: using multiple perspectives to improved performance*, Artech House Technology Manage, 1999, p. 121.
- [34] Loughlin, Keith G., and Larry F. Moore, "Using Delphi to achieve congruent objectives and activities in a pediatrics department", *Academic medicine*, Vol. 54, no. 2. 1979, pp. 101–106.
- [35] Massaroli Aline, Martini Jussara Gue, Motta Lino Monica, Spenassato Debora and Massaroli Rodrigo, "The Delphi Method as a Methodological Framework for Research in Nursing", *Texto e Contexto*, Vol. 26, no. 4, 2018, pp. 1–9.
- [36] McColgan Mary and McMullin Cheryl, *Doing relationship-based social work*, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia, 2017, p. 16.
- [37] McMillan, Sara S., King Michelle, and Tully Mary P., "How to use the nominal group and Delphi techniques." *International journal of clinical pharmacy*, Vol. 38, No. 3, 2016, pp. 3655–662.
- [38] Mead, Donna, and Mosely Laurence, "The use of the Delphi as a research approach", *Nurse researcher*, Vol. 8, No. 4, 2001, pp. 4–23.

- [39] Mitroff Ian I. and Turoff Murray, "Philosophical and methodological foundations of Delphi" in Mitroff Ian and Turoff Murray (eds.), *The Delphi Method: Techniques and application*, Addison Wesley, Massachusetts, 2002, pp. 17–36.
- [40] Murphy M. K., Black N. A., Lamping D. L., McKee C. M., Sanderson C. F., Askham J., Marteau, T., "Consensus development methods, and their use in clinical guideline development", *Health Technol Assess*, Vol. 2, No. 3, 1998, pp. 1–88.
- [41] Nigussie Demssie Yared, Wesselink Renate, Biemans Harm J. A. and Mulder Martin, "Think outside the European box: Identifying sustainability competencies for a base of the pyramid context", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 221, 2019, pp. 828–838.
- [42] Patterson JoEllen, Williams Lee, Edwards Todd M., Chamow Larry and Grauf-Grounds Claudia, *Essential Skills in Family Therapy, Third Edition: From the First Interview to Termination*, The Guilford Press, Njork, 2018, p. 21.
- [43] Rodrigo Lopez Maria Jose, Arranz Freijo Enrique, Balsells Bailon Angels, Hidalgo Garcia Victoria, Maiquez Chavez Maria Luisa, Quntana Juan Carlos Martin, Martinez Gonzalez Raquel-Amaya, Ochaita Alderete Esperanza and Manzano Fernandez Ainhoa, *Guía de Competencias Interprofesionales en Parentalidad Positiva*, FEMP, Madrid, 2021, p. 23.
- [44] Schon Donald A., *How professionals think in action*, Basic Books, New York, 1983, p. 43.
- [45] Stewart, David W., and Prem N. Shamdasani, *Focus groups: Theory and practice*, Vol. 20. Sage publications, 2014, p. 37.
- [46] Sumsion, Thelma, "The Delphi technique: an adaptive research tool", *British Journal of Occupational Therapy*, Vol. 61, No. 4, 1998, pp. 153–156.
- [47] Thomilson Barbara, *Family Assessment Handbook: An Introductory Practice Guide to Family Assessment*, Cengage Learning, Hampshire, 2015, p. 25.
- [48] Thompson Ellysia-Grace, Frances Knowles Susan, and Greasley Pete, "Understanding resilience in young people with complex mental health needs: A Delphi study", *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 24, No. 3, pp. 405–416.
- [49] Tichy Gunther, "The over-optimism among experts in assessment and foresight", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 71, No. 4, 2004, pp. 341–363.
- [50] To Theresa, Guttman Astrid, Loughheed M. Diane, Gershon Andrea S., Dell Sharon D. et al., "Evidence-based performance indicators of primary care for asthma: a modified RAND Appropriateness Method", *International Journal of Quality in Health Care*, Vol. 22, No. 6, 2010, pp. 476–485.
- [51] Trevithick Pamela, *Social Work Skills and Knowledge*, Open University Press, London, 2012, p. 17.
- [52] Unwin Peter and Hogg Rachel, *Effective Social Work With Children and Families: A Skills Handbook*, SAGE, Kalifornija, 2012, p. 32.
- [53] Whitman, Nancy I. "The committee meeting alternative; Using the Delphi technique", *JONA: The Journal of Nursing Administration*, Vol. 20, No. 7, 1990, pp. 30–36.

- [54] Williams Betsy White, Byrne Phil, Welindt Dillon and Williams Michael V., "Miller's Pyramid and Core Competency Assessment: A Study in Relationship Construct Validity", *Journal of Continuing Education in the Health Professions*, Vol. 36, No. 4, 2016, pp. 295–299.
- [55] Žegarac Nevenka, Burgund Isakov Anita, Nunes Cristina and Antunes Ana, "Workforce Skills in Family Support: A Systematic Review", *Research on Social Work Practice*, Vol. 31, No. 4, 2021, p. 402.

Anita Burgund Isakov
Violeta Marković
Maria Cristina de Oliveira Salgado Nunes

REPERCUSSIONS ON CONSENSUS BUILDING
 STUDIES: AN EXAMPLE OF CONSENSUS
 ON FAMILY SUPPORT SKILLS

Abstract

Family support professional skills is a broad concept that includes a variety of knowledge, attitudes, traits and technical abilities. In an attempt to catalog family support professional skills, a group of family support experts, researchers and stakeholders gathered around the COST network CA18123 – The European Family Support Network A bottom-up, evidence-based and multi-disciplinary approach. In order to generate existing knowledge from the literature and achieve standardization of skills in the field of family support, a consensus building design was created among experts, professors, decision makers and practitioners in the field of family support.

The findings suggest that the consensus building workshop had similar results to the findings of the systematic literature review in which skills were divided into: attitudes and characteristics of professionals, specific knowledge and technical skills. Findings from the workshop provided clear information for the structure of the Delphi study. The text discusses different models of consensus building, their advantages and disadvantages, as well as arguments for choosing a Delphi study. Basic considerations of the Delphi method in the context of consensus building on family support skills will be presented as well as steps in constructing the approach.

Key words:

family support, skills of professionals, Delphi study.

Godišnjak Fakulteta političkih nauka
Univerziteta u Beogradu

UPUTSTVO ZA AUTORE

Godišnjak Fakulteta političkih nauka je naučni časopis koji objavljuje autorske radove, rezultate naučnih istraživanja, recenzije knjiga, kao i prikaze domaćih i međunarodnih skupova. Naučne oblasti koje časopis pokriva su: politička teorija i filozofija, politička sociologija, politički sistem, novinarstvo, komunikologija, studije kulture, međunarodni odnosi, evropske studije, socijalna politika i socijalni rad.

Godišnjak izlazi dva puta godišnje (jun i decembar). Krajnji rokovi za predaju radova su 31. mart i 30. septembar. Radovi se primaju isključivo elektronski na adresu godisnjakfnp@fnp.bg.ac.rs. Redakcija savetuje autorima da pre slanja teksta prvo pošalju apstrakt. Ukoliko rad zadovoljava kriterijume Godišnjaka prosleđuje se na nezavisnu recenziju.

Uslov za razmatranje rukopisa je da bude pripremljen u skladu sa sledećim uputstvima:

- Tekstovi treba da sadrže do 6.000 reči (uključujući fusnote, bez apstrakata i bibliografije).
- Autori treba da koriste slova vrste Times New Roman, veličina 12, prored 1.5. Naslove i podnaslove pisati bez numeracije, veličine 12. Naslove navoditi u **Bold**, a podnaslove u *Italic*. Margine podesiti na 2.5 cm, na strani formata A4.
- Iznad naslova navesti ime i prezime autora, a nakon toga naziv institucije u kojoj je zaposlen, kao i elektronsku adresu za korespondenciju (poslednje u fusnoti).
- Apstrakt se prilaže na srpskom (na početku) i engleskom jeziku (na kraju teksta) i treba da sadrži između 75 i 150 reči. Ispod apstrakta navesti od 5 do 10 ključnih reči.
- U posebnoj fusnoti (*) navesti dodatne informacije o samom tekstu (deo naučnog projekta, rezultat određenog istraživanja i sl.).
- Strana imena i nazive pisati u srpskoj transkripciji, sa navođenjem originalnog naziva u zagradi prilikom prvog pominjanja.
- U radu isključivo koristiti fusnote (*Footnote*). Prilikom pisanja prikaza ne koristiti fusnote.

Navođenje izvora u fusnotama i literaturi:**Monografije**

Ime i prezime autora, naziv monografije (*Italic*), izdavač, mesto izdavanja, godina izdanja, broj strane.

- a) Karl Polanji, *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str.110.
- b) Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 55–62.

Tekstovi u tematskim zbornicima

Ime i prezime autora, naziv dela (pod znacima navoda), u, ime i prezime urednika, ur. ili urs. (ukoliko je više od jednog), naziv zbornika (*Italic*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, broj strana.

- a) Tanja Miščević, „Pregovori Srbije i Evropske unije za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju“ u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 147–152.
- b) Frances Stewart and Arnim Langer, “Horizontal inequalities: Explaining persistence and change“ in: Frances Stewart (ed.), *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*, Palgrave Macmillan, London, 2008, p. 54.

Tekstovi u naučnim časopisima

Ime i prezime autora, naziv teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (*Italic*), broj toma, broj izdanja, broj strane.

- a) Jelena Vidojević, „Zdravstvena zaštita u SAD: pravo ili privilegija?“ , *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 5, br. 5, str. 469–471.
- b) Lotta Harbom and Peter Wallensteen, “Armed conflict, 1946–2009“, *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 4, pp. 501–509.

Tekstovi u novinama i časopisima

Ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv novine ili časopisa (*Italic*), datum, broj strane.

- a) Vladimir Vuletić, „Ni Kosovo ni Evropa“, *Politika*, 15. decembar 2011, str. 15.
- b) Pierre Luther, “China goes into the world news business“, *Le monde diplomatique*, April 10, 2011, p. 22.

Dokumenti

Naziv dokumenta (pod znacima navoda), časopis ili glasilo u kome je dokument objavljen (*Italic*), broj izdanja (ukoliko postoji), izdavač, mesto i godina izdanja, broj strane.

- a) „Ustav Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98, Beograd, 2006, str. 20.
- b) “Health at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, pp. 38–42.

Doktorske i master teze

Ime i prezime autora, naziv teze (*Italic*), doktorska/master teza, naziv univerziteta (i fakulteta), datum, broj strane.

- a) Goran Tepšić, *Pristup Johana Galtunga u oblasti rešavanja sukoba*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2011, str. 56–57.
- b) Marko Simendić, *Hobbes on persona, personality, and representation: Behing the mask of mask of sovereignty*, PhD thesis, University of York, 2011, p. 78.

Izvori sa interneta

Ime i prezime autora, naziv teksta, izdavač (ukoliko je tekst objavljen), puna internet adresa, datum pristupa, broj strane (ukoliko postoji).

- a) Paul Collier and Anke Hoeffler, *Greed and grievance in civil war*, World Bank, Washington, D.C, 2000. Available from: <http://ssrn.com/abstract=630727> (Accessed August 7, 2010), p. 5.
- b) Rajko Kosanović, *Socijalno pravo*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd. Dostupno preko: <http://www.fes.rs/pubs/2011/pdf/29.Socijalno%20pravo.pdf> (Pristupljeno 24. januara 2012), str. 41–45.

Ponavljanje ranije navedenih izvora

Prilikom ponavljanja navedenog izvora staviti ime i prezime autora, naslov izvora (*Italic*), zatim nav. delo i na kraju broj strane (Karl Polanji, *Velika transformacija*, nav. delo, str. 67).

U slučaju navođenja izvora iz prethodne fusnote koristiti Isto. (Isto, str. 162)

Grafikoni i tabele

Tabele i grafikoni treba da sadrže broj, naslov i izvor (sve u donjem desnom uglu). Za elektronsku formu koristiti formate .jpg, .tiff i .ai. Ukoliko je potrebno, grafičke prikaze poslati u zasebnom dokumentu.

Bibliografija

Izvore u listi literature navoditi po abecednom redu na isti način kao i u fusnotama, s tim što se prvo navodi prezime citiranog autora. Za tekstove u zbornicima i naučnim časopisima navesti brojeve strana. Prilikom pisanja prikaza monografija navesti ukupan broj strana.

The Yearbook of the Faculty of Political Science
University of Belgrade

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

The Yearbook of the Faculty of Political Science University of Belgrade (The Yearbook FPS) is an academic journal specializing in the field of political science. Subject areas include: political theory and philosophy, political sociology, political system, media and communication studies, culture studies, international relations, European studies, social policy and social work.

The Yearbook FPS is biannual publication. Deadlines for submitting manuscripts are 31 March and 30 September. All proposals should be sent electronically to godisnjakfnpn@fnpn.bg.ac.rs. The Editorial Board is advising authors to send an abstract prior to submission. Once the manuscript is received, and if it meets the basic requirements of the Yearbook FPS it will be peer-reviewed.

The Editorial Board is welcoming manuscript as articles (up to 6000 words) and books and conferences reviews (up to 1000 words). All submitted manuscripts should contain author's name and affiliation, email (in the footnote), the title, abstract (up to 150 words), key words (from 5 to 10), body of the text, and bibliography.

The text should be prepared in accordance with the following technical instructions:

- The Editorial Board is welcoming manuscript as articles (up to 6000 words (including footnotes) plus abstracts and bibliography) and books and conferences reviews (up to 1000 words).
- Font: Times New Roman, size 12, space 1.5, margins 2,5 cm, paper size A4;
- Headings level 1: flush left, boldface, sentence case; Headings level 2: flush left, italicized, sentence case;
- No special effects should be used in text, graphs, tables, charts, etc. Do not use bold print, underline, all-caps, etc.
- The references as well as accompanying comments should be typed as footnotes. If necessary, use separate footnote (*) to write comment about the text or acknowledgment.

All sources should be cited in the manuscript and stated as Bibliography at the end of the text by using the following formats:

Books

Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 55–62.

Chapters in Edited Volumes

Frances Stewart and Arnim Langer, "Horizontal inequalities: Explaining persistence and change" in: Frances Stewart (ed.), *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*, Palgrave Macmillan, London, 2008, p. 54.

Journal Article

Lotta Harbom and Peter Wallensteen, "Armed conflict, 1946–2009", *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 4, pp. 501–509.

Newspaper or magazine article

Pierre Luther, "China goes into the world news business", *Le monde diplomatique*, 10 April 2011, p. 22.

Documents

"Health at a glance 2011: OECD indicators", OECD Publishing, Paris, 2011, pp. 38–42.

PhD and master thesis

Marko Simendić, *Hobbes on persona, personality, and representation: Behind the mask of mask of sovereignty*, PhD thesis, University of York, 2011, p. 78.

Internet

Paul Collier and Anke Hoeffler, *Greed and grievance in civil war*, World Bank, Washington, D.C, 2000, Available from: <http://ssrn.com/abstract=630727>, (Accessed 7 August 2010), p. 5.

Repeating references in footnotes

When repeating reference use the following format: author's first and last name, title, op. cit., page number (Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, op. cit., p.67).

When repeating reference from the previous footnote use following format: Ibidem, page number (Ibidem, p. 165)

Charts and tables

Charts and graphs must contain (the lower right corner) number, title and the source. They should be sent as .jpg, .tiff or .ai format and, if necessary, as separate document.

Bibliography

In bibliography list all references as in footnotes with only difference being author's last name in front of the first. For chapters in edited volumes write page numbers. For book reviews write total number of pages.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32+36

GODIŠNJAK ... / Univerzitet u Beogradu.
Fakultet političkih nauka ; glavni i
odgovorni urednik Dragan R. Simić. - God. 1,
br. 1 (dec. 2007)- . - Beograd (Jove Ilića
165) : Fakultet političkih nauka, 2007 -
(Beograd : Čigoja štampa). - 24 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 1820-6700 = Godišnjak (Fakultet
političkih nauka Beograd)
COBISS.SR-ID 145774604